JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

MARNO JÁNOS versei 337
ZOLTÁN GÁBOR: Síkosság 341
MÁRTON LÁSZLÓ: Az esemény és az erőtér *(Zoltán Gábor novelláiról)* 346
GYŐRI ORSOLYA: Közvetítés és közbevetés *(Márton László: Jacob Wunschwitz igaz története)* 349
CSENGERY KRISTÓF versei 361
VISKY ANDRÁS verse 363
FRANKL ALIONA–ZEKE GYULA: A másik város *(Ablak – Oltár)* 364

*

VÖRÖS ISTVÁN versei 368
ERDŐS VIRÁG: Balzsam 2000 372
NAGY GÁSPÁR versei 379
GORETITY JÓZSEF: Utazás Leningrádból Szent-Pétervárra, 3. *(Mese, legenda, mítosz: Tatyjana Tolsztaja prózájáról)* 380
TATYJANA TOLSZTAJA: Az éj 384
PÁLFALVI LAJOS: Fogadó a határon *(Stempowski Magyarországon)* 392
JERZY STEMPOWSKI: A csempészek könyvtára 393
JÓZEF WITTLIN: Az én Lembergem 401
BOGDÁN LÁSZLÓ verse 409

*

JAK Tanulmányi Napok '98

SELYEM ZSUZSA: 768 = 186 *(Esterházy Péter* Hahn-Hahn grófnő pillantása *című regényéről)* 414
BAGOSSY LÁSZLÓ: Adalék a színpadi szöveghűség moráljának genealógiájához *(Átirat)* 422

*

KERESZTESI JÓZSEF: Költészet a reményen túl (*Keresztury Tibor: Petri György*) 428
BORBÉLY ISTVÁN: „mondatokba kényszerített bánat" *(Kaszás Máté: A Hradkov-hegyi kolostor kerengője)* 434

1999 ÁPRILIS

ALBERT PÁL levele 441

Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Móricz Zsigmond Könyvesbolt, Széchenyi tér 17. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fáma Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5–7. –**Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkari könyvárus – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21–23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

http://www.c3.hu/scripta/scripta0/jelenkor/

140,– Ft

JELENKOR

9 770447 642002

JELENKOR

XLII. ÉVFOLYAM **4. SZÁM**

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, NAGY BOGLÁRKA

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ, PARTI NAGY LAJOS,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215–305.
Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros Alapítvány,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 840,– Ft, a II. félévre 700,– Ft,
egy évre belföldre: 1540,– Ft, külföldre: 3500,– Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

GARACZI LÁSZLÓ nyerte el az 1998. évi Szinnyei Júlia-emlékdíjat a *Jelenkor* tavalyi évfolyamának legjobb publikációjáért, a folyóirat januári, februári és márciusi számaiban közreadott *Pompásan buszozunk!* című regény részleteiért. Az évente kiosztott nívódíjban a mindenkori kuratórium döntései alapján korábban sorrendben *Makay Ida, Bertók László, Takáts József, Márton László, Darvasi László, Baka István, Csorba Győző* (posztumusz), *Závada Pál* és *Takács Zsuzsa* részesültek.

*

AZ IRODALOMTUDOMÁNY MŰHELYEI című sorozatban március 11-én *Kulcsár Szabó Ernővel A megértés alakzatai* című tanulmánykötetéről *P. Müller Péter* beszélgetett a pécsi Művészetek Házában.

*

AZ IRODALOM VISSZAVÁG című folyóirat bemutatkozó estjére került sor március 2-án a pécsi Művészetek Házában. A lapot *Tomkiss Tamás* főszerkesztő, valamint a szerkesztők, *Janox, Haklik Norbert, Hajnal V. Csaba* és *Zelei Miklós* mutatták be, a folyóiratot reprezentáló szerzők műveiből *Sólyom Katalin*, a Pécsi Nemzeti Színház művésze olvasott fel.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Stúdiószínházában március 19-én látható Heinrich von Kleist *Amphitryon* című tragikomédiájának bemutatója. Az előadás rendezője *Hargitai Iván.*

*

KODOLÁNYI JÁNOS születésének 100. évfordulójára emlékeztek Vajszlón március 13-án. Az ünnepség keretében *dr. Hámori József* kulturális miniszter mondott beszédet, majd az emlékház udvarán felavatták az író szobrát. – *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban* címmel rendeztek konferenciát a Magyar Írószövetség dísztermében március 25-én.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában *Kemény György* grafikusművész kiállítása április 9-től május 2-ig látogatható. – A Pécsi Kisgalériában a *Horváth és Patartics* építész iroda munkáiból rendezett kiállítás április 1. és május 2. között tekinthető meg. – A pécsi Művészetek Háza Martyn Ferenc Tetőtéri Galériájában március 12-től április 19-ig *Konok Tamás* festőművész alkotásait láthatja a közönség.

*

A KECSKEMÉTI TAVASZI FESZTIVÁL keretében március 17-én a *Forrás* folyóirathoz kötődő képzőművészek kiállításának megnyitója (Ráday Múzeum) után irodalmi estre került sor *30 éves a Forrás* címmel a Katona József Könyvtárban. Az est meghívott vendégei a lap márciusi, ünnepi számának szerzői, a házigazdák *Füzi László* főszerkesztő és *Komáromi Attila* voltak. Március 20-án szociofotó-kiállítás nyílt a folyóiratban megjelent művekből a Katona József Színház Teátrum Galériájában.

*

KONFERENCIA FELHÍVÁS. Michael Williams *Unnatural Doubts* (Princeton University Press, 1996) című könyvének vitájára kerül sor az MTA Dél-dunántúli Székházában (Pécs, Jurisics u. 44.) 1999. május 11–12-én. M. Williams műve így kezdődik: „Azt állítom, nincs olyasmi, mint a külső világ ismerete. Ugyanez áll a más tudatok ismeretére, a múlt ismeretére és egyéb, általában az ismeretelmélet által kutatott tárgyakra." Mindezek ellenére valamit mégis tudunk, és joggal állítjuk, hogy tudunk. Richard Rorty szerint a mű „Különösen jó érveket tartalmaz, és fontos hozzászólás az episztemológia kérdéséhez, vagy inkább az episztemológia lehetőségének vizsgálata." Ernest Sosa szerint pedig „A kontextualista episztemológia alapvető és alapos védelme. Williams jól mutatja be, hogy a szokásosan gyakorolt szkepticizmus nem előfeltételek nélküli tan." A szerző a Northwestern University (Evanston, Illinois) tanára. Neve *Groundless belief* című korábbi könyvével vált ismertté. A konferenciára húsz perces angol nyelvű előadásokat várnak hazai és külföldi kutatóktól, melyeket húsz perces vita követ. A tervek szerint a konferencia anyaga angol és magyar nyelven is megjelenik. A konferencián a szerző mellett várhatóan több neves külföldi előadó is jelen lesz (kontaktuscím: Boros János, JPTE BTK Filozófiatörténet tanszék, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.; boros@btk.jpte.hu).

MARNO JÁNOS

Páni dél(i 12-es)

Ami van, az egyezteti magát mind,
majd sikere teljében összedermed. Együtt
alszol a vízzel, mely párájából merít
felismerni a partjára tévedt koránkelőt.
Halk lárma, Debussytől a torz természetig
hallatózik az álom, éled a délelőtt
elmederítő sárfolyamát. Sápadtan, mint
egy lúgkő. Akarsz-e sötétbe látni megint,
játszani sötéttel újra s akár örökre
magadat veszteni újfent? S lesz a felszín
áttetsző veled, kit vizek hoznak csak tűzbe,
de szívében borzad elütni bármi delet.

Bosszú

Pálcát törsz álmodban fölötte, bárki
fölött, egymásra ütnek, ködbe torzulnak
szereplők, a tiéd vastagabb téli-
kabátot ölt. Szakadhat, eshet, elhullhat,
úszhat be egyéb vizeken a múlt,
az embered, ízre, ugyanaz. Sigmund
Freud-eseti alak, előre-maradt, ott
ecseteli ínyét a szuffita égők
alatt, míg te itt csupasz ököllel zúzod
szilánkra fogkeféjét. Hol. A papíron
nem húztak nyomot a sörték, egy író
a nyelvét forgatva merít az örvényből.

Spiritus

Apad a Hold, esetlegeslegesülsz,
azt álmodod, hogy iszol, izzó alkoholt,
egy lakókocsi mellett az útszélen,
bent a kocsiban egy hajszálon mint szalmaszálon
lógtál. A fogkefét most zúzod csak széjjel,
nem a tiéd, te zuhannyal élsz régen,
meg cérnával, melyet megszakít-e álom –
percente tudakolod. Félkaréjt hasít
ki hegyláncod az éjszakai égből,
embered alszik, borzadsz felébredni,
mert mi jön ez után, a világ összedől
kívüled és szemedre szűkül a homály.

Fejlövetű

Álmodik állva tovább, elébe más,
mint a semmi, ne kerüljön. Vannak kifogás-
talan helyek (s akik elfoglalják azokat),
melyek egy álom által lesznek egyszerre
lerobbanva mind, s helyre nem hozhatóak
semmi műgonddal többé. A vécé
zárva, magadat sejted ott ülni rajta
éppen, mintha semmi volnál, szemgolyód sínyli csak
a nedves, sötét homokkőfalat, a szellem
kakasszárnyra kap, árnyéka szagától cimpád
összetapad, erőnek erejével nyúlsz a
kapcsolóhoz, ki húzza meg fejből a ravaszt.

Kővér

A vécé öldöklő sivatagra néz,
özönvíz emlékű (vörösréz) vezeték,
gyerekszem kőből, a tiéd pislákolva ég,
bár volnál még egyszer elaludni bátor

és szemtanúd ő, ahogy álomba dörzsölték.
S valahány szikrát vet a mennyei sátor,
annyi hiányból hányja e kósza rosszullét
össze magát; a gyerek született szimuláns,
nem fogja feladni a végén. Kővé válsz,
ki kőből levél. Irtózol hozzáérni
ébren, tele skarlát pettyekkel a bőre,
ki nem fakad semmi, fekhetsz vissza bőven.

Ferdetükör

Költözik arcod az ablaküvegnek eső fejedből,
micsoda arc, mellette másnak a feje máris eltörpül,
kiére gondolsz, tudja azt jól, akit illet s a teremtő,
és megrágsz egy szót még, amint a fejedbe föld kerül.

Amalgám

Szaván fogni a fájdalmat, hol, jaj, hova
gondolok, kapaszkodom a székbe, szakadja-
tok, elme húrjai, hangoljatok éjre,
leszáll a köd s fel, lelkem, a világ fénye.

Szép az

Szép az, ami nem érdekel. De meg-
reped érte a szíved, úgy látod, nincs is – [lehe] –,
s akkor mire emlékeztet mégis. Csehed
feje, akár egy golyó, duplája csaknem
a tiédnek. Hiányzik, cudarul, csak gondolsz re-
á, és zuhansz, zuhansz, nem éri lábad a földet.
Túrókat vagy könnyed. (Leszel-e ötven.)
Feldobott, igen, egy körmönfontabb rímtől,
amely feledteti főleg a kérdésben rejlő

fogakat-tépőket, derűsen viszolyogsz, így várod egyre,
hogy csókot adjon. Mi akadálya, hogy meg is tegye.
Úgy fog esni, mint ami nem igaz. [De meglehet.]

Idézet

A helyén most egy építésznő
dől a kőmellvédnek. Szeretsz félreérthető
lenni, s így ő is viszontszerethetett.
Úgy érted, a tudta nélkül. Tudnál csak mögéje
kerülni a szádnak, máris szó nélkül térne
vissza hozzád, s válthatnál vele leheletet.
Nem fogy a kőből a hideg, Ophélia felhő
az egykori vizesárok felett, hű csehed
rózsaszín árnyéktörlő. Képtelenség újra egy-
máshoz érnetek, párbajra idéz egy fél pár
gumikesztyű, csigavér fagy a körmöd alá,
nem lankadsz azért, zakatolsz előre-hátra.

Csókzúzódás

Nem őt, az anyját látod könyékig
valami tetemben. Nem először jön ez így.
A környék (belső, még csaknem melegében-rím), a
vidék színdús, színháza is telt házzal játssza
a hülyét. Meglep, hogy sikered ennyire sima,
mint neki a kézfeje, s nem amivel tapsol
vagy simogat köztes sötétekben. A show
java még hátra, van mi után matatnia
bőven, és szorítasz is, hogy ne hagyja abba,
hangodra hangodból vert zsinegét kötözi
csomókba az álom. S akkor a tenyerét tapasztja
csókra, ő, és megtelik arcod Káosz árkaival.

ZOLTÁN GÁBOR

Síkosság

A padláson volt egy szekér. Jezsek nem akart hinni a szemének: egy igazi szekér. Vastagon állt rajta a por, finom padláspor, de ahol letörölgette, látszott, hogy a fája ép és erős, a felület sima, mint az új. Mióta állhat ott? És hogy vihették a padlásra? Jezsek egy létrán mászott föl, és a nyílás, melyen át kellett bújnia, nem volt valami széles. Még az is lehet, gondolta, hogy odafönn rakta össze valaki. Mint ahogy vannak, akik palack belsejébe építenek hajómodellt, kunsztból.

A ház mögött a domb meredeken emelkedett. Mindenféle magoncok nőtték be, elfajzott gyümölcsfák, akácok. Jezsek sohasem járta még körbe a kertjét. Mikor megvette, mondták neki, hogy kábé hatvan métere van fölfelé. Nehezére esett négyszögölekben, ölekben számolni. Ha kiszedi a növényzetet, elég jó kilátása lesz. Már ahhoz is irtania kellene, hogy följusson a telek végébe. Nem tudta rászánni magát, hogy hadat üzenjen a fáknak, bokroknak. Előbb itt voltak, mint ő, nem igaz?

Arra se bírta rászánni magát, hogy kidobja a korábbi tulajdonosok ott hagyott tárgyait. A kamra padlóján volt egy csomó gyerekjáték. Mintha menekülésszerűen kellett volna távozniuk az elődöknek, úgy hagyták itt a műanyagbabákat és -fegyvereket. Volt egy ismeretlen rendeltetésű fémtárgy. Jezsek, aki óvakodott megérinteni bármit is a kamrában széthányt hagyatékból, ezért lehajolt, mert megragadta a figyelmét. Fémből volt, de nem rozsdás, mint azok a lyukas lábasok, fedők és szerszámok, amelyekben a birtok bővelkedett. Néha fölvette, magával vitte, kamrából a szobába, szobából a kertbe. Megkérdezhetett volna valakit.

Miért nem kérdezett? Ezen ő is elgondolkodott.

– Vigyáznom kell – mondta magában. – Be kell tartanom a szabályokat.

Miféle szabályokat? És ha betartja, akkor?

Jezsek az udvaron állt, kezében az ismeretlen eredetű tárggyal, gondolta, most már kidobja: a szobában nincs jó helyen. Az éjjel rosszul aludt, reggel elhatározta, hogy otthonosabbá alakítja a környezetet.

– Repülő – mondta az öregember. Valamelyik közeli házban élt, Jezsek látta már, és köszönni is szokott neki.

A tárgyat zsebre vágta, hirtelen. De kilógott, legalább a fele.

– Negyvennégy telén ide zuhant. Amcsi repülő volt. A mieink kilőtték. Nyiiiiiaaaaaa – bummmmm! A srác kiugrik ejtőernyővel. A repülő ide esik. Még jó, hogy nem valamelyik házra! A srác meg oda. – Mutatta. – És kezdi szépen összehajtani az ernyőjét. Selyem! Az asszonyok később széthordták és varrtak belőle dolgokat.

– Tűz lett?

– Tűz lett. Nagy tűz. Égett a domb végig. Belekapott a tetőkbe. Jöttek az asszonyok és eloltották. És aztán szétszedték a srácot. Azt hiszi, hogy beköszön: Adjon Isten jó éjszakát, asszonyok, hepi börszdé. Hogy meghívják vacsorázni, vagy mi. Szétszedték.

– Hogy?

– Az asszonyok erősek. Nem is gondolná az ember.

– Dehát egy kar, mondjuk, hogy tud letépni, mondjuk, egy kart? – kérdezte Jezsek. – Nem értem!

– Letépték. A kart, a kisujjat, mindent. Széttrancsírozták, mondom. A csendőr, az vigyázott, nehogy időbe ideérjen. Először elrókázta magát. Aztán azt mondta, hogy ejnye! És hogy nem lett volna szabad. Meg hogy eljárás lesz. Eljárás, az nem lett. Bizony – mondta az ember, és megemelte az üveget, ami a kezében volt, Jezsek felé. – Hoztam egy kis bort. Kadarka.

– Nekem?

– Ki másnak?! Ha tetszik, rendelhet belőle.

A konyhában ültek le. Kora ősz volt, és elég hűvös. A villanykályha dolgozott. Jezsek tervbe vette, hogy kipucolja a sparherdet. Még nem vágott bele.

– Csúszik?

– Csúszik.

Mielőtt idejött, nem tudott róla, hogy ez bortermő vidék. Némelyik házhoz pince is tartozott. A Jezsek házához nem, de álmodozott róla. Gyerekkori álma volt: belefúrni a domboldalba, a löszbe, és mélyíteni, mélyíteni a járatokat, mindennap ásva egy kicsit.

– Ki ne találja! – mondta az ember. – Beomlik. Ehhez érteni kell. Harminc évig voltam a bányánál. Én nem a föld alatt dolgoztam, mert gépkocsivezető voltam, de azért tudom. Vannak itt bányászok, most munka nélkül, megcsinálják magának. Csak szólnia kell. Ma eldönti, holnap szól, holnapután már dolgoznak.

Néhány pohár után Jezsek azt is tudta, kitől lehet hordót venni. A hordókról eszébe jutott a szekér, fönn a padláson. – Van ott egy szekér – mutatott fölfelé.

Az ember nem lepődött meg: tudott Jezsek szekeréről. Volt egy pajtása. Egy évben születtek. Az ő szülei, amikor esküdtek, azzal mentek körbe a falun. Vadonatúj szekér, a lagzin használták először és utoljára.

– Le akarja hozni? Menni vele? Vannak ám lovak, eladók.

Jezsek nem döntötte még el, hogy mihez kezd. „A szekeremmel."

– Nem muszáj megtartani. El is adhatja. Följártunk a pajtásommal és beültünk. Gyiiiii! Hol én voltam a ló, hol ő. Legtöbbet ő. Nálam volt az ostor.

Jezsek úgy tudta, abból a családból, aki a házat építette, rég nem él már senki a faluban.

– Együtt vittek a frontra. A Szovjetbe. A fölöttesem volt, mert iskolája volt. Egy nagy mulya: kellett, hogy segítsek neki. Hogy legyen tekintélye. Az apja, az olyan volt. Tekintélyes. Elmegyünk egyszer, csak úgy elszívni egy bagót. A nyírek közé. Az ő ötlete volt, nem az enyém. Megyünk, mint valami turisták. A pesti turisták, a szalámis kenyerükkel meg a jelvényes kalapjukkal. Leülünk egy tisztáson, bagózunk. Volt nálunk fotográfia, lányokról, azokat nézegettük, amikor jött a ruszki. Nahát én nem vártam, hogy mi lesz, neki az erdőnek, amerről

jöttünk. A mieink felé. Nem az ösvényen, csak úgy be a sűrűbe. Van egy ág keresztbe: elesek. Hallom, jönnek utánam, na, gondolom, most kapok egy sorozatot! Összehúzom magam. De nem, a pajtásommal kezdenek szórakozni. Ő nem jött, nem futott. Rákötik egy nyírfára. De még előbb levetetik vele a jó magyar ruhákat. Odaadott mindent magáról. Kellett nekik a bakancs, minden. Nem kiabált. Csöndes gyerek volt, mindig olyan csöndes. Vágtak a hasára két nyílást. Ferdén, hogy be lehessen dugni a kezet. Mint a zsebek, úgy. Hagyta, hogy bedugják a kezét. Be a sebbe. Mint a kisgyerek, amikor öltözteti az anyja. De van, hogy ellenkezik a gyerek, kitartja az ujjait, begörbíti a karját, sivalkodik – arra nem lehet ráadni semmit. Ő csak hagyta. Még talán segített is. Maga tette be a kezét abba a zsebbe, amit vágtak. Voltak a fotográfiák, azokat belegyűrték a kezei mellé. Csak néz azzal a jámbor szemével és nem panaszkodik. Vagy egy könyörgés, semmi! Az ő ötlete volt az a séta, nem az enyém. Elindul felém megint az egyik. Mondom: *velem ez nem történhet meg*. Rám néz a ruszki. Néz, bele a képembe! Rám legyint, elmegy. Mind elmegy. Fontos, hogy az embernek legyen egy elképzelése, mi eshet meg vele és mi nem. Engemet a bajok mindig elkerültek. Olyan voltam, mint a hal: *síkos*. Engemet nem lehetett megfogni, érti? Kisiklottam. Na és akkor bemegyek a körletbe, ott vár a posta: megszületett a fiam! Az első fiam.

Egy korábbi alkalommal Jezsek értesülhetett már róla: a fiú szép pályát futott be. Sokáig egy borgazdaságnál volt középvezető, most saját cége van. Amit úgy kell érteni, hogy sikerült bezsebelnie a gazdaság borkészletének javát. Három fia van. Francia, spanyol és olasz mestereknél tanulnak borászatot.

Kopogás hallatszott, Jezsek kiszólt, hogy szabad, de nem lépett be senki, ellenben a bádoglavór, az asztal mellett, megkondult. Jezsek fölállt.

– Egy dió.

Végül is meg lehetett találni az útját, ahogy a dió a fától a lavórig jutott, neki-nekiütődve széknek, ajtónak, falnak és sparherdnek. Jezsek fölvette. Az egyik legnagyobb dió volt, amit valaha látott. Odatette a poharak mellé.

– Papírhéjú – mondta az ember. Nem csodálkozott, hogyan keveredett be a termés, cikkcakkos úton a szobába. Markában megtörte és megfelezte. Megették. Jezsek arra gondolt, hogy valami módon bizonyára elő lehetne segíteni, hogy további diók is bejöjjenek.

– Le akarja hozni a szekeret? – érdeklődött az ember.

– Szétszedhetném, darabokra – mondta Jezsek. – És akkor apránként.

– Ki ne találja! Pepecs munka. És maga nem tudja, hogy össze tud érni a fa. Meg a kenőcs, ha beleszárad. Elöl meg kell a házon a deszkát bontani, és akkor egybe kijön. Hív egy csapat embert, azok lehozzák. Telirakatja földdel és beülteti muskátlival, a kerítés mellé. Olyan lesz, mint az osztrákoknál.

– Nem, azt nem csinálnám – mondta Jezsek. – Egy szekér nem arra való. Nem virágtartó! Főleg, amelyik ilyen szerencseszekér. – És megkérdezte: – Hozott nekik szerencsét? Nekik, akik egyetlenegyszer mentek vele és aztán föltették a padlásra?

– Hozott – mondta az ember. – Egy darabig.

Jó lenne tudni, mik a szekérvarázslat szabályai, tűnődött Jezsek. Meglehet, elvesztette már minden erejét a szekér, és szabadon fölhasználható, lényegében

ízlés dolga, hogy muskátlit ültet bele, vagy eladja, esetleg furikázik vele; igen, hívhatna vendégeket, és térdükre pokrócot terítve, körbekocsizhatnák az erdőt, vinnének bort is magukkal, és a kedvesebb tisztásokon tetszés szerint elidőznének. Ugyanakkor lakozhatnak még bizonyos erők a tárgyban, olyan erők, amelyek képesek jó vagy rossz irányban befolyásolni a sorsot! Ki tudja, a szovjet fronton leölt fiú nem sértette-e meg valamivel a szekér szabályait, talán játék közben, hogy aztán sokszáz kilométerre innen lássa kárát? A felesége, például, a felesége, morfondírozott Jezsek, ha majd tényleg meglátogatja, ahogy ígérte, és beül a szekérbe – hátha úgy lesznek majd attól kezdve, ahogy korábban, „egy ágy, egy asztal"? Nem tud nem gondolni rá, hogy egy varázsigével kezdődött a romlás, a kettejük viszonyának megromlása. Valami könyvben talált egy varázsigét. Betanulta, azt hitte, mulatságos lesz ennek-annak varázsigét mondogatni; meglehet, az fordult a visszájára. Mindenesetre napra egybeesik az igeidézgetés meg a feleségének az a fordulata.

A bor nem rossz. – Pedig ez nem olyan, mint amit a fiamék mostanában csinálnak – magyarázza –, abból kivonják a savat.

Jezseknek eszébe jut, amit erről az emberről hallott.

Egy falubeli mesélte, hogy bizony ő látta ezt a nagy böszmét sírni is. Húszegynéhány éve gyorshajtáson érték. Leborult az úton, úgy rimánkodott a rendőrnek. Elvehették volna a jogosítványát, és hát gépkocsivezető volt, abból élt. Térdelt a sárban és rimánkodott, ne tegye tönkre az életét a rendőr elvtárs, neki családja van. Ráadásul a falu közepén, a templom mellett. Még sírt is, úgy mesélték Jezseknek.

A templom, nem sokkal azután, hogy megvásárolta a házat, furán ismerősnek tűnt neki.

Kamaszkorában egy csapattal kerékpártúrára indult. Nem ő szervezte az utat, nyilván ezért nem emlékszik az útvonalra, a falvak nevére. De volt egy üveg bora, melyet estére szánt, és egy lejtős szakaszon, ahol az út valami községbe ért, egy zökkenőnél kiesett a hátizsákja zsebéből az üveg. És ahogy visszanézett, látta a vörös foltot az aszfalton, meg a lejtős út kanyarulatában a templomot – ezt a templomot. Vagyis hogy járt itt, kapcsolatba került már ezzel a hellyel korábban. Nem volt igazán szerencsés útjuk annak idején. Esteledett, mikor a falun áthajtottak, és nem messze innen, egy erdőben letáboroztak. Alig volt mit inniuk, hiányzott az elvesztett bor. És reggelre hiányzott az egyik lány kerékpárja.

Emlékszik, a táborhely közelében halastavat láttak. Föl is vetette valamelyikük, hogy meg kéne fürödni benne. Túl fáradtak voltak hozzá.

Most meg, mikor a házat vásárolta Jezsek, az előző tulaj említette neki, hogy távoztában útba ejti a halastavat. Van helyszíni értékesítés. Az itteni pontynak nincs az a poshadékíze, mondta a tulaj. Még a feleségével fedezték fel, milyen jó halászlevet lehet főzni a helyi halakból, de ő meg a felesége most már szétmenőben vannak. Abból, amit aznap vásárolt, az új asszonyának főz vacsorát.

Jezsek nem is bírta követni, olyan sok tulajdonosa volt a háznak néhány év alatt. Egyetlen család se bírt benne megmaradni. És, ahogy így belegondol, mind szétmentek, elváltak, mintha el kellett volna ide jönniük ahhoz, hogy megtudják.

– Hát akkor – kérdezte az ember Jezsektől –, hány literrel hozhatok?

– Három. Három litert kérek – mondta Jezsek. Furcsa: a látogatójának nem volt szájszaga, pedig úgy nézett ki, mint azok, akiknek van. Jezsek óvakodott beszívni a levegőt, ha az ember magyarázott neki valamit. Végül is nem érzett semmi bűzt.

Amikor elment az ember, elővette zsebéből a fémtárgyat. – Az is lehet – mondta ki félhangosan –, hogy nem a repülőgépből maradt, hanem biciklialkatrész. Egy versenygépbe való stucni. Alumínum.

Kiment a kertbe. Várta, hogy essenek a diók.

Délután megjött a felesége. Ábrándosnak látszott. Azt mondta, el tudná képzelni, hogy itt él. – Milyen jó illata van ennek a bukszusnak! A nagyi sírján volt ilyen, úgy szerettem szagolni... – Föl tudná venni az életformát. Zöldséget termesztene és tyúkjai lennének. Talán még kecskét is tartana. Sajnálja, hogy Jezsekkel már nem volna képes itt élni.

– És az új barátod – érdeklődött Jezsek –, vele mi a helyzet? Ő lejönne veled ide?

– Le – mondta a nő. – Szereti a kutyákat. Itt tarthatna kutyát. Volt egy német juhásza. Nemrég pusztult el. Meglepném egy aranyos kölyökkel.

– És horgászni? – érdeklődött tovább Jezsek –, horgászni szokott?

– Nagyon szeret horgászni – mondta az asszony.

– Van itt egy tó. Esetleg átadnám nektek a terepet – mondta Jezsek. – Lehet, hogy jobb nekem a városban.

– Nem kell áldozatot hoznod – mondta az asszony.

– Nem hozok áldozatot – mondta Jezsek.

– Nem szeretem az áldozatokat – mondta az asszony.

– Nem áldozat – mondta Jezsek.

MÁRTON LÁSZLÓ

AZ ESEMÉNY ÉS AZ ERŐTÉR*

Zoltán Gábor novelláiról

Zoltán Gábor *Vásárlók könyve* című novelláskötete a leírás gazdaságosságával, a helyzetkijelölés pontosságával és a szerkesztés tudatosságával lepi meg olvasóját. Ami a műfajt illeti, a szerző a magyar novellisztika legjobb hagyományaihoz kapcsolódik; írói látásmódja, szövegformáló eljárása azonban igen távol áll bármifajta nosztalgiától, gondoljunk akár stílusimitációra, akár életérzésre. Zoltán Gábor a novella rövid távú feszültségének intenzív kiaknázására törekszik, biztos kézzel, és a kötetnek mind a kilenc írásában sikerrel. A figyelmes olvasó azonban észreveszi, hogy ezek a novellák, amelyekben valakinek mindig vennie kell valamit – például mézet, halat, földet vagy elégtételt – úgy vannak felépítve, hogy bennük a feszültség nem egyirányú, tehát nem is egyféle. Ha pedig egyszerre többféle feszültség tesz élővé egy-egy szöveget, valamint e szövegek révén egy könyvet, az első lapjától az utolsóig: úgy az, ami egy bizonyos nézőpontból rövid távú, intenzív olvasói élmény benyomását kelti, egy másik nézőpontból reflexiók által megvilágított, bonyolult és többértelmű, vagyis hosszabb távú élménynek mutatkozhat.

Ha röviden kellene Zoltán Gábor írói technikáját jellemeznem, azt mondanám: úgy sűríti az eseményeket, illetve az események leírását, hogy közben egyszersmind leplezi is a sűrítést. Úgy készíti elő – szinte mérnöki precizitással – a csattanót, hogy az előkészítés csak visszamenőleg vehető észre; az első olvasás előretekintő gyanútlansága inkább kalandnak, meglepetésnek vagy játékos megtévesztésnek észleli.

Aztán rá kell jönnünk, hogy ez nem játék. Vagy ha mégis, akkor vérre megy. Mármint a szereplők közt megy vérre a játék, a szövegen belül. Ugyanakkor nem kerülheti el figyelmünket, hogy nemcsak a szereplők játszanak egymással, erősek a gyengékkel, hatalmat birtoklók a kiszolgáltatottnak bizonyulókkal, zsinóron rángatott boszúállók a zsinórt rángató bűnösökkel és megfordítva, hanem ez az elbeszélő játszmája is a szereplőkkel és a helyzetekkel. És persze az olvasóval.

Az elbeszélő egyfajta rezignáltan gonosz demiurgoszként lép a színre, mindjárt az első novella első soraiban, s attól fogva, nem hivalkodóan és nem feltűnően ugyan, de folyamatosan jelen van. Választékos szavakat, régies fordulatokat használ; nem kirívóan és nem sokat, éppen csak annyit, hogy világosan jelezze: a szereplők közti történés elválik az elbeszélői történéstől, s így a kötetben feltá-

* Laudációként a Bródy Sándor-díj átadásán, 1998. december 12-én hangzott el Budapesten, a Kortárs Irodalmi Központban.

ruló írói világ, noha keretei banálisak, e köznapiságon belül, hirtelen, de korántsem ok nélkül, kísértetiessé tágul. Ami először az úgynevezett „mai magyar valóság" választékos, kicsit kifinomult leképezésének *rémlik*, egyszerre csak a szó szorosabb, nyersebb és brutálisabb értelmében kezd rémleni. E rémlés közepette, ráismerve a mai Budapest (korántsem meghitt, inkább érdekesen és fenyegetően lepusztult) kulisszáira, az olvasó minden egyes novellában szembe kerül az emberi kapcsolatok értelmének és tétjének kérdésével; el kell töprengenie rajta, mikor és mitől változik át a köznapi ember gátlástalan szörnyeteggé. Hozzá kell tennem, hogy Zoltán Gábor írói világában ez nem erkölcsi, hanem „létezésszakmabeli" kérdés, és azért kell az olvasónak feltennie, mert a szereplők nem teszik fel, csak végigcsinálják és elszenvedik a folyamatot, csak át- és túlélik, már amennyiben túlélik. Zoltán Gábor novelláiban vannak előreutalások, de nincsenek előremutató perspektívák, s ilyen szempontból, bármily furcsán hangzik is, mindegy, hogy egy szereplő az arcán végighúzódó vágott sebbel és a felkínált állás elvesztésével vagy levágott fejjel zárja magára a novellát.

De ez már az elbeszélő, sőt a szerző játszmája az olvasóval. Zoltán Gábor novellái többnyire nem a csattanóval végződnek, utójátékuk is van; ez az a szövegrész, ahonnét, mint valami dombtetőről, még egyszer, ezúttal nem az utalások és a fordulatok sűrűjéből, hanem egy kicsit messzebbről, át lehet tekinteni a történéssor egészét. Minden novellának el kell jutnia valahonnét valahova, s ezt a várakozásunkat a *Vásárlók könyvé*ben olvasható írások messzemenően kielégítik. Mondhatnám úgy is, messzebbre és máshová menően, mint a reflektálatlan olvasói várakozás célja vagy iránya. Igaz ugyan, hogy Zoltán Gábor novellái egy-egy adottnak tekinthető (s azon belül már nem sokat ígérő) szituációtól jutnak el a csattanóként megformált rémületes átváltozásig, vagyis addig, hogy a helyzetek kifordulnak és a szereplők kivetkőznek önmagukból, ám visszanézve látszik, hogy mindez elkerülhetetlen, hogy a szcenikai értelemben előre nem látható fordulatok aprólékos gonddal be vannak építve a narráció nyelvi fogódzóiba.

A fentiekből viszont óhatatlanul következik, hogy Zoltán Gábor novelláiban az elbeszélői tudásnak (ha pedig a tudás hatalom, úgy az elbeszélői hatalomnak) is el kell jutnia valahonnét valahová. A *Vásárlók könyve* innovatív erejét, amely a kötetet nemcsak jól megcsinált, hanem jelentős munkává is teszi, ebben a folyamatban látom. A magyar rövidprózában az elbeszélői tudás vagy konstans, vagy pedig a történéssor, az összefüggések destrukciójából nyeri növekvő erejét. A klasszikus novella feltételrendszere adott, hősnek és olvasónak ezt kell néhány bekezdésen belül felismernie, s azután lehet – kinek így, kinek úgy – diadalmaskodni vagy elvérezni rajta. Százával sorolhatnám a példákat Mikszáthtól Mándy Iványig: akár félreértéseket tisztáz az elbeszélő, akár rejtélyekre világít rá az olvasó előtt, akár – végül – kihagyások révén teszi egyértelművé azt, ami sokértelművé vált a szavakban – az elbeszélői tudás a szöveg erőterének feltárására, s vele ekvivalens használatára szorítkozik. A szövegből megismerhető szabályokat ugyanazon a szövegen belül nem lehet megváltoztatni. Hacsak úgy nem, hogy a szövegformáló észjárás iróniája marja szét őket: ahogy ez a XIX. században Vajda Péternél vagy Pákh Albertnél, később, egész másképp, Karinthynál vagy Végh Györgynél, még később, megintcsak másképp, Esterházy korai prózájában vagy Garaczi Lászlónál figyelhető meg.

Vagy pedig: hacsak úgy nem, ahogy Csáth Géza próbálta meg, rövid pályájának első éveiben: a korai Csáth-novella legfontosabb törvényszerűsége, hogy a szövegből megismerhető szabályok ugyanazon a szövegegységen belül érvénytelenekké válnak, mégpedig nem a szerző ügyetlensége vagy következetlensége miatt, hanem ellenkezőleg, azért, mert a szerzőben van annyi bátorság és kegyetlenség, hogy a narráció mindenekelőtt az elbeszélői nézőpont fenyegetettségét fejezze ki. Hasonló törekvés figyelhető meg Zoltán Gábor novelláiban is.

Távol álljon tőlem, hogy ezt a hasonlóságot egyszersmind az írói alkat hasonlóságának is tekintsem. Zoltán Gábor józan szemléletessége távol áll Csáth lázas, lírai kitöréseitől, s az elbeszélői nézőpont sincs aláaknázva az ő novelláiban. A narráció hatalma nála nem labilis, csak épp nem konstans. A nézőpont nem a szövegen kívül van rögzítve, hanem belül van, és a szövegen belül mozog. Mintha valaki hátrálna, hogy messzebbről vehesse szemügyre művét, aztán közelebb lép, aztán még messzebbre hátrál. Minél kiszolgáltatottabbak lesznek a hősök, annál kevesebb hatalma van fölöttük az elbeszélőnek. Zoltán Gábor novellái – a szó írói értelmében – így jutnak el valahonnét valahová. Azt mondanám, hogy igen messzire; de ahogy a térképről sem lehet az új magyar közmondás szerint lemenni, úgy ezekből a novellákból sem hátrálhat ki az elbeszélő.

Miután Zoltán Gábor csak szépíróként számít pályakezdőnek, színházi és rádiós rendezőként már régóta ismertté vált, kézenfekvő kiemelni a novellák szcenikai és dramaturgiai felépítettségét, vagy általában, a bennük megmutatkozó „drámaiságot". Nem vitatom, hogy mindez megvan a *Vásárlók könyvé*ben, ám kérdés, hogy kik között zajlik a dráma és mi a tétje. Ebben a könyvben vásárlónak lenni annyi, mint vevőnek lenni; hogy viszont vevőnek lenni mit jelent, az nem egyértelmű. Mézet venni, virágot venni, vagy valakinek a fejét venni azt jelenti, hogy valakinek valamit igen cudarul meg kell szívnia. Ha a szívás tárgya egy üveg méz, úgy a mézben döglött méhek vannak, amelyek, hiába döglöttek, szúrni még tudnak, természetesen a nyelés pillanatában. Ha taxisofőrök nemiszerve kerül szívásra, úgy ezek a szervek előzőleg az áldozatnak egy másik testnyílásában tettek látogatást. De ez csak a dolog egyik része, a szívás csak a szereplőkre vonatkozik; az olvasót illetően vevőnek lenni annyi, mint befogadónak lenni. Igen ám, de mi a befogadás tárgya? Nem elsősorban az a szólam, amely a szereplők közti dialógusokból áll össze. Inkább az a tér, amelyet a különböző szólamok közti distancia jelöl. S ahogy az elbeszélő hátrál az általa elmondott eseménytől, úgy hagy egyre több teret az olvasónak, s úgy lesz az olvasó egyre inkább vevő a metamorfózisra, amely e térben zajlik. Ez a tulajdonképpeni dráma, amely Zoltán Gábor novelláiban zajlik: az olvasó, miközben éppoly váratlan, amilyen erős taszítást érez (elvégre visszataszító jelenetek tárulnak fel a kötet lapjain), egyszerre csak azt veszi észre, hogy nézőpontja közvetlenül az elbeszélőé mellett van.

S akkor még mindig egy egész világ választja el őket. Az, amit írói világnak nevezünk.

GYŐRI ORSOLYA

KÖZVETÍTÉS ÉS KÖZBEVETÉS

Márton László: Jacob Wunschwitz igaz története

> „Nem könnyű középen észrevenni a dolgokat, és nem fentről lefelé haladva vagy fordítva, balról jobbra vagy fordítva: próbálják ki, meglátják, minden megváltozik. " (Deleuze és Guattari)[1]

Márton László új regénye, a *Jacob Wunschwitz igaz története* a különbségek közötti határsáv „feltalálásaként" tűnhet elénk akkor, ha sikeresen vettük az olvasás „akadályát", azaz, ha a regény mellérendelő szerkezetében nemcsak olvasási nehézségeink „okára" ismertünk rá, hanem arra az imponálóan kényszerítő erőre is, mely a regényt mindenfajta nehézség(ünk) ellenére is olvashatóvá (és olvasandóvá!) teszi.

A nehézségek, melyek felmerülnek a regény olvasása során, véleményem szerint, jórészt a szerkezet határkereséseiből, azaz a mindent maga mellé rendelő szerkesztés (az ÉS) működési módjából adódnak. Márton ugyanis úgy kutatja a fogalmi határt, az ellentéteket adó különbségeket (megkülönböztető jegyeket?), hogy eközben az olvasó „tűréshatárát" (felső ingerküszöbét) is teszteli mondat- és szöveghatárai kitolásával és egymásbaoltásával. Így határkeresése során nemcsak az azonosságnak és különbségnek nyilvánítottak közötti különbségre kérdez rá, hanem az azonosítást (azonosulást) és elkülönítést (elkülönülést) működtető mechanizmusokat is feltárja. A regény határkijelölésre törekvését többek között ezért lehet az olvasásban megvalósuló „tolerancia" allegóriájának tekinteni.

A regény ugyanis mellérendelő szerkezeteivel és a fogalompárok kibékítését szolgáló elbeszélésmódjával a tolerancia-elvét[2] „pusztán" posztulálja, s ez az elv csak akkor tűnik fel ténylegesen megvalósítottként, ha mi, olvasók – elfogadva ezt a gondolkodás- és szerkesztésmódot – olvassuk (és ezzel olvashatónak és olvasandónak tartjuk) a regényt. Vagyis szerintem az olvashatóság az, ami a művészi „toleranciaelv" tolerálhatóságát biztosítja és bizonyítja.

Rábízva mindenkire magára, hogy tolerálja-e a mártoni szerkesztésmódot, megkísérlek rámutatni azokra a „tényezőkre", melyek az én olvasatomban a határsávontartózkodás és a dialogika esztétikai törvényszerűségei mellett „érvelnek".

---

[1] Lásd *Rizóma.* Ex-Symposion, 15–16. sz., 16. o.

[2] A tolerancia fogalma alá ez esetben nem csak a mások vallása és véleménye iránti türelmesség tartozik. E fogalom kevésbé „elterjedt" jelentéseivel is, a kereskedelmivel éppúgy (a még megengedhető legnagyobb eltérés a „szabványostól"), mint az orvosival (a szervezet ellenállóképessége), számolni kell. Hisz mindhárom jelentés belejátszik kérdésfeltevéseimbe, ti., hogy hogyan és miért áll ellen a szöveg(?) és/vagy az olvasó(?) az olvasásnak, mi az, ami annyira „új", azaz olvasási „szokásainknak" annyira ellenálló a mártoni prózában?

MELLÉRENDELÉSEK

1. Kiegyenlítődés

A *Jacob Wunschwitz igaz története* a mellérendelő szerkesztés kiterjesztéseként értelmezhető. Hisz a mellérendelő szerkesztés egyenrangú részeket feltételező mondattani-logikai kategóriája átvihető a regény ellentétpárokat feloldó technikájára és szerkezetére. S mivel kiegyenlítődésre csak ott szükséges törekedni, ahol nincs „egyenlőség", az elbeszélőnek azokat a különböző irányú fogalmi és szerkezeti sajátosságokat kell összebékítenie, melyek, ellentétes irányuk miatt, egy út két végpontjaként szoktak feltűnni gondolkodásmódunkban.

S itt, a félreértések elkerülése végett, meg kell említenem azt, hogy a regényben fogalmi szinten semmi sem áll egymással szemben, csak egymás mellett. Amikor tehát ellentétekről, szembeállításokról beszélek, akkor egy regényen kívüli beállítódás felől fogalmazok, mely azonban elkerülhetetlen, mert pont ehhez a beállítódáshoz viszonyítva lehet felmérni a regény „újdonságát". A regény újszerűsége ugyanis abban nyilvánul meg, hogy mellérendelő szerkesztésével folyamatosan átrendezi gondolkodási sémáink végpontjait közös ponttá, egyfajta határsávvá, vagyis olyan hellyé, ahol az „ellentétek" egymásba oldódnak (s nem megoldódnak) az elbeszélő azonos időben alkalmazott állításainak köszönhetően. S mert ezek az ellentétek nem a megszokott módon (vagy-vagyos kérdésekre adott, időben egymást követő különböző válaszokkal) oldatnak fel, hanem ellentétes előjelű állítások folyamatos egymásba oltása következtében, a regény statikusságában (állításaiban) is dinamikus lesz. Úgy is fogalmazhatnék, hogy a regény állító szerkezeteivel az olvasóban élő aszimmetrikus erőviszonyok kiegyenlítésére-kimozdítására törekszik, azaz oly módon jár el, hogy megfordítja a kérdés-felelet hagyományos viszonyát, s előbb adja a feloldást (választ), és a problémát (kérdést) utóbb kell megkeresnünk ahhoz, hogy ezt a feloldást feloldásként érthessük.

Leginkább a közép fogalmával tárható fel, hogy hogyan jön létre a végpontokat összebékítő fogalmi „igazságszolgáltatás". E fogalom kapcsán főképp arra helyezném a hangsúlyt, hogy az egyidejű állítások úgy képesek összevegyíteni a legkülönbözőbb végpontokat, hogy mindkét véglet sajátosságait egyesítik magukban. S mivel ezek szerint az ellentétek minden esetben az egyedi (sajátos) túlburjánzásával alakulnak ki, a fogalompárok csak a végpontok közötti határsáv (azonosság?) kijelölésével számolhatók fel, azaz csak a „végeken" tartózkodás gesztusának folyamatos gyakorlásával. Ebből kifolyólag pedig a közép fogalma immár nem kompromisszumként, hanem a végpontok legvégletesebb sajátosságainak találkozásaként határozható meg. A határsávnak éppen ez a „végletes" jellegzetessége az, mely magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért nehezebb kialakítani ezt az egyensúlyi helyzetet, mint az ellenkező végletbe való átfordítást, illetve, hogy miért könnyebb még kialakítani is, mint fenntartani.

Úgy vélem, hogy ennek a nehezen meghúzható és fenntartható határkijelölésnek a (vég)eredménye a Wunschwitz-regény. Mely mint határkijelölés és határon egyensúlyozás bravúr, de ugyanakkor (és szükségszerűen!) – éppen határjellege miatt – befogadói szempontból nehézségeket is támaszt. Nézetem szerint a regény pontosan emiatt a kettős (értelmű) hangsúly miatt tarthat érdeklődésre számot: hisz ami egyfelől végtelenül imponáló (a fogalmi mérlegelés és az alább kifejtendő szerkesztési-szerkezeti lelemény), az másfelől – folyamatosan szembetűnő és nehezen megteremtett határjellege miatt – fárasztó. S éppen azért tartom elemzésre érdemesnek a kiegyenlítődés szerkesztési elvét, mert ez eredményezi azt, hogy a Wunschwitz-regény egyszerre zseniális és nehezen olvasható. Vagy – pontosítva(?) e két minősítés viszonyát – azért zseniális, mert minden (utólag szükségesnek értelmezett) nehézsége ellenére is olvasható. S mert a Márton-szö-

vegekre általában jellemző e kettős sajátosság, nem lehet teljes a szövegeiről alkotott kép akkor, ha kizáró értelemben nyilatkozunk róluk, hogy ti. vagy zseniálisak, vagy olvashatatlanok. A szövegnek ugyanis az a „része", amely zseniálisnak vagy másmilyennek nevezhető, nem választható el attól a „résztől", melyet ítélhetünk nehezen olvashatónak,[3] vagy majdnem olvashatatlannak, esetleg olvashatatlannak[4] is. Éppen ennek a szükségszerű együttjárásnak a szükségszerűsége elemzendő, az, hogy miért kikerülhetetlen, hogy a regény szerkezeti sajátosságainak eldönthetetlensége (analizálandósága!) és a fogalmi mérlegelés egymásba fonódjon, hisz e két rész együttállása teszi problematikusságában érdekessé a Márton-regényt.

2. Elkendőzés és elnézés[5]

Mielőtt rátérnék a regény szerkezetének és fogalmi apparátusának elemzésére, a látás ismeretelméleti metaforája kapcsán illusztrálni szeretném a regény fogalmi-logikai építkezését.

Ahogy már korábban említettem, a szövegvilágban fogalmi-logikai határ- és „igazságkeresés" zajlik egyfelől abban az értelemben, hogy folyamatosan minden állítás mérlegelődik a szereplők és az elbeszélő részéről, másfelől pedig abban az értelemben, hogy ezek a mérlegelt állítások aszimmetrikus ellentétpárokat egyenlítenek ki.

Az „igaz ítélet" megszületéséhez azonban nemcsak mérlegelési képesség szükségeltetik, hanem az igazságszolgáltatás részrehajlását megakadályozó kendő is, vagy, a másik oldalról fogalmazva, mindenkire toleránsan tekintő bíró.

Ez a „tanulság" (vagyis a részleges vakság és korlátozott látás kívánatos középaránya) az Igazság alakjának jellegzetességeként is, és ismeretelméleti kívánalomként is rávetítődik a szövegre. Hisz a szöveg a közvetítés (valaki képében való képviselet, a kapcsolatok láttatása) és a közvetíthetetlenség (mert nincsenek teljesen belátható-átlátható viszonylatok) egyidejűségét veszi alapul.[6] Az elbeszélő ugyanis mindkét létmód (és „látásmód") mellett érvel elbeszélésében és elbeszélésmódjával: amellett is, hogy lehetnek belátható panorámák és átlátható összefüggések, és amellett is, hogy – szigorúan véve az átláthatóság fogalmát – semmi sem transzparens.

Ehhez hasonló (bár konkrétabb) a köztes állapot felértékel(őd)ése a szereplők részle-

---

[3] Szerintem akkor nehezen olvasható egy szöveg, ha megkívánja, hogy lineáris olvasatunkat felfüggesztve egy-egy mondatot többször is újraolvassunk, azaz ha első olvasatunk (mondatonként!) már magában második vagy harmadik olvasat.

[4] E fogalmat leginkább abban a normatív értelemben lehetne használni, mely szerint a szövegnek mint írott közlésnek „optimális esetben" akadálytalanul felfoghatónak kellene lennie. Azonban még akkor is feltehető a kérdés, hogy milyen szöveg az, amely akadálytalanul felfogható, és van-e olyan szöveg (ha igen, milyen?), amelyik nem akasztja meg az olvasást és a megértést, ha figyelembe vesszük az „optimális esetben" önkorlátozó jellegét.

[5] Ne feledjük, hogy az elnéző a toleráns szinonimája.

[6] Minderre álljon például egyetlen idézet: „A nagytiszteletű úr lelki szemei előtt most már a közvetítések egész láncolata rajzolódott ki. Jacob Wunschwitz közvetít a békétlen polgárok és a város vezetése közt, *ha* majd a helyén lesz a város vezetése. Ő, Andreas Myrus közvetít a város és a szász kancellária között, *ha* majd a törvénytelenül fogva tartott Nicolaus Crell visszakerül kancellári hivatalába. A kancellária titkára, Leutinger közvetít az alsó-luzsicai tartomány és a választófejedelmi főhatalom között, *ha* majd az utóbbi kiterjed az előbbire. És *ha* majd a közvetítések földi láncolata olyan tökéletessé válik, hogy nem lesz az a viszály vagy ellentét, amit ily módon el ne lehetne simítani: akkor majd az Úr Isten is újból megtestesíti azt a lényt, aki a hamis vagy felemás próféták után közvetíteni fog a föld és az ég között." Márton László: *Jacob Wunschwitz igaz története*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997, 198. o.

ges vakságában,[7] illetve a regény álmainak és látomásainak látás mellé (s néhol fölé-) rendelésében.

Ugyanez az ismeretelméleti határkijelölés fogalmazódik meg más formában, amikor az elbeszélésmódra vonatkozva kelmefestészeti analógiaként egy szójátékban az a „felismerés" jeleníttetik meg, hogy nem számítható ki előre annak a kapcsolatnak az iránya, mely a valószínű és a való között „létesülhet".[8] A valószínű ugyanis nem mindig fedi le a valóság szövetét. Abban az esetben, ha a szövet erősebb a festékanyagnál, a való színtelen (valószínűtlen!) marad, ellenben ha a festék „győz" s befogja a szövetet, akkor „örökre" valószínű lesz. Tehát, a regény metaforájánál maradva, a való olyan szövet, mely vagy magára ölti a valószínűt, vagy pedig eltaszítja. Paradox módon, ha nem színeződik el, akkor színtelen marad, ha viszont engedi, hogy megfogja a szín, akkor valószínű lesz. Azaz csak színes formában (elbeszélten?) ér valamit, ekkor viszont a színre (elbeszélésmódra?), s nem az anyagra (valóra vagy alapra?) helyeződik a hangsúly. Értékét tehát valami „járulékosnak" köszönheti. De feltehetnénk a kérdést, hogy mennyire tekinthető járulékosnak az, ami megszabja valaminek az értékét? Mindez természetesen a cím (az „igaz történet") felől tarthat érdeklődésre számot.[9]

Még mindig a valóságnál és a valószínűségnél maradva, az az állítás is megkockáztatható, hogy a polifon szerkesztés abból az elbeszélői belátásból adódik, miszerint, ha már egyszer elkerülhetetlen, hogy a valóság színes (valószínű, azaz elbeszélt) legyen, akkor legyen minél sokszínűbb (minél többféleképpen elbeszélt). A szereplők sokszínű valóságának egy képbe festése hozza magával, hogy a regény tablója különböző nézőpontjai (a szereplők előfeltevései?) miatt különböző perspektívákat (szereplői következtetéseket?) alkalmaz, oly képet hozva létre ily módon, mely a németalföldi festészeti „szokással" rokonítható.[10]

SZÖVEGKÖZI KAPCSOLATOK

A Wunschwitz-történet „egy" jogorvoslási kísérlet, melyet a fennálló hatalom rendbontásként értelmez s a maga módján orvosol, s melynek „főhőse", a politikai és időbeli ha-

[7] Hisz Cupido a jövőbe lát, s Happenrodt a jövőben visszanyeri látását.

[8] „Úgyhogy a két változat összehasonlításából *kifőzhetik* ha nem is az igazságot, ám legalább azt a *valószínűséget*, amely óhatatlanul *bele fog ivódni a valóság szövetébe.*" (173); „Tudjuk, hogy az irat papírra vetésekor és elküldésekor tévedett, hiszen Wunschwitznak másféle szándékai voltak a szász fővárosban, de azt is tudjuk, hogy a tévedés egyszerre csak *magára öltötte a valóság színét.*" (173); „inkább azt a sokak szemében alighanem hihetetlennek rémlő tényt kellene megmagyaráznunk, vagy legalább *valószínűre festenünk*, hogy..." (226).

[9] S ebben az esetben is akkor, ha feleleventjük, hogy nyelvújítóink a német *wahrscheinlich* magyarosításakor nemcsak a *valószínű* meghonosításán fáradoztak, hanem az *igazszínű* elterjesztésén is, bár utóbbin eredménytelenül.

[10] Az északi festők ugyanis az objektivitásra törekvés és a látvány analizálhatósága érdekében mondtak le az egy perspektívából származó egységesítés előnyeiről. Mely módszernek egyébként a következményei is analógok a Márton-regény következményeivel: a néző ugyanis nem tudván többé egy pontból áttekinteni a képet, állandóan változtat pozícióján (nézőpontján és így szemhatárán is) ezzel az időnként lassuló mozgással képezve átmenetet a fixált és a feltérképező tekintet között. Ha mindezt belehelyezzük abba a művészettörténeti tézisbe, mely szerint az olasz festészet jellegét tekintve a „valóságra" nyíló finestra aperta, míg az északi eszménye a térkép, akkor a több perspektívát használó megoldás valahol félúton van a két eszmény között. Vagyis a polifon szerkesztéssel rokonítható, több perspektívát és nézőpontot alkalmazó északi festészet is határkijelölésként értelmezhető, hisz két módszert rendel egymás mellé.

táron[11] tevékenykedő kelmefestő, Jacob Wunschwitz, aki hol az események irányítójaként, hol pedig az eseményeknek kiszolgáltatott áldozatként jelenik meg. E történet egy majdnem korabeli krónika újraírása. S ha mindez még nem idézné fel Kohlhaas Mihály alakját és történetét, mely hasonlóságra egyébként a regény is felhívja a figyelmet,[12] akkor vegyük figyelembe az alábbi összecsengéseket is. Mindkét hőst, Wunschwitzot éppúgy, mint Kohlhaast egy igazságszolgáltatási procedúra folyamán belső ellenséggé és vádlóból vádlottá maszkírozzák, s mindketten elkerülhetnék halálukat (és ezzel azt, hogy történetté váljanak), de miután történetté válnak, történetüket hasonló módon vetik papírra (főleg a Kohlhaas-történetet magyarul olvasók számára).

Az alaptörténet tehát már alapjában rájátszik egy korábbi történetre. Ami azonban elemzésem szempontjából még ennél is hangsúlyozandóbb, az az, hogy az alaptörténet rendre meg van szakítva más történetekkel.[13] Ezek a történetek autotextualitások sorozataként rakódnak rá az alaptörténet megfelelő részeire, s éppen rendszerességük miatt érdemelnek figyelmet, hisz ezért válnak majdnem egyenrangúvá a Wunschwitz-történettel. Vagy másképp fogalmazva: ezért rendelik részben maguk mellé a Wunschwitz-történetet is.

Az alap- és betéttörténetek összetettsége miatt a Wunschwitz-regény esetében először azt érdemes vizsgálat tárgyává tenni, hogy az autotextualitás hogyan idéz elő fragmentálódást, másodszor pedig azt, hogy ez a tördelő-erő hogyan tartatik kordában, és hogyan mérséklődik abban az értelemben mellérendelő szerkesztéssé, hogy a mellérendelő (metaforikus) és az alárendelő (metonimikus) szerkesztésmód is egymás mellé rendelődhessen.

1. Autotextualitás és metafora

Az autotextualitás, vagy más néven belső intertextualitás,[14] a „premodernben" korlátozottan volt jellemző a prózai művekre. Korlátozottan annyiban, hogy viszonylag ritkán éltek e „belső öntükröződéssel", szemben a külső intertextualitással, és korlátozottan annyiban is, hogy akik ezt a formát választották, azok is korlátozták hatáskörének terjedelmét. Ugyanis az autotextualitással élő művek általánosan csak egy „kicsinyítő belső tükröt" használtak, mellyel minden esetben olyan „belső megkettőződést" hoztak létre, amely megszabta az olvasat irányát, vagyis a közbeékelt történet kiterjesztésének értelmezési szabályait. E kiterjesztés során vagy az „alaptörténet" jelentésbőségét korlátozta a „betéttörténet", vagy éppen annak látszólagos egyértelműségét többértelműsítette. Bárhogy volt is, akár a redukálást, akár a transzponálást választotta a szerző, a belső tükör az alaptörténetet tükrözte, azt állította olvasója elé, mintegy állításként.

Ezen a ponton kapcsolódik össze az autotextualitás a metaforával. Az autotextualitás

---

[11] A regényben „igazi" kronotoposszal találkozunk, hisz a történet nemcsak térbelileg játszódik határon, hanem időbelileg is. Ha nem is számolunk a világvégét sejtető kijelentésekkel (11., 146.), attól akkor sem tekinthetünk el, hogy a regény halottak napja után kezdődik és a feltámadás ünnepe előtt ér véget, illetve hogy a halottak és élők közötti közvetítés szüksége tematikusan is megfogalmazódik a történetben (230–231.)

[12] Lásd a regény 84–85. oldalán.

[13] Mely történetek néha megszakítva mesélődnek el, mint pl. Nicolaus Crell és Blasius Pohle jogi processzusa, néha külön (önmagában is „kerek") történetet alkotva ékelődnek a Wunschwitz-történetbe, mint pl. a Rosina Katharina gyermekkorát bemutató, vagy a molnárok és Kittlitzek családtörténetét elbeszélő. Az is előfordul azonban, hogy „időszerűtlen" módon egy-egy szereplő (pl. Kuchta és Gideon Kindler) – a regény idején jóval túlmutató – halálának körülményeiről értesülünk.

[14] Az autotextualitásról a Helikon 1996-os számában lásd Laurent Jenny (23–50.) és Lucien Dällenbach (51–60.) tanulmányát.

ugyanis kettős értelemben is metaforikusnak tekinthető. Egyrészt azért, mert megfeleltethető egymásnak az alap- és betéttörténet, másrészt pedig azért, mert a történetek viszonya a metafora háromosztatú szerkezetének[15] mintájára konstituálódik, vagy legalábbis így is olvasható–értelmezhető.

Ha az első értelemben tekintjük metaforikusnak az autotextualitást, vagyis ha úgy véljük, hogy az alap- és a belé ékelt történet viszonya az egymásnak megfeleltethetőségen alapul, akkor a történetek felcserélhetőségét tételezve egy kölcsönösen egymásra ható és egymást megvilágító értelmezésmód mellett érvelünk. Hisz az azonosság, szemben a hasonlósággal, semmiféle hierarchiát nem tételez fel, s éppen az azonosság tükörpontján keresztül az azonosítottakat egymásba áthelyezhetőként működteti.[16] Így aztán az azonosság azon keresztül, hogy felfed valami korábban rejtettet (az azonosságot), eljut egészen odáig, hogy olyan metamorfózist indítson el, mely önmagára utaltan önmagát értelmezi, s nem mutat ki sehová sem a szövegből, azaz kiszabadul a reprezentatív funkció jármából. Erre a típusra vihető át bizonyos korlátozással a horizontális allegória fogalma, mely egységet csupán az egyes dolgok szintjén vél felfedezhetőnek. E szerint az allegória-felfogás szerint az egyediségek, éppen azért, mert csak önmagukban teljesek, amikor egymás mellé rendeződnek, csak individuális pozíciók együttesét hozhatják létre, s nem totalitást. Vagyis együttesük kaotikus univerzalitást alkot „egységeivel", hisz ezek nem kapcsolódnak egymáshoz semmiféle szisztematizáló kötelékkel. Ellenkezőleg: esetleges sorként detotalizálják-dekomponálják a rendezett egység képzetét, mintha az egyetemes „egyenetlenség" hirdetői lennének.[17]

Ha azonban a második értelemben, a metafora háromosztatú szerkezete szerint tekintjük metaforikusnak az autotextualitással működő szöveget, akkor az értelmezés „egyirányúnak" tűnik. Ekkor ugyanis az alaptörténet az alakzat betű szerinti és figurális jelentésének egybejátszásaként, míg a betéttörténet a tulajdonképpeni értelemként jelenik meg szövegértésünk során. S e három szint immár olyan hierarchiát tételez fel, ahol minden a tulajdonképpeni jelentésnek alávetett. Ennek következtében pedig a tulajdonképpeni értelem úgy íródik rá az alaptörténetre, mint e történet értelmezésének kulcsa, vagyis egyfajta metafunkcióként. E típus a vertikális allegóriával[18] rokonítható, melyre a teológiai-mitológiai aspirációk, illetve az ezek megfejtését célzó szellemi erőfeszítés a jel-

[15] A metafora háromosztatú szerkezetére, azaz betű szerinti, figurális és tulajdonképpeni jelentésére a homéroszi „Achilleus, mint oroszlán" a klasszikus példa. Az alakzat betű szerinti jelentése az oroszlánt mint állatot, és figurális jelentése Achilleust jelöli, míg a tulajdonképpeni jelentés a bátorság és erő attribútumát közös sajátosságként láttatja mind Achilleusban, mind az oroszlánban. Ugyanezt a szerkezetet jelölik az alap-tartalom-hordozó, ill. a hasonló-hasonlított-hasonlóság terminusok is. Azt se feledjük azonban, hogy a metafora szerkezete már jóval a bibliaértelmezések előtt minden szöveg szó szerinti (ez felelne meg a betű szerinti és a figurális jelentésnek) és átvitt (allegorikusnak vagy szimbolikusnak nevezett) jelentésének „bizonyítékaként" szolgált. Ezért aztán a metafora eredetileg háromosztatúként elképzelt szerkezetét lassan elhomályosította egy kettősségen alapuló szemlélet, mely a konkrét jelentést és a rejtetten kinyilatkoztatott igazságfogalmat vélte felfedezni minden metaforában és minden metaforikusan olvasható szövegben. Így a korábbi „formális" vagy „retorikai" felosztás egyre inkább átcsúszott a teológia és az ontológia területére.

[16] A hasonlóság hierarchiát feltételező és az azonosság egymásba áthelyezhető jellegéről ill. oppozíciójáról Michel Foucault *Ez nem pipa* című írását érdemes áttekinteni (Atheneum, 1993/4.).

[17] E vonatkozásban érdemes megemlíteni, hogy Manfred Frank a schlegeli és novalisi fragmentalitást hasonló irányból, az alábbi fogalmak segítségével interpretálja: töredékes univerzum, aszüsztaszia, állhatatlanság, inkoherencia, összefüggéstelenség (ld. Gond, 1998/17. sz., 101–104.). A horizontális és vertikális allegória fogalmának elkülönítését ld. Christine Buci-Glucksmann *A leíró pillantás és az allegória* (Enigma, 16. sz., 114–115.) című munkájában.

[18] E fogalom függőleges iránya joggal idézheti fel a „létezők láncolatának" fogalmát, hisz a felfüggesztési pontról, azaz a hierarchia csúcsáról minden hézagtalanul illeszkedőnek, összefüggőnek tűnhet.

lemző. Ez az allegória is fragmentális, akárcsak a horizontális, de azzal szemben a részeire szakadt egészt sérült totalitásként kezeli, vagyis rekonstruálható egységet feltételez. Ebből adódóan (vagyis hierarchiaépítő és metaszövegként funkcionáló jellegzetessége miatt) lett e második típusú autotextualitás a metafizikainak tekintett szövegek alapvető értésmódjává, és paradox módon éppen ezen értésmód kialakításának következménye az, hogy bizonyos szövegek metafizikaiakként olvashatók.[19]

Összehasonlítva e két autotextualitás-értelmezést, szembetűnik alapvető különbségük: a metaforikusság előbbi típusára a metamorfózis, míg az utóbbira a metafunkció jellemző. A metamorfózis egyenlőséget sugalló azonosító szerkezetek egymásbajátszásával alakul folyamatosan át meg át, míg a metafunkció szilárd (hasonlóságon alapuló) hierarchián nyugszik.

A különbségek ellenére azonban közös sajátossága is van e két autotextualitás felfogásának, hisz mindkét értés alapja egy megkettőződést generáló szerkesztésmód, mely fragmentális szerkesztésének köszönhetően allegorikus.[20]

2. Metaforikus autotextualitás és metonimikus elbeszélésmód

Akkor, amikor már nem egyszerű megkettőződésről, hanem megkettőződések sorozatáról, vagyis sokszoros többszöröződésről van szó, és akkor, amikor a „külső intertextualitások" (más szövegekre kiutalások) is „belső intertextualitássá" (a szöveg belső viszonyulásává) válnak, vagyis a Wunschwitz-regény esetében minden autotextualitást körülíró fogalom használata valamennyire ellehetetlenül. Mégpedig azért lesznek a korábbi, öntükröződést leíró fogalmak részben lehetetlenné, mert nemcsak a két korábbi metaforikus autotextualitásfajta íródik egymásba, hanem ráadásul még ezek metaforikus jellege is összefonódik a metonimikus elbeszélésmóddal.

Nézzük meg közelebbről, hogy mi mivé alakul az átírás során. Mint láttuk, amíg az autotextualitás korlátozottan érvényesült, addig központi metaforaként vagy a jelentésadás kölcsönösségét (azonosságát), vagy egyirányúságát (hierarchiáját) sugallta. Az előbbi esetben csak szerkezetileg-helyileg volt centrális helyen (belül), az utóbbi esetben azonban emellett még olyan jelentést sugárzó centrumként is szolgált, ahonnan átláthatóvá vált a történet egésze. Márton ezeket a centrális helyzeteket oly módon „decentralizálja", hogy a központi metaforát metaforasorrá alakítja át. Ennek az átalakításnak a következtében aztán már nem egy metafora ágyazódik bele a történet egészébe, hanem metaforák sora íródik rá a történet minden egyes részére. Ez a metaforasorrá alakítás azonban nemcsak a metafora centrumot képező erejét kezdi ki, hanem a lineárisnak vagy metonimikusnak nevezett szerkesztőelvet is. Hisz a metaforasor a történet minden egyes pontjára önelemző tükröt helyez, s ezzel fragmentálja, mert külön egészként kezeli a korábban okozati sorban egésszé rendeződött részeket.

Mindkét szerkesztési elv részleges „tagadásával" azonban mindkét elv részleges „állítása" is együtt jár. Ugyanis ott, ahol mindkét alapelv, a centrális éppúgy, mint a lineáris, ellehetetlenül, nincs más kiút, mint e két elvet valahogy összeilleszteni. Az ebből adódó kétirányúság, a metaforikus és metonimikus szerkesztési elv egyidejű használata úgy is leírható mint a metaforikus alakzatokat demetaforizáló és mint a metonimikus viszonyokat metaforizáló folyamatos áthelyeződés. Így fogva fel e fogalmakat, vagyis nem egyszerű felcseréléseként (nem egy szerkesztési elv átváltozásaként), hanem olyan kettős

[19] Metafora és metafizika viszonyát talán legtömörebben Ricoeur foglalta össze a *Metafora és filozófiadiskurzus* című írásában (in: *Szöveg és interpretáció*, Cserépfalvi, 1991, különösen 66–77.)

[20] A Márton-szövegekre reflektáló elemzések valószínűleg e fragmentális szerkezetre reagálnak amikor allegorikusnak s enigmatikusnak minősítik egy-egy írását. Allegória és fragmentalitás kapcsolatáról ld. Walter Benjamin *Allegória és szimbólum*. In: *Angelus novus*, Bp., 1980, 378–388. o.

szerkesztőelvként, mely folyamatosan együtt van jelen, és egyszerre alapozza meg ellentettjét, egyrészt „érthetőbbé" válik mindaz, amit korábban a közép fogalma kapcsán a határkeresésről-határkijelölésről mondtam, másrészt pedig az is világosabb lesz, hogy hogyan élhet egymás mellett a regényben – mindenféle tendenciaszerűség nélkül – az elvont szólások konkretizálódása és a konkrétnak tűnő fogalmak absztrahálódása.[21]

A fentiek tükrében úgy tűnik, hogy a korábbi autotextualitást fenekestől felforgató (mert a végletekig elvivő) mártoni szerkesztéselv a hagyományos autotextualitás kétféle értésmódját (az azonosságon alapuló felcserélhetőséget és a hasonlóságon alapuló hierarchiát) elegyíti azért, hogy mindez a lineáris szerkesztőelvvel is összefonódhasson, egy olyan „új egység" bűvöletében, mely egység azonban a szétesés határán „leledzik".

A fentebb ismertetett szerkesztési elvek egymásbajátszása a közvetítés elvének szinte már szélsőségesen következetes kiterjesztéseként értelmezhető. A szöveg ugyanis addig a határig megy el, hogy már olvasható legyen egészként, egy történetként, de még olvasható legyen történetek laza szövedékeként is, vagy mindkettőként egyszerre. Ezért aztán (s éppen a határkijelölés következtében) a regény éppannyira jogosan tűnhet túlfeszített szerkezetűnek (túlszerkesztetten szervesnek), mint szerkesztetlennek (szervetlennek), még egyazon interpretáció keretein belül is.

A határkijelölés–határáthágás játéka azonban nemcsak az alap- és betéttörténet viszonyában érhető tetten, hanem majd minden mondat esetében is. Hisz a betéttörténetek analógiájára a többszörösen önbeágyazódott mondatok is „csak" addig a pontig nehezítik a megértést, ameddig a mondat még nehezíthető a megértés végső akadályozása nélkül. Mintha a mondatok is a közvetítő szándék hordozói lennének, s ezért törekednének az egész textus bekebelezésére. Paradox módon azonban éppen mondathatáraik kitolásával teszik hangsúlyossá a mondathatárt, s a közvetítésre törekvéssel a közvetítés szükségességének belátását.

VÉRSÉGI KAPCSOLATOK: AZONOSSÁG ÉS KÜLÖNBSÉG

Érdemes áttekinteni a regény szülő–gyermek kapcsolatait, mert a vérségi kapcsolatok típusai hasonló módon bonyolódnak egymásba, az azonosság–különbség közötti határ keresésekor, mint a szövegköziek. A vérségi kapcsolatok ennyiben tehát a szerkezeti problémák analógiái is.

[21] A konkrét és átvitt fogalomhasználat megkülönböztetésének alapja az lehet, hogy általában hogyan szoktuk használni őket, s melyiket érezzük feltámasztott (mert halottnak tartott, de most újra aktualizált) „metaforának", s melyiket ma születettnek. Néhány példa konkretizálódásra: „így aztán a tavaszi hónapokban Guben környéke nemcsak a szó átvitt értelmében volt *virágzó*nak mondható" (27.); „irigylik őket, mészárosokat, amiért nagy nehezen ugyan, de azért a szó szoros értelmében *a jég hátán is meg tudnak élni.*" (17.); „a nagyméltóságú tanács nemcsak őket, szőlősgazdákat fosztja meg a kenyérkeresettől, hanem a város egész népének akarja, a szó szoros értelmében, *kivenni a szájából a kenyeret.*" (31.); *„a napra lehetett nézni, de rá nem,* ő tudniillik, ellentétben a nappal, soha nem bújt elő." (124.) és absztrahálódásra: „óvatosan ereszkedjetek le, mert a létra (mint a hatalom létrája is, amelynek ő, Bononius a legeslegalsó fokán áll) meg van repedve, és még nem sikerült összedrótozni." (33.); „Az volt ellene (ti. a kakas ellen) a vád, hogy úr volt a szeméthalmán, mint őkiválósága Promitz báró, hogy minden jó falatot magának tartott meg, mint a nagyméltóságú városi tanács, csendháborító volt, mint a rendkívüli városi őrség, rossz időket jósolt, mint prédikációiban a vend lelkipásztor, ütötte vágta a gyengébbeket, mint a passaui zsoldosok..." (157.); „láttak egy villanást és egy füstgomolyt, és látták a dörrenés elhangzása után, hogy az ágyúgolyó a városháza tornyába csapódott be, és egy sötét üreg tátong a toronyóra számlapja helyén. Látták, hogy a város kívül került az időn, vagy hogy, éppen ellenkezőleg, polgáraival együtt foglyul esett az összezúzott pillanatban." (210.)

1. Árvák és fattyak[22]

A hagyományozódás (eredet és eredetiség) kapcsán megfogalmazható problémák a regényben a különböző vérségi kapcsolatokat fel- vagy elfedő név(át)adás, vagy éppen ennek megtagadása kapcsán fogalmazódnak meg. A variáltan körvonalazott viszonyok két alapperspektívára vezethetők vissza, hisz a regény szereplőinek apjukhoz való viszonya kétféleképpen artikulálódik: ha eredetük nincs jelen, akkor képviselik, s e képviseletnek legkézenfekvőbb módja apjuk nevének viselése, ha viszont apjuk jelen van, akkor fölösleges helyettesíteni, nevét viselni. E kihegyezett vagylagosság következtében az eredet (a szülő) és eredménye (a gyerek) közötti kapcsolat csak akkor jelenik meg nyelvileg (névként), ha az apa nincs jelen, míg, ha testileg megjelenik, akkor ez a megjelenés pont a nyelvileg megjeleníthető kapcsolatot tünteti el, teszi feleslegessé. Vagyis, ha a kapcsolatot jelölő név összeköti a szereplőket, akkor ez a kapcsolat csak „elvi" (nyelvi) és nem „valóságos" viszonyt jelöl, ha viszont lehetséges „valóságos" kapcsolat, akkor ezt nem jelöli semmi sem. Mindkét esetben a középhez való közelítés szándékát figyelhetjük meg. S mert egyik kapcsolattípus sem lehet egyben valóságos is és jelölt is, ezért lesz vagy jelölt, de alapot nélkülöző, vagy pedig jelöletlen, de valóságos.

Az öröklés–utódlás–hagyományozódás kérdése (éppen azért, mert ennyire különböző módon artikulált a regényben) minduntalan átcsúszik az elnevezett (jelölt) és elnevező (jelölő) viszonyának, illetve az elnevezés alapja (hagyomány vagy motiváltság) és a névhasználók (nyelv)közössége közötti kölcsön-viszonynak a tárgyalásába. Ezért aztán a regény szembetűnő jellegzetessége, tudniillik az, hogy a Wunschwitz-család tagjain kívül majd minden családban van egy-egy egyén, akinek problémája van eredetével, illetve eredete következményeivel, az elnevezéssel kapcsolatos ismeretelméleti problémák feloldásaként (s ennyiben kijátszásaként is) értelmezhető.

Az apa kilétének megállapítása azért fontos a szereplők számára, mert apjukhoz fűződő viszonyukból adódóan örökölhetik annak (tulajdon)nevét, tulajdonait és tulajdonságait. S öröklik is: vagy mindhármat, vagy csak kettőt e sorból, vagy egyet, vagy egyet sem. Különböző örökségük ellenére apjukhoz kapcsoltságuk mértéke „eredendően" ugyanaz, csak más szinten törvényesített-hitelesített. S éppen ez a különbség, vagyis a származás igazolhatósága az, ami teljesen mást von maga után a regény árvái és fattyai esetében. Ugyanis a törvényes, de apátlan-anyátlan árváknak van nevük, de nincs kapcsolatuk „távollevő" szüleikkel, s ennek inverzeként a fattyak ugyan nem viselhetik apjuk nevét, hisz törvénytelenek, de apjuk mégis sokat tesz értük. Noha a közepet más-más irányból érik el, de ugyanoda jutnak: az árvák nem örökíthetik nevüket, mert lányok, a fattyaknak pedig nincs nevük, amit örökíthetnének.

Azonban nemcsak ennyiben feszített fogalmilag a helyzet, hanem annyiban is, hogy az árvák is, és a fattyak is egymás alteregóinak tekinthetők, s így nemcsak az eredet, hanem az eredetiség fogalma is problémás (kiegyenlítésre várakozó). A két árvalány, Rosina és Katherina Rosina Katherina alteregójaként, míg a két Kindler egymás torz tükörképeként jelenik meg a szövegben.

S ennek súlya – ismeretelméleti szempontból – ismét hatalmas: mert így nem csupán a tulajdon és a név tűnik (alaptalanul és oktalanul) átvihetőnek vagy éppen átvihetetlennek egyik egyénről a másikra, hanem a különbséget kijelölő tulajdonság is. Vagyis az azonosság-különbség szembenállásának feloldása a regényben a minden szinten előforduló felcserélhetőség hangsúlyozásával valósul meg, azaz azonosításon keresztül válnak az (eredetileg) egyénítő személyiségjegyek kötelékeket létesítő erővé.

[22] A Rosina–Katherina testvérpárra és Rosina Katherina alakjára, illetve Gideon és Kain Kindlerre gondolok.

2. Ikrek[23]

Az ikrek története, mely az azonosságon belüli ellentétre helyezi a hangsúlyt, ugyanazon elv mellett érvel, mint a szerkesztésmód, csak éppen fordított irányból. Hisz a szerkesztés a különbségben (sőt: ellentétben) mutatja fel az „azonosságot", míg az ikreknél az azonosságon belül lepleződik le az ellentét.

Az eredet és alteregóság kapcsán felvetett problémák koncentráltan íródnak bele az ikrek történetébe. És mert az ikrek története a regény leghosszabb autotextualitásaként hangsúlyos helyet foglal el, és mert a hasonlóság és eredet kérdésköre az ő történetükben kulminál a legnagyobb erővel, ezért érdemes ezt az autotextualitást úgy áttekinteni, mint a regény komplex problémagócát. Ebben a központi metaforából átalakított koncentrált problémagócban ismét a mártoni szerkesztőelv kettős hangsúlyaira hívnám fel a figyelmet, ahol a különböző lehetőségek közüli választások nem merülnek ki időben egymást követő tagadásokban és vagylagos állításokban, hanem köztes megoldások (egyidejű állítások), azaz határpontok kijelöléséhez vezetnek el.

Az ikrek története kapcsán mind az eredettel, mind az alteregósággal kapcsolatos problémakör aktivizálódik. Így azt is mondhatjuk, hogy az eredet és eredetiség kérdése összefonódik egymással.

Mint tudjuk, az eredettel összefüggő „elsőbbség" megállapítása azért szükséges, hogy az örököst ki lehessen jelölni, hisz a tulajdon átruházása mindig az „elsőbbség" nézőpontját veszi figyelembe. Azért azonban, mert ismeretelméletileg legitim annak a kérdésnek a feltétele (bár a kivétel kivételeként), hogy az „elsőbbség" szó használatakor mindig ugyanazt az „utólagos" nézőpontot használjuk-e, és bizonyos esetekben inkább nem arról van-e szó, hogy egy elsőbbség „előttinek" a tekintetében határozunk fel is tétetik e kérdés az ikrek története kapcsán.

Normál esetben mindig az elsőszülött az „elsőbb". De mert az ikrek esetében ez a „szokás" kifordítható, ki is fordítódik. Ugyanis az eredet és elsőbbség úgy lesz kettős nézőpontból is szemrevételezve, hogy kétféle „jogszokást" is megidéz a szöveg: mind az európait, mely az elsőszülöttet, előbb világra jöttet tartja az idősebbnek, mind a spanyolt, mely szerint a másodjára született fogant előbb, s így ő tartható idősebbnek.[24] E két s egymással szembenálló szemléletmód vizsgálatakor kitűnik, hogy a két különböző szempont az „előbbhöz" járuló igék különbségéből ered, hisz az „előbb világra jött" és az „előbb fogant" más-más viszonyítási pontot feltételez. S ez a viszonyítási pont nem csupán „helyileg" meghatározott, vagyis külső (világ), vagy belső (méh), hanem emellett még mást is tart a gyermek eredetének (a valahonnan eredés értelmében): az előbbi az anyát, az utóbbi az apát.

Az „elsőbbség" e két (s ugyanannyira legitim) szemlélési lehetőségéről az ikrek is tudnak, s sokszor egymás eszébe is juttatják a jogszokás és a spanyol „népszokás" különbségét. S mert tisztában vannak az eredet „eredendően" nem egyértelmű voltával, ki is aknázzák ezt a kettősséget, azaz a nézőpontoktól függő felcserélhetőséget hierarchiaharcaik során. Ezért aztán a fattyak kétes eredete a fiaknál kettős eredetté, s a kétféle nézőpont egyikének preferálásává válik.

S itt áttérhetünk az eredetiség-alteregóság kérdésére a képviselet kapcsán. A képviselet ugyanis kettős értelemben is megvalósul az ikrek esetében: egyrészt képviselik apjukat nevének viseletével, másrészt képviselik egymást, szó szerint egymás képét viselve magukon. Ez utóbbi képviselet egészen odáig megy el, hogy nemcsak környezetük cse-

[23] A Kittlitzek történetét lásd a regény 105–114. oldalán.

[24] „Spanyolországban, ha ikerfiak születnek, nem az elsőként, hanem a másodjára világra jöttét ítélik idősebbnek, mert vélekedésük szerint az fogant először." (110.)

réli össze őket, hanem ők maguk is. S éppen azért, mert a felcserélés ennyire önként adódik, s szinte majdhogynem természetes számukra, a metaforikus (névátviteli) viszony létre is jön közöttük: hisz „személycseréjük" névcseréjüket is maga után vonja. A kölcsönös névátvitel sem tudja azonban feloldani a pár tagjainak szembenállását, s ez a különbség csak akkor oldódik fel, amikor egyikük, meggyilkolván a másikat, páratlanul él tovább áldozata nevével. Ez, mármint az, hogy az elbeszélő azonosságot tételezve szünteti meg a különbséget, ismét csak „kompromisszumkeresésként" írható fölül.

Az, hogy az azonosságon belüli különbség csak a halállal számolható fel, nem csupán az ikrek történetében tűnik fel elbeszélői megoldásként, hanem a regény összes többi (és szintén problémás eredetű) szereplője esetében is, akiknél hasonló módon oldja fel a különbségen belüli azonosságot az elbeszélő: hisz a fattyak is meggyilkoltatnak, s a három árva lányból is kivégeznek kettőt. Mintha a probléma ily irányú megszüntetése, vagyis az, hogy a probléma „hordozói" lesznek megszüntetve, azt sugallná, hogy az azonosítás folyamata (ha szó szerintivé válik) nem tolerálható „élőlények" esetében. Ez a felismerés egy másik folyamat inverzeként is értékelhető: ugyanis ahogyan a felcserélés retorikai alakzatával a „holt anyag" élővé lesz (antropomorfizálódik), mozgatással érve el a mozgás illúzióját, úgy ugyanezen felcserélés az „élő alakokat" alakzatokká alakítja (dezantropomorfizálja), nyelvi figurákká merevítve a regény figuráit. Ebben az oda-vissza antropomorfizálásban ismét a korábbi de- és remetaforizálódás folyamatának egymásba szövődését érhetjük tetten.

A gyűrűért versengő ikrek válasza a tolerancia- és képviseletkérdésre azonban nemcsak az azonosságon belüli azonosság (önazonosság?, tautológia?) tagadása kapcsán bontható ki, hanem történetüknek pretextusaikoz való viszonylatában is. Az ikrek „tapasztalata" az azonosság nem tolerálható voltáról ugyanis a „leghíresebb" toleranciatörténet keretei közé íródott be. Azaz a legismertebb tolerancia-történet kereteit forgatja fel.

A szeretete miatt fiai közül örököst választani nem tudó apa története Lessing által újrafogalmazva fonódott össze leginkább a tolerancia kérdésével. A vándortörténet legkülönbözőbb feldolgozásai közül azért a Bölcs Náthánhoz „mérem" az ikrek történetét, mert az európai hagyományban e Lessing szöveget szokás a tolerancia kiáltványaként emlegetni, már csak azért is, mert a gyűrű történetében megfogalmazott tolerancia-elv az egész drámára következetesen kiterjesztve igazolódik be. Amíg Lessing parabolájában az apa gyűrűje sokszorozásával kerüli ki a fiai (vallások) közötti választást, szeretetét (toleranciáját) igazolva ezzel, addig az ikrek történetében minden visszájára fordul. E történetben ugyanis nem csupán arról van szó, hogy nincs immár jó szándékú atya, aki lemásoltatná gyűrűjét, hogy ne kelljen örököst választania utódai közül, hanem az alapszituáció megfordításáról s ezen átfordítás következményeiről is. Vagyis arról, hogy a gyűrű helyett maguk a fiak váltak egymás másolataivá, s ezért az ő esetükben éppen az (ti. az azonosság) lett toleranciát (azonosulást?) akadályozóvá, mely Lessignél lehetővé tette. Ezért aztán a tolerancia kérdésére adott válasz végső soron paradox: a különbözők tolerálhatják egymást, de az azonosak számára lehetetlen (mert szükségtelen?) az azonosulás.

Valószínűleg azért kikerülhetetlen a tolerancia fogalma, mert olyan szorosan összefonódik a közvetítés közöttiségének, egyszóval a regény határkeresésének sajátosságaival, hogy ha megpróbálnánk nélkülözni, akkor le kellene mondanunk magának a regénynek az értelmezéséről is. Úgy tűnik, hogy éppen azért, mert a közvetítés fogalma az egymástól elhatárolt (de mindenesetre különböző) területek közötti közelítést szolgálja, nem nélkülözheti a művészi toleranciaelvet, azaz a mellérendelő szerkesztést. Ha pedig a határsávon tartózkodás tematikája és a tolerancia kérdése ennyire feltételezi egymást, akkor az sem véletlen, hogy más Márton-regényekben is állandóan együtt jár az átkelésre és átjárásra törekvő logikai-fogalmi hajlandóság a regények fragmentális szerkezetével.

Ezek jegyében talán általánosítható, hogy a határkijelölés és a határáthágás kísérlete olyan alapzata a mártoni prózának, mely döntően befolyásolja egyrészt az elbeszélő részéről a fogalmi és szerkezeti hozzáállásmódot, másrészt az olvasó részéről az „eredendően" ambivalens befogadást.

A „tolerancia" létrehozása és elfogadása ezek szerint kölcsönösen feltételezi egymást. Hisz „ugyanarra" vállalkozik elbeszélő és olvasó, amikor a különbség és az azonosság közötti határsávon egy „új dialektika" jegyében dialógust kísérel meg. Ez az „új" természetesen a „minden ismétlés transzformáció" értelmében, azaz részleges megőrzésként és részleges átalakításként (ismét közvetítésként és toleranciaként) értendő. Csakis az újnak ebben az értelmében közvetíthető és közelíthető meg a hagyomány a korábban használt fogalmak részleges megváltozásával. Így problémák megoldása helyett ezek feloldásáról beszélhetünk, és elhatártalanítás helyett határkeresésről. Mindez azonban már nem szintézisnek, hanem szimbiózisnak tekinthető. Ne feledjük azonban, hogy a regényben nem egy eszményi hierarchia kialakítása a „cél", hanem egy olyan (toleráns!) mellérendelő szerkesztés- és gondolkodásmód megalapozása, mely képes még a hierarchializált szerkesztést is maga mellé rendelni. Talán éppen egy ilyen, ÉS-re alapozott dia-logika jelenthetné a dialektika elkerülésének egyetlen(?) lehetséges módját. Mindez azonban csak akkor jelenhet meg új lehetőségként, ha hajlandók vagyunk belemerészkedni ebbe a „nyelvjátékba", azaz toleráljuk a mártoni próza „toleranciáját".

Csak én birok versemnek húsa lenni

Megint odajutsz: nem lehet
másból harapnod. Csak magad
csócsálhatod és nyelheted,
te vagy az egyetlen falat,

ami a torkodon lemegy,
s amit meg tudsz emészteni.
Táplálékod: a veled-egy.
A többit öklendezve ki-

hányod. S hányan hányódnak így!
Hány kényszerű ön-kannibál
falja magát, mert az irigy

terülj-asztalkán nem talál
mást – mint mást. S az nem vehető
be: mert kívül van. Mert nem ő.

Derékszög alkonya

Gyűlölték egymást. De – ugyan ki nem
próbálta? – az is vonzalom. „Nevess
rám, szép Vízszintes, s engedj szelíden
– szólalt meg egy napon Függőleges –

hozzád hajolnom. Rég vágyom virág-
szál termeted közelségét. Szeretlek."
(Ekkor dőlt össze félig *a világ.)*
S Vízszintes válaszolt Függőlegesnek:

„Hadd függjek inkább én tőled, te délceg,
te büszkén felszegett fejű, sudár
lovag! Hogy melléd álljak, veled éljek:

ez óhajom. Rád gond-baj bármi vár,
mától hadd vegyem el belőle részem!"
(Ekkor dőlt össze a világ egészen.)

Wälsungok, máskor

A prostituált és az ügyfele
bizonyos értelemben mitikus pár.
Itt is, ott is: titok pergeti le
a filmet, az játszik velük. Ha nincs már

a kelléktárban kard, kőrisfa, ott
a rejtelem: nincs bemutatkozás sem.
Nem tudhatják, kié, miről hozott
hírt az új test. Sejthetnék persze: más nem

lehet … – de pszt! Megmondjam a nevem?
– kérdi halkan a nő. A férfi pénzt vett
elő, számolja, míg felel: ne mondd.

A lichthofból zene süvölt. Sosem
hallották. Opera. Valami német.
Winterstürme wichen dem Wonnemond.

VISKY ANDRÁS

Vízumkényszer

az tudható kinek mi jut kinek mi nem egy nő
kérdez kifaggat szól az üvegből a hang
szemrevesz megforgat összevet belehajszol
a rejtett szándékot máris rád süti
felszínre hozza díszeleg a homlokon a bélyeg
egészen jól látszik hogy látja csak azt
nézi a két szem között egy szökevény

váratlan fordulat megszeret könnyebb így neki
a kérvényt visszadobni feltételekből vagyunk
Szövetség két kövön Ó majd Új mint két világ
közöttük ott a Tenger de nem minden érthető
fordítási gondok miegyéb „ha Isten nem is volna
felettem ott a konzul" és felette is tovább

és ott maradni kint nem érdek kint lenni kitenni
magad durva kérők lepik el otthonod üres
helyedre feküsznek nevükre veszik árva gyermeked
asszonyod szerelemre lobban ő tudja mit
beszél hát nem műveltséget fitogtat haza vágyni
a Tenger másik oldalán vissza az eredetibe
mint egy rossz fordítás a kezdetben *például az Írás*
legelején elég ennyit tévedni és máris mennyi
baj és mind Biblia aztán könyvtárnyi munka
hogy az eredethez mégse jussunk vissza

vagy itt egy másik eset ha már a kérést úgyis
megtagadta oldjam meg ne jöjjek könnyen
vissza ő nem boldogul vele mindössze négy sor
bizonytalan metszetek homályos hagyomány
„hajhagymák szaga / egy alvó (vagy halott)
szenesasszony kinyújtott keze / üres (köröm)házak [?]"
tehetetlen vagyok láthatja segítsen magára számíthatok

A másik város

(Ablak)

Pesti ablak, természetesen. Egy Ó utcai ház tűzfalába vágták, melyben kupleráj működött. Én afféle ikonnak, fehér oltárnak is látom a koszlott falon, szentséges képnek vagyis, isteni fénnyel a jobb felső sarkában. Ez így és csakis így elfogadható, szentség és szeplőtelenség, az együtt nem megy, sör szódával, nem az én dolgom faxolni a Vatikánba, de valaki szólhatna már. Lehet finnyáskodni persze, én most mégis a gyönyör(ködés)re szólítanék, arra helyezném a hangom súlyát, a szememét, a szemükét vagyis, és felhívnám a figyelmet a szentség és a szeplős foganás közti analógiákra, egy-törvényűségekre vagyis, melyek jól mutatkoznak Aliona képén, ablak által világosan.

Ha a fogantatás szeplőtelen volt is, a teremtés igenis szeplős, kezdettől, meglehetősen. A szeplő ugyanis Ballagi Mór *A magyar nyelv teljes szótára* szerint (Pest, Heckenast, MDCCCLXXIII.), mely „nélkülözhetetlen segédkönyv minden rangú és rendű magyar ember számára", nos, szerinte a szeplők „a nyári hőségtől az emberi testen támadni szokott barnás foltok v. pettyek". A tudomány, látható, mit sem fejlődött Ballagi óta, mai állása szerint ugyanis pokoli hőségben, július harminckettedikén keletkezett a világ, és foltokból és pettyekből áll. A színek káprázatok csupán, és az „anyag" legkisebb és legnagyobb izéinek láthatatlansága, meg- és fölfoghatatlansága okán a szeplők nagyságáról is okvetetlen vitát nyithatunk csupán. A lényeg a szeplősség maga, e „foltok" és „pettyek". Meglehet, Ballagi á.[tvitt] é.[rtelemben] „erkölcsi folt v. mocsok"-ról is beszél, azonban éppen evvel az átvitt értelemmel van a baj, ez a Vatikán munkája, a szeplőtelen fogantatás. Ez igazul szárnyas ikonná, befogadó szentséggé Aliona képén. Ha az idő a teremtés roppant aktusának elhúzódó rezgése, ha a tér e teremtés anyaggá csapódott salakjának kóbor telepe csupán, és az értelem kómás igyekvés és az érzelem a nagy emlék lüktető idézése, úgy a templom és a kupleráj békésen megférnek egymás közelében, a nyíló-záruló létoltár szemközti szárnyain. Hisz az ismétlés és a sóvárgás helye mind a kettő. A comb oltármód nyílik, az öl ama salak telepe, és fallosz a templom, és benne mi várakozó, szomorú sereg.

Tetszik még nagyon Aliona képén a pontos, ledér aszimmetria, ez a bizonytalan féligtárulás. Tetszik, mert a szárnyasoltárok szimmetriája nem hagy teret semmi kételkedésnek, semmi vackot a nemlét félelmének, parancsba adja mintegy a reményt, és nekem úgy nem kell se menny, se pokol. Foltos, szeplős a vakolat is, persze, föntről valami fekete zsineg lóg, mintha könyvjelző életünk valahol már megírt könyvéből, és az ablakoltár fehér keretéből buja virágok törekednek a fény felé.

(Oltár)

Van a kamaszkori beszédnek egy típusa, így nevezném: simuló narráció. Arról van ugye szó, amikor a tizenéves valami fejtegetésbe kezd a világról, annak valamely jelenségéről, és előre tudja, hogy e fejtegetése a szülői-iskolai fennsőbbség egyetértésével találkozik. E simuló narráció indítéka többnyire számító, ki ne vágyna a roppant felnőttség figyelmére, végső soron nyomorú gyermeksége után e roppant felnőttségre magára. (A fogalompárhoz nem ragaszkodom, amint valaki értesít, hogy a gyermekpszichológia, vagy valamelyik társtudomány már elnevezte jobban a dolgot, azonnal lecserélem.)

Szóval ránéztem Aliona képére, és ez jutott eszembe, ez a simuló narráció. Azért, mert nekem ez a kép egy oltár, és kamasz koromban hosszan szidhattam a katolikus oltárokat, mert mi reformátusok voltunk, és nagymama a keresztyénség – most nincs hely elmondani, az a ty ott a fontos! – nevében mindig kapható volt az ájtatos, képmutató pápisták szidalmazására. Kiváltképp a cölibátus intézményét ostorozta, narrációm e tekintetben még simulóbb lehetett, mert módot találhattam a nemiség óvatos verbalizációjára, nagymama szemében a katolicizmus ugyanis egészében aberrált valami volt, embertelen és istentelen tan, hideg és meleg egyszerre, neki a papok hamis kántálása, szederjes tokája mind az elfojtott, vagy épp fertelembe fordult nemiség kifejeződése volt. „Fiam, ezeknél nem stimmel valami!", mondta mindig, hogy is ne szekundáltam volna. Oltár-ügyben ráadásul a jellemem sem romlott, mert tényleg, isten-emlékezetemtől fogva taszítottak a katolikus oltárok, valahogy nem hittem el őket, a katolikus templomok enteriőrje egészében is hihetetlen volt a számomra, giccses ornamense egy amúgy is kétséges történetnek, s a templomokon belül az oltárok külön taszítottak, egyszerűen kilógtak a tájból, nem találtam semmi magasztosat, csak fölöslegesen magasat, semmi megrendítőt, csak valami puttós, szikkadt erőlködést bennük. Az orgonák ezüst, sípszelvényes tömbjét szerettem egyedül, azt hiszem először nem az irdatlan zene, hanem a sípok színe miatt, mely a megszólalásig – és utána még inkább – hasonlított a szovjet és amerikai vadászgépek ezüstjére, melyek modelljeit viszont papírból elkészítettem, és magam festettem ki őket. Az orgonák utóbb a puritán belső építésű református templomokban valódi oltárrá nemesedtek előttem, és ostromló hangjaikkal növekvő félelmemet szakrális tapasztalattá tették.

Ma Aliona városi oltára mégis minden templomnál félelmesebb, megrendítőbb a számomra. Íme kinyílt az utolsó lap, a szenvedés, valami madár, fogságba esett, a zuhanás elérhetetlen vágy csupán, és a lét hiába sóvárog a semmisülés iránt. A tümpanonok – melyek keretre feszített dobokat jelentenek – üresek, mintha eseményeiket, döbörgő hangjaikat is beszippantotta volna a csatorna, az utolsó orgonasíp.

VÖRÖS ISTVÁN

A teremtés visszanézése

„Ha lányod szül téged, halhatatlan vagy."
(Weöres Sándor)

Nézem egy fotón,
ahogy a fiam teremti
a világot. Előtte egy nagy
fehér luftballon, amit
a libegőn kapott. Bordák
szaladnak rajta, mint a
délkörök. Van északi,
ahol föl lehet fűzni,
és déli pólusa, ahol
fölfújták. A fiam fölébe
hajol. Bal tenyerével
biztosan fogja zsákmányát,
úgyhogy az moccanni se bír,
lentről a szőnyeg segít neki.
Jobb kezében durva, piros
filctoll. A fiam teremti a világot:
tollával a gömbre firkál.
Elválasztja a fehéret a pirostól,
a bőrt a vértől, a nappalt
az alkonyattól. Elválasztja
a kintet a benttől, a tet az
éntől. Áll a szőnyegen
fehér mellényben, piros
nadrágban, közben én
lefényképezem.
A vaku villan. Első
nap.

Harmadik bakonyérői elégia

Ha nincs kenyerük, miért nem
esznek kalácsot, gondoltam
gyerekkoromban. El se tudtam képzelni,
hogy ne lehetne meglenni kenyér

nélkül. A három forintos kenyér,
amit ismertem, rossz volt, szivacsos,
porló és sunyin az ínyre tapadt.
Rossz volt a sajt is. Kemény, sárga,
kellemetlen szagú. Nem értettem
az egereket, miért akarják belefúrni
magukat, nem értettem az énekest,
aki a holdat sajtnak látta. A disznósajt
undorító. Ehetetlen darabjai töltik ki
valami rettenetes lénynek, aki a haláláért
így áll bosszút. Bakonymérőn
a kenyérgyárból hoztuk a kenyeret,
hazafelé letörtem belőle a csücskét.
Meleg és édes darabok zuhantak
a gyomromba, egy járókelő álmélkodott,
ez a gyerek, csak száraz kenyeret kap?
Különös íze volt szőlővel, almával,
görögdinnyével. A prézli a boltból
hazahozott eladatlan zsemlékből
készült. A daráló nyekergett,
ugrált az asztal. A bolond

férfi és a kövér nő lánya szerelmes lett
belém. Délután mindig bekopogott,
együtt ettük az üvegből kilopott ko-
vászosuborkát. A fogai
feketék voltak, a ruhája mocskos.
Az udvarukon kockákat rajzoltunk
föl, hunn mérik a sört, tanított egy játékra
öregmama. Augusztusban

utazni készültünk. Még sohasem jártam
külföldön, irigykedtem magamra,
mert a többieknek amúgy is mindegy
volt. Látok majd fekete
kenyeret, fehér, puha sajtot,
eszek kólából készült fagyit,
fölnyitnak nekem egy rák-
konzervet. Hideg, hegyi folyóban
fürdünk, leviszi majd a fürdőnadrágom.
A lány az árokparton pisilni
guggolt, most elképzelhetetlennek látszott,
hogy bármi más is valóságos
legyen, mint a csalán, a széttört
sörösüveg és a vízsugár, ahogy
fröcsögve végigver rajtuk. Borzadva

figyeltem, mintha lehetséges lenne
a dolgok körforgását megállítanom,
simára törölni ott azt a rettentő
nyílást, ahogy a márványszobrok
mutatják, mintha nem is lenne halál,
mintha nem is lenne kés ütötte
seb, mintha a disznósajt lábra
kaphatna és elszaladhatna, mintha
a kenyér nem egy ember teste lenne,
mintha a bor nem ömlene mindannyiunk
ereiben. Mindent olyanná változtatni,
amilyennek lennie kell. A csalánt fűvé,
az árkot patakká, a baromfiudvart
kertté, a vályogházat vályogházzá,
az estét estévé. Akkor nem ijednék
meg, ha azt mondja, nyugodtan
ide teheted a kezed. Akkor nem kéne,
hogy egyre többen legyünk és ennyire
viszolyogjunk egymástól. Nem kéne

utazni se. A távolságot közelséggé,
a közelséget azonossággá, a kenyeret
kenyérré, a kést kenyérré. A bort
vízzé, a bort vérré, a vizet patakká.
A patakparti köveket kenyérré. A napot
kenyérré, a holdat sajttá, a földet
birsalmasajttá. Az éhséget jelenlétté.
Ott lennénk mindenütt, ahol nem vagyunk.
A nemlét megtelne, csupa szegetlen
kenyér kavarogna a belsejében.
A rozs learatná a búzát, a búza
a rozst. A liszt meghajtaná a malmot.
Hamu fűtené a kályhát. Ropognának
a bútorok, mint a friss kenyér.

Famászás

Ahol egykor műhely állt,
majd elhagyatva porosodott
és a fújtatót megette a kosz,
a kiszáradás, hogy bőr részei
diribdarabra törtek, míg végül
a vályogból vetett épület

falai is össze nem csuklottak;
ott most fénykorába lépő
cseresznyefa roskadozik túlérett,
apró szemű terhétől. Föl-
kapaszkodom az egykori padlás
magasába. Minden levél
alatt egy elmúlt nap lapul.
Széthulló emlékezet a fa, agya
tizenhat éve halott nagyapámnak.
Járnak a gondolatok, mint a
mozduló levegő, jobbra-balra,
a fa vizet, sókat dob föl
körém, mintha szökőkút
emelne magasba, mert
elszökött varázscipőm
után merészkedtem a
bizonytalanba, oda, ahová
mindig be kell lépni, ha
valami fontosra készülünk.
Feszülnek a levelek, mint
a vitorla, amit belülről
fúj a szél, dobál ez a nem
érzékelhető mozgás. Képére
alakít a kitapinthatatlan, for-
mál a láthatatlan. Szedem
a cseresznyét, a kezemen sötétlila
lé csorog. Nagyapám körülöttem
gondolkodik, fürge asszociációk,
hangyák járnak rendezgetni
az ágvégeken a tetű-katonákat.
Olyan békesség van, mint háború-
ban két bomba becsapódása között,
a sóbálvánnyá lassított robbanás,
ez a változni akaró fa, visszanézett
és meglátta, amit csak tizenhat
évnyi halál után lehet, hogy a hely
helyére másik tolul. Hogy még a semmi
is elkopik, száradtan hullik le, és
helyébe új ágat lök a fekete
cseresznyefa. Járkál alatta
az egyre kisebbé töpörödő
özvegy, létrát hoz, visszamászik
a múltba, amikor a dalárdával egy
kerthelyiségben ültek, és az asztalon
hosszú üvegpohárban, fehéren
habzott a házisör.

Balzsam 2000

És akkor megtudtam, hogy indul ez a játék.

Épp a zuhany alatt álltam, próbáltam ügyesen és alaposan leöblíteni az utolsó adag samponos habot, akkoriban már nem kísérleteztem, igyekeztem szigorúan a használati utasítás előírásaihoz tartani magam, és ahogy nyúlok a soron következő kedves kis flakon felé, kattintom a kupakot, hogy aztán a kellő mennyiségű balzsammal szép egyenletesen átitassam a nedves, és előzőleg alaposan átfésült hajat, ügyelve, hogy a hajszálak végére is jusson, de közben a halánték se maradjon kezeletlenül, sőt lehetőleg a tarkótájék legrejtettebb zugai is részesüljenek a szerből, most az egyszer sikerülni fog, biztatom magam, és akkor váratlanul meglátom a címke jobb alsó sarkában a számot. Részletes felvilágosításért hívja irodánkat, kettő, nulla, nulla, nulla, meg még valami, ráadásul zölddel, amiből sejteni lehet, hogy a hívás legalábbis díjtalan. És ahogy állok ott merengve, és tetőtől talpig vizesen és egyre inkább dideregve várom, hogy a hajszálak legbelsejéig áthasson az erő, akkor hirtelen eszembe villan, hogy a körúti drogériában, ahová valami megrögzött, szomorú bizalommal heti rendszerességgel be-betérek, mint más a totózóba, van-e valami *új*, de megkérdezni nem merem, csak mustrálgatom a polcot, hogy ebben az elegáns, mégis szinte bensőséges hangulatú boltocskában a minap valami kérlelhetetlen, és már-már goromba szívélyességgel sóztak rám egy többoldalas reklámanyagot, állítólag a balzsam mellé mindenképpen *jár*, és én a magam részéről nem is igen tiltakoztam, becsúsztattam a fülesszatyromba és indultam szép engedelmesen haza, most mégis, mintha rémlene, akadt ott egy vevő, akit már a villamosmegállóból ráncigáltak vissza, állítólag az egyik szemfüles eladónak feltűnt, hogy ez a cigányképű nagykabátos nem tette el, csak úgy csinált, mint aki elteszi, de aztán ravasz módon bedobta a kosarak közé. És akkor annak a megszeppent fickónak kinyittatták a táskáját, hogy megnézzék, hogy megvan-e neki.

És néhány perccel később, miközben már újra bő sugárban zubogott a nyakamba a víz, akár valami kellemes kis trópusi eső, és én tapogatva állítgattam mindig egyre melegebbre és melegebbre a falon a csapot, ez a plusz most jár nekem, gondoltam magamban, hisz elkövettem jószerével minden tőlem telhetőt, közben persze kezdett lassan kifogyni a bojler, és ahogy ott küszködtem a legutolsó cseppekig, közben egyre azon járt az eszem, hol van az a cetli. Végül arra jutottam, hogy bizonyára kidobtam, ott lesz a kukában, nincs mit tenni, alaposan fel kell túrni érte a kukát. És hirtelen erőt vett rajtam valami békétlen, bolond lendület, hogy jóformán még megtörülközni is elfelejtettem, turbánt kötöttem és már repültem is a konyha felé, még azt se bántam, hogy tócsákban áll majd végig a hosszú előszobán a víz, pedig amúgy mindig nagyon féltettem a padlót.

És abban a sietős pillanatban született a fejemben egy kép. Láttam magamat,

ahogy odaugrom, és egyetlen otromba mozdulattal fellököm a szemetest, aztán felkapom és rázom, és kiszórok a konyhakőre mindent. És azt a takaros kicsi konyhát szempillantás alatt elborítja a mocsok. Pisis pelenka, kefires pohár, hagymahéj meg krumplihéj és szerteszét a Magda-féle édes, házi dzsem. A befőttesüveg ripityára zúzva, a szilánkok közt a szilva, mint a szar. És láttam magamat, ahogy guggolok ott az elcsúfított pepita kövön, és nem zavar a látvány és nem zavar a szag, és egyáltalában véve nem zavar már semmi. Csak guggolok ott, és keresgélek, és semmi más nem érdekel, csak hogy minél előbb megkerüljön az az átkozott papír.

Aztán persze alaposan meglepődtem, mikor beléptem a konyhába és azt a szép, színes, és már első pillantásra érdekesnek ígérkező paksamétát egész egyszerűen ott találtam az ebédlőasztalon. Sérülésnek semmi nyoma, se gyűrődés, se folt, szinte fénylettek ott a nagy, piros betűk a délutáni bágyadt napsütésben.

Boldogan és kíváncsian kaptam a kezembe és visszatocsogtam a fürdőszobába, hogy megszárítsam végre a hajam. Odakuporodtam a szennyestartóra, és miközben fújdogált a jó kis száraz levegő, olvasgatni kezdtem a prospektus első néhány oldalát. És ahogy ott lapozgatok, tallózok, szemezgetek, szépen lassan derengeni kezd, aztán egy csapásra összeáll a fejemben az egész. És akkor hirtelen olyan érzésem támadt, mint mikor az embernek a legtitkosabb vágya kitudódik, és valami gonosz módon azon nyomban teljesül. Mondjuk tél közepén gondolsz magadnak egy jó nagy szelet érett, piros dinnyét, közben persze megy a tévé, rákattintasz a kettesre, és láss csodát, Charles Bronson, a legszebb férfi épp abban a percben puskáz ripityára egy görögdinnyével púposra megpakolt platót, becsületbeli ügy, tele minden a kifordult rózsaszín belekkel, hogy az étvágyad is oda van, mégis rád tör valami megilletődött büszkeség, hogy ezt az egészet valahogy te magad csináltad, hogy ez a szomorú, gyászos kalamajka valamiképpen tebelőled *lett*.

Én mindig tudtam, hogy az élet, amit élek, csak bizonyos korlátozott értelemben tekinthető a magaménak, hogy valójában egyszerűen nem nekem lett szánva, és ha meggondolom, már egész kicsi gyermekkorom óta egyfolytában azon dolgozom, hogy előbb-utóbb, akárhogy is, sikerüljön kibújnom a bőrömből. És igazság szerint már jó ideje gyanús volt nekem, hogy ezzel rajtam kívül még jó páran hasonlóképpen vannak, reklamálni nem merünk, de évek óta türelmesen festjük a hajunkat, szagokat zsákmányolunk és kihúzzuk a szemünket *úgy*, és titokban eljátszunk azzal az édes, bűnös gondolattal, hogy egy szép napon majd adódik egy ritka alkalom.

De hogy ilyen grandiózus és parádés keretek között, arra én a magam részéről nem mertem volna gondolni soha.

A prospektus első oldalán egy hosszú és tartalmas lista volt, hogy konkrétan melyek azok az apróbb árucikkek, amelyek megvásárlásával voltaképpen nevezni lehet. A kellő számú kupak, vonalkód és árucímke beszerzése a világon mind ez idáig egyedülálló akció támogatására felkért nemzetközi hírű szakemberek véleménye szerint tekinthető egyfajta játékos tréningnek, olvasom, hiszen kísérletek egybehangzó tanúsága szerint, ha háztartásunkat a kellő mennyiségű idegen holmival hurcoljuk tele, akkor attól fogva a döntés és a választás voltaképp már gyerekjáték,

ízlés és bátorság dolga, nem több, mint kilépni az egyik ajtón és belépni egy tetszőleges másikon. Az oldal alján még ott állt az is, hogy a tervek szerint egy egész sor vadonatúj terméket dobnak a legközelebbi jövőben piacra, Mimikri Kóla, Mimikri a Maggitól, Mimikri Balzsam, és mintha kicserélték volna a haját, meg ilyenek, ami így elsőre mondjuk szokatlannak tűnt, pedig amúgy tényleg egész ésszerű és praktikus, az ember legalább tudni fogja, mit keressen, ha egyáltalán valamit akar. Mert aki mindezt szépen, tételesen, annak rendje-módja szerint gondosan begyűjti, és a nevezési lappal együtt a nagyobb bevásárlóközpontokban elhelyezett gyűjtőládákba, név és lakcím pontos feltüntetésével, nagy alakú, felbélyegzett borítékban bedobja, annak, mondhatni, szinte máris nyert ügye van, hiszen postai úton jó előre kapni fog egy személyre szóló meghívót a gálaműsorral egybekötött fantasztikus szilveszteri sorsolásra.

Közben éreztem, hogy lassan szárad a hajam, kikapcsoltam a hajszárítót, és kikerestem a kefét. Gondoltam, akárhogy lesz is, most még csak kifésülöm. Nézegettem egy darabig, hatott-e a balzsam, nőtt-e, fényesedett-e valamicskét, de nem. Bár, ha csak a fele igaz, lassan úgyis mindegy az egész. Decemberig csak kihúzom, a Magdának meg egyébként is pompás haja van.

Akkor már jó ideje küszködtem a hajammal, megvolt már vagy öt éve, hogy egyszerűen nem akart nőni. Hiába kentem bármivel, egyszerűen annyiban maradt, se hosszú, se rövid, egy árva centin múlt, hogy épp csak még a vállamig se ért. Inkább hullott, töredezett, és még ha őszült volna, de inkább csak sárgult. Egy időben azt gondoltam, bennem lehet a hiba, nyilván helytelenül alkalmazok egyes hajápolási szereket, talán túlságosan is óvatos vagyok és ráadásul betegesen konzervatív, ekkor volt, hogy egyik este fogtam magamat és lesz ami lesz, kitöltöttem egy jó deci balzsamot a Baba micimackós fogmosó-poharába, vettem egy nagy levegőt és előbb csak a nyelvemmel kóstoltam bele, aztán igyekeztem minél nagyobb adagot magamba diktálni, persze nem ment, elég csúnyán összehánytam mindent, amit lehetett, butaság volt, láttam be később, pedig a szívem mélyén egy percig se bántam meg a dolgot, az ember végtére is vállalja a rizikót, kísérletezzen, próbálkozzon, legyen leleményes, mert egyébként végképp minden annyiban marad. Egy percre azért emlékszem, hogy elöntött a méreg, hogy már majdnem belevágtam, úgy értem, dühömben majdnem lenyírtam tövig, aztán persze mégse, ki tudja miért, talán épp csak hamarjában nem akadt a kezem ügyébe olló.

És most akkor itt van ez a fergeteges alkalom, az évezred akciója, ahogy olvasom, új idők, új arculat, és nem kell hozzá más, csupán egy icike-picike szerencse.

Azon azért magamban egy csöppet elmerengtem, vajon hogy van ez az egész *ügylet* mégis kitalálva, mondjuk hol lesz például a Magda, mikor már a Magda én vagyok. De ezen már nem volt kedvem gyötörni magam, sejtettem, hogy későre jár, jó lesz készülődni, egyébként is, az már végképp nem az én ügyem.

Magam köré csavartam egy törülközőt és bementem, hogy megnézzem, mennyi az idő. Már elég sokszor elgondoltam, mi lenne, de tényleg, ha egy-két napra egyszerűen elfelejteném. Elmúlna öt óra, elmúlna hat óra, és egyszerűen nem jutna az eszembe Baba. Moziba mennék, esti uszodába, aztán lefeküdnék aludni és aludnék nyugton reggelig. Vagy ha mondjuk éppenséggel az eszemben volna, gondolnék rá, de csak egészen messziről figyelném, ahogy a dadus

behúzza maga után a kertkaput, hallgatnám, ahogy komiszul kattan a zár, miközben ő ott üldögél a kiscsoportosok egyenkabátkájában a behavazott homokozó szélén, és a tömpe kicsi körmét reszelgeti a káván, ahogy szokta, aztán persze akárhogy is dacolok magammal, végül mégis minden áldott este elmegyek. Pedig néha mérget mernék venni rá, hogy egyáltalán nem én vagyok, akit olyan szemrehányó és halálos türelemmel vár.

Láttam, hogy még van egy egész picike idő, gondoltam, gyorsan felhívom a férjem. Hónapok óta nem beszéltünk, van-e valami. Mondjuk épp csak felvetem, hogy van most ez a játék, meg hogy ami engem illet, úgy néz ki, indulok. Hátha ő is kedvet kap, tudtam róla ugyanis, hogy halálosan irigyli a bátyját.

Aztán arra jutottam, hogy úgyis biztos foglalt, inkább gyorsan felöltöztem, és nekiláttam, hogy kitöltsem legalább az első ívet. Voltak ugyanis bizonyos oldalak, csupa üresen hagyott hellyel, azokat, gondoltam, jó lesz kitölteni. Például volt egy ilyen rubrika, hogy „felajánlás". Ide nyilván azt kellett beírni, hogy mégis mi az, amiről az ember a saját helyzeténél fogva lemond. Az volt csak a probléma, hogy elég kicsi volt a hely. Aztán végül beírtam, hogy fiatalos külső, ruganyos járás, egérfog, másfél szoba a külső Váci úton, körfolyosós, de viszonylag nyugodt, meggypiros kispolszki napfénytetővel, litvánul egy több versszakos karácsonyi dal, apáról egy tízszer húszas kiretusált fénykép, egy fél telek Turán, de nyakig csupa gaz, meg sár, meg törmelék, meg még hogy van egy titkom. De azt persze nem írtam bele, hogy micsoda. Babát szegényt kihagytam, ezt csak később vettem észre, de ő már aztán tényleg végképp nem fért volna ki.

Közben persze éreztem, hogy mégse stimmel így, hogy mégse lehet, hogy elég legyen ennyi, és akkor el is határoztam, hogy magamban folytatom. Összepakolok szépen lassan a fejemben, és ha minden jól megy, majd a végső pillanatban ottfelejtem valahol a pakkot.

Lapoztam, és a lap tetején az állt, hogy „célszemély". De akkor már majdnem öt óra volt, indulnom kellett az oviba.

És baktattam vidáman a pöttyös kisbundámban végig a latyakos, ronda, barna hóban, kigomboltam derékig, mert fűtött valami láz, és közben egyfolytában azon gondolkoztam, miért éppen a Magda. Hogy van az, hogy még csak fel se merült bennem senki más.

Pedig csak úgy ránézésre nincs is benne semmi. Feltűzve még az se látszik, milyen dús és bársonyos, és milyen fényes és erős és legfőképp, hogy milyen nagyon hosszú a haja. Olyan hosszú, hogy ha úgy akarná, leérne a földig. Talán még egy egész kicsit húzná is maga után.

Kiskoromban egyik éjjel hallottam a tévét. Bemondták, hogy egy magyar anya egyik este hazament, megetette, megfürdette, aztán fogta szépen és megfojtotta a kétéves fiát. Emlékszem, hogy elég sokat töprengtem az eseten. Hogy mégis *mivel* fojtja meg egy anya a fiát.

De úgy egyébként tényleg nincsen rajta semmi különös. Ha meggondolom, tulajdonképp ronda és öreg. Még talán a szemében van valami erő, de minden más az belül van, és ennélfogva nem is látja senki más, csak én.

Egyszer régen lett nekem egy barátom, még kicsik voltunk, talán alsósok, és

akkor volt egyszer nálunk egy névnapi zsúr. November volt, emlékszem, hogy aznap esett először a hó. Franciadrazséval volt díszítve a torta, rendszerint ez volt a Magda-féle meglepetés, franciadrazséből rakta ki a torta tetején a nevem. Egyébként bolti torta volt, de jó volt az is, mindenki örült. Körbeültük a nagy, kerek asztalt, mellettem a barátom egy hosszúlábú széken, szemben velünk a Magda, apa akkor már, azt hiszem, nem élt. Ez az én barátom egy verébfejű, kókadt kisfiú volt, úgy hívták, hogy Aladár, időnként folyt a taknya, de én mégse bántam egy percig se, hogy ő jutott nekem. Már el volt döntve, hogy kimegyünk a Szigetre és megöljük egymást pisztollyal, mint a szerelmesek. És akkor ez az Aladár ott a nagy örömködésben feldöntött az asztalon egy kis pohár vizet. Végigfolyt a terítőn, de nem lett semmi baj. Magda is csak nevetett, és tulajdonképp egy másodperc kósza töredékén múlott, hogy azóta is őrzök a fejemben egy képet, ahogy valahogy lopva, az általános zűrzavar leple alatt egyszer csak odanézett Magda erre az én buta barátomra, és valamit csinálhatott a szemével, mert szerencsétlen azon nyomban lefordult a székről. És még jó sokáig csak feküdt ott a széklábak között, aztán jött érte az apja, és a kapcsolatunk a továbbiakban abbamaradt.

Már jó ideje bent jártam az óvoda hatalmas téglafallal körbekerített udvarán, és egyre csupa régi dolog körül járkált az eszem, mire észrevettem, hogy na lám, közben újra eleredt, és amolyan apró szemű, undok, vízenyős pelyhekben egyre csak szakad a fejemre a hó. De akkor én már szaladtam, mert éreztem, hogy baj lesz, elképzeltem, ahogy a sánta dadus nagy szuszogva körbejár és leoltja mind a hatszáz teremben a villanyt, és szegény Babát rosszallóan megcsapja a kulccsal, és kiküldi a sötét és huzatos folyosóra várni, és kettesével röpültem már felfelé a lépcsőn, de közben azért folyton csak a Magda körül pörgött az eszem, egyre azon erőlködtem, hogy jöjjön végre már valami kedves, vidám emlék, ahogy mondjuk megölel vagy megver vagy leköp, vagy mindegy hogy, csak bármi módon *törekszik* felém, de persze hiába, nem jutottam semmire, és mikor aztán nagy lihegve végül is felértem, és az orromat megcsapta a frissen festett sárga falak nyomasztóan szigorú szaga, akkor egyszeriben rám tört valami anyátlan üresség, valami szomorú és méltatlan hiány, és már majdnem bőgni kezdtem, mint egy kizárt kisgyerek, hogy az mégis hogyan van, hogy én még a szagát is csak sálakból meg kendőkből, meg hideg, nehéz paplanokból ismerem.

És akkor egy kicsikét elbizonytalanodtam, és már magam sem értettem igazán, hogy miért is érzem mégis mindenáron azt, hogy ez a közönséges, ismeretlen nő nekem a jussom, és akármilyen hazárd módon, egyszerűen *jár* nekem.

Aztán még jó ideig vadidegen csarnokokban tekeregtem tanácstalanul, mire végre találtam egy ismerősnek tetsző folyosót. Nem is nagyon csodálkoznék, gondoltam magamban viccesen, ha mondjuk egy szép nap kiderülne, hogy ezt az egész redves kócerájt tréfás kedvű gonosztevők tervezték meg szánt szándékkal úgy, hogy lehetőleg órákig kelljen bolyongani, mire az ember nagy nehezen megtalálja a saját gyerekét.

És akkor a legutolsó félhomályos fordulónál eszembe jutott egy szomorú eset.

Valamikor ősszel egyszer úgy alakult, hogy egy egészen kicsivel korábban ér-

tem ide. Rögtön, ahogy beléptem, megláttam a Magda kabátját a fogason. Amúgy szép szabású, valódi bárányból kabát, most hogy visszagondolok, öröm lesz hordani. Ahogy aztán rosszat sejtve belestem a terembe, ott láttam Babát a Magda csupasz nyakában csüngeni. Úgy ölelték egymást, mint egy furcsa pár. És emlékszem, hogy nekem ez az egész akkor hirtelen olyan volt, mint mondjuk a megállóból látni, ahogy ülök a buszon. Az a jolánképű óvó néni meg csak állt ott, és nézte őket, és időnként helyeslően bólintott, mintha lett volna valami kényes és bizalmas ügy, amiben őket kettőjüket feltétlenül támogatni kell. És mikor aztán észrevettek, tisztán láttam, ahogy cinkosul egymásra néztek, hogy vigyázz.

Egy csúfondárosan lengedező zebramintás csapóajtó után már szinte biztosra vettem, hogy jó felé járok, meleg, meleg, mindjárt forró, biztattam magam, és mialatt módszeresen végignyitogattam a létező összes felcímkézett és piros tulipánnal meg kiskutyafülével összevissza ragasztgatott ajtót, akkor hirtelen belém nyilallt, ami egyébiránt már jó ideje mozgolódott bennem, hogy a magam részéről minden bizonnyal akkor követtem el a létező legnagyobb hibát, amikor egy undok, nyirkos februári reggelen fogtam magam és bevonultam a kerületi nagykórházba szülni.

Amikor kitoltak a szülőszobából, nem volt ott senki. A férjem még nem ért oda, de Magda már jó ideje bent volt a kórházban, akadt egy nővér ismerőse, beengedték, és azt mesélik, valahogy olyan *hitetlenkedve* álldogált az üvegfal előtt, és hosszú órákon keresztül kitartóan bámulta Babát. Aztán még hetekig valahogy furcsán és zavartan viselkedett, mintha nem lett volna teljességgel világos előtte, hogy akkor most végtére is ki kinek a gyereke. És azt gyanítom, Magda máig nem gondolt bele, hogy mégis honnan pottyant Baba aznap erre a világra.

Engem akkor jó sokáig otthagytak a folyosón, életemben nem voltam még olyan egyedül. Próbáltam, hogy felpattanok és elfutok haza, de persze akkor már nem lehetett. Hetekkel később Magda mutatott nekem egy dobozt. Jó kis műanyag dobozka volt, azt mondta direkt erre a célra vette, felkockázott egy nagy szelet dinnyét és telepakolta vele zuftig a dobozt. Gondolta, szülés után jól fog nekem esni egy-egy édes, hűvös, leveses falat. Még a magokat is kiszedte, hogy ne legyen vele gondom, aztán abban a „boldog ámulatban", ahogy ő fogalmaz, szinte észre se vette, és egytől egyig, mind egy szálig *megette*.

Mikor aztán már magam sem hittem, hogy valaha az életben még egyszer innen kijutok, akkor valami rejtélyes és barátságos sugallattól vezérelve váratlanul megtaláltam a termet.

Odabent csend volt és hideg és valami ijesztő és mesterséges rend. És abban a félhomályos és valószerűtlenül piros téli fényben, élettelen délvidéki állatok és merev testű, örökké mosolygó bábok közt egy hosszú, keskeny kispad végestelen végén megláttam magában duzzogni Babát. Szegény úgy ült ott az állig gombolt rozsdabarna posztókabátkájában, mint egy kicsi, öreg hölgy. És akkor rám szakadt, hogy micsoda egy eszeveszett sültbolond is vagyok én, és hamarjában elkapott valami féktelen, anyukás öröm, és már lódultam, hogy a karomba kapom boldogan, de ahogy ott a félhomályban megláttam a szemét, és a sze-

mében azt a töméntelen alaptalan vádat, akkor hirtelen eszembe villant, hogy na lám, hát látom én, ezek ketten mégiscsak valami álnok, titkos szövetségben fogtak össze ellenem, ez a kicsi szaros béka itt a Magda dülledt szemeivel fürkészi az arcomat, megállj, ha majd én leszek a Magda, gondoltam, de hirtelen magam is megrémültem a vakmerő és gonosz gondolattól, hogy majd akkor megütlek és fellöklek és megrúglak, és bőgni hagylak estig, hogy megértsd végre, hogy én vagyok neked, és nincsen neked rajtam kívül most már senki más.

Már karácsony is jócskán elmúlt, mire a meghívó megérkezett. Épphogy venni tudtam még magamnak valami göncöt, aztán szaladtam a fodrászhoz, hogy *addig is* kinézzek valahogy. Persze otthagytam egy halom pénzt, de nem bántam, elvégre *ez* a szilveszter mindannyiunk számára az első és az utolsó, bárhogy alakuljon. Babát a szomszéd házaspárra bíztam, és futottam, hogy időben ott legyek.

Mire odaértem, még mindig a piacig kígyózott a sor, és jó időbe tellett, mire végül elfoglalhattam a helyemet. Az a hatalmas, pompásan feldíszített stadion a legutolsó zugig tömve volt, akár egy rangadón, ám a kijelzőn most egyvégtében csak egyetlen számjegy tündökölt. És alighogy leültem, máris kezdődött a műsor. Az előzetes programnak megfelelően először népszerű sztárok énekelték egymás régi slágereit, aztán egy átváltozóművész szórakoztatta a közönséget, a sorsolás csak eztán következett. És ahogy ültem ott, és figyeltem, és próbáltam ügyesen kilesni a trükköt, ahogy az a szelíd ember kedves kicsi házinyúlból hipp-hopp ocsmány vérfarkassá változott, aztán meg emberré újra vissza, és közben még egy pillanatig próbáltam lazulni, a drukk előtt egy kicsikét még ringatni magam, és ahogy ott üldögélek és magamban már-már búcsúzom, az orromat egyszerre csak megcsapja valami üde, balzsamos illat, és ahogy lopva körbenézek, néhány sorral odébb hirtelen meglátok egy hatalmas, mélybarna kontyot, meg egy kezet, ahogy hátranyúl, hogy egy árulkodó, röpke mozdulattal igazítson finoman a hajtűn. És akkor úgy döntöttem, nincs mese, én most minden teketória nélkül azonnal felállok, kikászálódok a sor végére és kérek gyorsan egy mikrofont, még az is lehet ugyebár, hogy másokat is érint, jobb lesz, ha még csak ki se megyek, egész egyszerűen mondjuk felállok ide a székre, és minden késlekedés nélkül lehetőleg hangosan és tisztán érthetően megkérdezem, Tisztelt Sorsolási Bizottság, az lenne a kérdésem, hogy *lehet-e halottat*. Úgy értem olyasvalakit, aki már nem él. De akkor már mindegy volt, mert akkorra már betolták a nézőtérre a Gömböt, a teteje egész a belógatott lampionokig felért, és a lóheremintás üvegfalon át egész tisztán látni lehetett, hogy a belseje telis-tele van a mindenféle színű borítékkal, és miután ezt a pompás, óriás buborékot lassan és ünnepélyesen körbegurították a színpadon, egy tornaruhás kicsi, szőke kislány odapattant, kinyitott az üvegfalon egy láthatatlan ajtót, bemászott ügyesen az ide-oda ringatózó üvegkalitkába, innen-onnan markolászva felnyalábolt a borítékokból egy jókora köteget, és hipp-hopp, máris ott állt újra a színpad kellős közepén, a pillantásával csendre intette a nézősereget, és mialatt a zenekar tust húzott, ő kibontotta a legfelső borítékot, kihúzott belőle egy papírlapocskát, és csilingelő gyerekhangon felolvasta az első szerencsés nyertes nevét.

Eljött... és te versekre gondolsz

Már nem olvas nem ír
eljött a vakulás pillanata
csöndes órában éjfél zsákjába
bújik ami élő idebenn s jól szuszog
de künn az üveg mögött valami különös
mozgás kél: egy angyal szűzhavat gereblyéz
tökéletesen látod *a párhuzamos „fésű-csikokat"*
ilyenkor versekre gondolsz: soha le nem írhatókra
melyek pontosan illenének ebbe a várakozásnak kitett
ÉJBE ahol ama szárnyak tollai meglebbennek majd a sírástól.

Tegnapi újság

Mintha pőrén mai lenne
mintha ős-holnapi lenne

mintha csak épp rólunk szólna
mintha mégis másról zengne

mintha bőszen radírozna
mintha gyáván satírozna

mintha hátulját előre
mintha önmagát is körbe

mintha venné levegőjét
mintha odaadná vérét

mintha az életét óvná
mintha céltáblára tűzné

mintha csak rossz álom volna
mikor a föld ráomolna...

GORETITY JÓZSEF

UTAZÁS LENINGRÁDBÓL SZENT-PÉTERVÁRRA, 3.

Tatyjana Tolsztaja prózájáról

Mese, legenda, mítosz

A 20. századi orosz irodalom teli van jobbnál jobb nőírókkal. Hogy csak a legismertebbeket említsem, a századfordulón ott volt mindjárt Zinaida Gippiusz, aki bár kevéssé vált híressé, mégis, alighanem jobb író volt, mint a maga idejében nagy népszerűségnek örvendő férje, Dmitrij Merezskovszkij. Aztán ott volt a századelő finom tollú, tragikus sorsú költőnője, Marina Cvetajeva, akinek versein kívül még egy gyönyörű hosszúesszéje is olvasható magyarul, *A fogoly lélek* címmel, Andrej Belijről. Vagy ott van a tízes évek költői nyelvében fordulatot hozó akmeizmusnak Oszip Mandelstam és Nyikolaj Gumiljov mellett talán legkiválóbb tehetségű megalapozója, Anna Ahmatova, aki nem kevésbé tragikus sorsot tudhatott magáénak, mint Marina Cvetajeva. Következhet a felsorolásban az életével és életművével majd egy évszázadot átívelő Nyina Berberova, akinek a hosszú évtizedeket felölelő emigrációban reménye sem lehetett arra, hogy írásai szülőföldjén megjelenhetnek. 1993-ban bekövetkezett halála óta Oroszországban is egyre népszerűbbek elbeszélései; magyarul *Budberg bárónő* című dokumentum-regénye jelent meg. Az utóbbi időben pedig egyre-másra bukkannak fel tehetségesebbnél tehetségesebb orosz hölgyek az irodalomban: Ljudmila Petrusevszkaja (ki ne emlékezne a *Három lány kékben* című, nálunk is sikerrel játszott darabjára?), Irina Poljanszkaja, Jekatyerina Szadur, Ljudmila Ulickaja vagy Julija Kiszina neve mind többet fordul elő a folyóiratok vagy elbeszélés-gyűjtemények lapjain.

Mi lehet az oka ennek a virágzásnak? A kérdésre válaszolva Oleg Dark[1] egyenesen azt állítja, hogy a hímneműként elkönyvelt irodalomban a férfi írók mindent elmondtak, amit férfi elmondhat – időnként még talán többet is, amikor olyan állapotok kifejezésére vállalkoztak, melyekről igazából csak a nők tudhatnak. Eljött tehát az ideje, hogy a világ dolgai női szemmel ábrázoltassanak. Mindez ráadásul Dark szerint egybeesik az olvasók részéről jelentkező azon igénnyel, hogy valami misztikusat, irracionálisat, ördöngöset, boszorkányosat olvashassanak, s ezek legkompetensebb kifejezői éppen a nőírók lennének. Az orosz kritikus a véleményalkotásban (netán bókolásban?) odáig megy, hogy az irodalom női jellegűvé válásának folyamatáról, férfiúi princípiumának eltűnéséről beszél,[2] s a nőirodalmat valami ideális fogalomnak, ideális állapotnak nevezi.

Ha van ma külön orosz nőirodalom, akkor abban az egyik legérdekesebb szerző kétségtelenül Tatyjana Tolsztaja, akinek íróvá válása mintegy a génjei által meghatároztatott: apai ágon Alekszej Tolsztoj, anyai ágon pedig a műfordító, Mihail Lozinszkij volt a nagyapja. Tolsztaja annak ellenére az egyik legérdekesebb (nő)író napjaink orosz irodalmában, hogy 1983-as debütálása óta mindössze egy jó kötetre való elbeszélést mondhat

[1] Oleg Dark: *Zsenszkije antinomii*. Druzsba Narodov, 1991/4.
[2] Oleg Dark: *V.V.J., ili krusenyije jazikov*. Novoje Lityeraturnoje Obozrenyije, 1997/25.

magáénak: a nyolcvanas évek közepén néhány elbeszélésével nagy sikert aratott, s ennek eredményeként 1987-ben megjelent az *Aranytornácukon ültek... (Na zolotom krilce szigyeli...)* című kötete (ebből készült 1992-ben az Európa Kiadónál Rab Zsuzsa kitűnő fordításában *Mamutvadászat* címmel válogatás), majd pontosan tíz év múltán, 1997-ben került a könyvesboltokba a *Szeretsz – nem szeretsz (Ljubis – nye ljubis)* című kötete, amely tartalmazza az előző könyv elbeszéléseinek javát is, s végül 1998-ban nővérével társszerzőségben adott ki egy vékony kis könyvecskét. Bátran állítható azonban, hogy az a huszonkét, hosszabb-rövidebb elbeszélés – különösen az 1987 után írottak –, amit a *Szeretsz – nem szeretsz* tartalmaz, igazi irodalmi ínyenceknek való olvasmány. Tatyjana Tolsztaja szövegei rendkívül telítettek, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy recenzensei, kritikusai a legkülönbözőbb 19. és 20. századi szerzőket vélik előzményként felfedezni írásaiban. Csak néhány név ebből a listából: Gogol, Maupassant, Csehov, Bunyin, Alekszej Tolsztoj, Mihail Bulgakov, Jevgenyij Zamjatyin, Iszaak Babel, Jurij Olesa, Vladimir Nabokov, Andrej Bitov, Vaszilij Akszjonov.

Természetesen Tatyjana Tolsztaja elbeszélései nem azért vagy nem csak azért jók, mert bennük az orosz és európai kispróza jelentős művelőinek hatása felfedezhető. Tolsztaja elbeszélései nagyon jellegzetes, egyéni világot tárnak az olvasó elé. A legtöbb mai szerzővel ellentétben az írónő írásaiban nem találunk közvetlen utalásokat a közelmúlt vagy napjaink orosz viszonyaira; ha ebből valami megjelenik nála, az sokkal inkább általában véve a valóság nyomasztó mivoltának bemutatása végett történik. Tatyjana Tolsztaja ugyanis műveiben felépít egy olyan, alapjában véve a romantikus kettéosztottságot mutató világot, amelyben képzelet és valóság, álomvilág és ébrenlét jól elkülöníthetően ellenpontozódik, ugyanakkor elválaszthatatlanul össze is fonódik. Ebben a különválásban-összetartozásban a valóság világa mindig nyomasztó, sekélyesen kiábrándító, visszataszító. A képzelet, az álmok világát viszont olyan egyéniségek képviselik, akik valamilyen szempontból nem teljes jogú tagjai a társadalomnak: őrültek, különcök, gyerekek. Ennek következtében a képzelet világa – a romantikus világlátástól eltérően – szintén kap valami szánalmasan groteszk jelleget. Jó példa lehet erre a *Tűz és por (Ogony i pil)* című elbeszélés, amelynek féleszű hősnője, Szvetlana, más néven Pipka bolond meséit a társaság nem hiszi el, mindenki csak nevet azon a fantasztikus földrajzon, ami történetei keretéül szolgál: Urálnak a Kaukázust nevezte, Bakut pedig a Fekete-tenger partjára helyezte. Másfelől a Tolsztaja-elbeszélés hősei egyenként képtelenek kivonni magukat a Pipka által megjelenített világ varázslatossága alól, s a hétköznapi, racionális gondolkodású átlagemberek egyszerre csak elkezdenek Pipka őrültségei szerint élni. S amennyiben igaznak bizonyul Pipka állítása, miszerint harminchat foga van (Rimma megszámolja!), hihetővé válik a perlovkai (nem létező) cserkeszről szóló história éppúgy, mint hogy Pipka férjhez ment egy vak mesemondóhoz, és Ausztráliába költözött.

Hasonlóan őrült-groteszk, fantasztikus világban él az összeállításunkban szereplő *Az éj (Nocs)* című elbeszélés Alekszej Petrovicsa is. Ami azonban ebben az elbeszélésben többletként jelentkezik, az az, amiért ínyenceknek való olvasmányként jellemeztem az imént Tolsztaja prózáját. Arról a nyelvi-stilisztikai bravúrról van szó, ami – véleményem szerint – a legnagyobb esztétikai értéke ezeknek az elbeszéléseknek. Tolsztaja a legjobb írásaiban végeérhetetlennek tetsző körmondatokban, burjánzó, indázó szintagmákban, metaforaláncokban, szózuhatagokban viszi előre az elbeszélés menetét. Ezek a barokkos mondatszerkezetek egyfelől magukkal ragadják, elzsongítják, gazdag képiségük révén valóban egy más világba, egy sokadik dimenzióba repítik az olvasót, másfelől a megjelenített szituációt vagy hőst úgy benövik, közrefogják, hogy megszűnik élőnek lenni, eltárgyiasul. Hozzájárul az eltárgyiasításhoz az is, hogy – az infantilis gondolkodás sajátosságának megfelelően – a képes beszédet Tolsztaja a konkrét, valóságos helyzetekre és személyekre vonatkoztatja, mintegy szó szerint veszi, s ezzel egyúttal a fiktív és a valóságos

határainak elmosása is bekövetkezik. Ezt láthatjuk például *Az éj*ben a Mamácska reggeli öltözésének leírásakor, amikor is az öltözködés és egy palota felépítésének képisége keveredik; vagy hasonló eljárást találhatunk *A költő és a múzsa (Poet i muza)* című elbeszélésben is, amikor a nedves, felvágott fenyőfához hasonlított verssorok felolvasása a Nyinát megköhögtető valóságos füstté válik.

A valóságos világ és a képzelt világ közötti konfliktus és egyúttal szoros összetartozás néhány példaértékű Tolsztaja-írásban abszurditássá alakul. A *Limpopo* című elbeszélésében például egy különc értelmiségi fiú nemcsak azért akarja feleségül venni az isten tudja, melyik afrikai országból Oroszországba vetődött orvostanhallgató lányt, mert mindkettejüket kitaszítottnak érzékeli, hanem mert elhatározza, hogy az orosz szellemi életet megreformálandó, sőt az orosz messianisztikus hagyomány értelmében megváltandó, a kis néger lánnyal létrehozzák az új Puskint. A *Reka Okkervil (Ockerville folyó)* című elbeszélésben pedig a főhős, a zenekedvelő Szimeonov felteszi gramofonjára Vera Vasziljevna több évtizedes, kopott, recsegő lemezét, s innentől kezdve tanúi lehetünk egy furcsa szerelmi háromszögnek: Szimeonov kettesben akar maradni szerelmével, a már régen halott Vera Vasziljevnával, ezért következetesen távol tartja lakásától barátnőjét, Tamarát.

Az ilyen és hasonló eljárások végső soron egy csodás, mesés, elvarázsolt világ létrejöttéhez vezetnek, s valóban, Tatyjana Tolsztaja elbeszéléseiben igen gyakran fel is bukkannak jól ismert mesetoposzok. A *Kedves Sura (Milaja Sura)* című novellában például Alekszandra Ernesztovna élettörténetében úgy tér vissza a három férjéről szóló elbeszélés, mintha a mesehősök hármasáról szólna, *A költő és a múzsá*ban Nyina úgy viszi el Grisát a lakásába, mintha a mesék kristálypalotájába vinné, *Az éj* öregasszonyai mérget kotyvasztó boszorkányokként jelennek meg, a *Tűz és por*ban pedig Pipka elbeszélései kapcsán egyenesen az *Ezeregyéjszaka meséi*t emlegetik.

Mindemellett számos elbeszélésnek megvan a saját mesetopposzá vagy legenda-töredékké minősülő motívuma. A *Szeretsz – nem szeretsz* című elbeszélésben így válik családi legendává az orrát a sötét ablaküveghez tapasztó nagybácsi, aki öngyilkos lett; az *Aranytornácukon ültek...*-ben ugyanígy családi legenda lesz az, ahogy Pása bácsi hamvait egy bádogdobozban a tyúkólba teszik; az *Aludj békén, kisfiam*ban *(Szpí szpokojno, szinok)* a személyes sors köré fonódó legenda kerekedik abból, hogy Szergejt úgy találták meg a menhelyen, hogy sem a korát, sem a nevét nem tudták, tehát mindezt ki kellett neki találni, s ugyanebben az elbeszélésben családi legendaként Gogol *A köpönyeg*ének parafrázisa fog megjelenni: Szergej anyósának ellopták a bundáját.

A legendaszerűség abszurdizálódhat is némely elbeszélésben: a *Limpopo* címűben például – többek között – az az esemény válik legendássá, hogy Szpiridonov megcsináltatta a fogait, s az amalgámtömések meg az aranyfogak olyan szerkezetté álltak össze a szájában, amelyikkel minden nehézség nélkül fogni tudta a rádióadásokat.

A mesemotívumok, a legendák és állegendák világának van még egy szembeszökő tulajdonsága, az, amire Pjotr Vajl és Alekszandr Genisz hívják fel a figyelmet a Tatyjana Tolsztaja elbeszéléseiről szóló, *Városka a dohányszelencében (Gorodok v tabakerke)* című írásukban:[3] Tolsztaja elbeszélései körstruktúrájúak. Hol a motivikus szerkesztésből következik ez, hol az időkezelésből, hol – mint a *Krug (A kör)* című írása esetén – már a címből is; az azonban mindenképpen közös ezekben az elbeszélésekben, hogy a ciklikusság okán az események, szituációk, hősök kikerülnek az empirikus időből, s valami örök, ismétlődésében állandósult, mozdulatlan, nem-empirikus időbe helyeződnek át. Ez a szerkesztés és időkezelés pedig – egészíthetjük ki Genisz és Vajl megállapítását – a mitologi-

[3] Pjotr Vajl–Alekszandr Genisz: *Városka a dohányszelencében*. In.: Tatyjana Tolsztaja: *Mamutvadászat*. Európa Kiadó, 1992. 245–259.

kus szemlélet megnyilvánulása.[4] S ha ebből a szempontból gondoljuk végig Tolsztaja hőseinek infantilizmusát, akkor azt kell mondjuk: a reális világban infantilisként jelentkező gondolkodásmód az archaikus, a mitikus, a nem a formállogika szabályai szerinti gondolkodás megnyilatkozása.

Az archaikusnak, a mitikusnak a jelenléte profanizált, deformált, már-már alig-alig felismerhető mitologémákban és mitológiai reminiszcenciákban is felfedezhető. Az *Aranytornácukon ültek.....* című elbeszélés kezdő mondatában, a „Kezdetben volt a kert."-ben így fedezhetünk fel ószövetségi asszociációkat; *Az éj* című műben profanizált labirintus-mitologémaként mutatkozik meg az élet, ahol a gombolyagot tekerő Ariadné szerepét Mamácska kapja, de egyúttal útmutató csillagként az Újszövetségből ismert csillagmotívumot is megidézi; a *Tűz és por* „férjhez ment egy vak mesemondóhoz" kijelentése ezen az alapon válhat nyilvánvaló Homérosz-utalássá; és a *Limpopó*ban Homérosz mellett Vergilius és Dante is profanizált, sőt idióta mesemondóként tűnik fel. És amikor olyan irodalmi utalásokkal találkozhatunk, mint amilyen a már említett bundalopás és Gogol *A köpönyege*, esetleg a *Találkozás a madárral (Szvidanyije sz ptyicej)* című elbeszélésben a Szirin-madár emlegetésével Nabokov megidézése,[5] vagy *A költő és a múzsá*ban a búcsúbulira érkező vendégsereg leírásának nyilvánvaló *A Mester és Margarita*-utalása, vagy a *Csisztij liszt (Tiszta lap)* című elbeszélés operációjának *Kutyaszív*-reminiszcenciája, akkor világossá válhat: a megidézett irodalmi művek a mesés-legendás-mitologikus közegben maguk is mesévé-legendává-mitologémává válnak, majd a mitikus történetekre érvényes szabályok szerint profanizálódnak, hogy aztán újfent a mitikussá válás útjára lépjenek.[6]

De akármilyen történetet, legendát, mitologémát is elevenít fel műveiben Tatyjana Tolsztaja, ő maga is mindig visszatér arra az alapvető kérdésre, amelyikre aligha adható egyértelmű válasz, amelyre csak a novellákban megmutatkozó ezerféle válasz van, s amely kérdést legexplicitebb formában talán a *Peters* című munkájában fogalmazta meg ez a rendkívüli érzékenységű és íráskészségű írónő:

„Mi vagy te, élet? Kínai árnyjáték néma színháza, álmok lánca, egy szélhámos boltja? Vagy a viszonzatlan szerelem ajándéka – ez minden, ami nekem rendeltetett? Hát a boldogság? Milyen a boldogság? Hálátlan vagy, élsz, sírsz, szeretsz, rohansz és elesel, és ez neked kevés? Hogyan?... Kevés?! Ó, vagy úgy? Hát ennél több nincs."

---

[4] Lásd erre vonatkozóan például Mircea Eliade: *A szent és a profán* (Európa Könyvkiadó, 1987) és *Az örök visszatérés mítosza* (Európa Könyvkiadó, 1993), vagy Jeleazar Meletyinszkij: *A mítosz poétikája* (Gondolat Kiadó, 1985) című írásait.

[5] A Szirin Nabokov írói álneve volt.

[6] Lásd erre vonatkozóan Northrop Frye alapvetőnek tetsző megállapítását: „Ahogyan előrehaladunk a történelemben, arra gondolhatunk, hogy a magas mimetikus és az alsó szintű mimetikus módokat áttevődött mítoszok, müthoszok vagy bonyodalomformulák sorozatának kell felfognunk, amely előrehaladó mozgást végez a valószerűség pólusa felé, majd, már iróniával, elkezd mozogni visszafelé." (In: Northrop Frye: *A kritika anatómiája*. Helikon Kiadó, 1998. 49. Fordította: Szili József.)

Az éj

Alekszej Petrovics Mamácskája reggel hangosan-hangosan ásít: hurrá, előre, az új reggel befröccsen az ablakon; ragyognak a kaktuszok, reszket a függöny; becsapódott az éjszaka birodalmának kapuja; a sárkányok, gombák és szörnyűséges törpék újra a föld alá zuhantak, diadalt ül a nappal, harsonáznak a heroldok: új nap! új nap! tra-ra-ra-ra-a-a-a!

Mamácska gyorsan-gyorsan megvakarja kopaszodó fejét, lelógatja kékülő lábát az ágy magasából – hadd lógjanak, hadd gondolkozzanak el rajta, milyen lesz naphosszat cipelniük azt a százharmincöt kilót, amit a Mamácska nyolcvan év alatt összeszedett.

Alekszej Petrovics kinyitotta szemecskéit; csendben csorog le testéről az álom; belefeledkezik, ködbe vész az utolsó varjú; az éjjeli vendégek, összeszedve áttetsző, kétértelmű rekvizitumaikat, a következő alkalomig megszakították az előadást. Légvonat érinti meg édesen Alekszej Petrovics tar koponyáját, a kinőtt borosta szúrja a tenyerét. Nem kell-e már felkelni? Mamácska majd rendelkezik. Mamácska olyan hangos, nagy, terebélyes, Alekszej Petrovics pedig oly kicsiny. Mamácska mindent tud, mindenütt ott van. Mamácska mindenható. Amit megmond, az úgy is lesz. Ő pedig – kései gyermek, egy kis galacsin, a természet baklövése, ocsú, maradék, gyom, krumplihéj, ami elégetésre rendeltetett, de véletlenül ott ragadt egészséges társai között, amikor a Magvető bőkezűen szórta el a viruló élet magvait. Fel lehet már kelni vagy korán van még? Ne nyafogj. Mamácska a reggeli szertartást végzi: beletülköl a zsebkendőjébe, felhúzza oszloplábára a mindig beakadó harisnyát és fehér gumigyűrűkkel püffedt térde alá erősíti. Roppant mellét tizenöt gombos vászonfűzővel állványozza fel; bizonyára kényelmetlen hátulról begombolnia. Mamácska fejtetőjén feltornyosul az ősz kontyocska; a tiszta éjszakai pohárból, megrázva magukat, felröppennek a felfrissült pótfogak. Mamácska homlokzata fehér, rovátkolt ingmell mögé bújik el, és elrejtve a korcokat, túloldali szegőket, hátoldalakat, személyzeti lépcsőket, vészkijáratokat, az egész hatalmas épületet kék burkolat borítja be. A palota felépült.

Minden úgy van jól, ahogy te csinálod, Mamácska. Minden úgy helyes.

A lakásban már felébredt, nyüzsgött, beszélgetett minden Férfi és Nő. Csapkodják az ajtókat, fröcskölik a vizet, csörömpölnek a falon túl. A reggel hajója elszabadult a sólyákról, hasítja a tengerkék vizet, szél duzzasztja a vitorlákat, az elegáns utasok nevetgélve beszélgetnek a fedélzeten. Miféle szárazföld van előttünk? Mamácska – a kormánynál, Mamácska – a parancsnoki hídon, Mamácska az árboc tetején a csillogó vízfodrokat kémleli.

– Alekszej, felkelni! Borotválkozni, fület, fogat mosni! Vigyél magadnak tiszta törülközőt! Csavard vissza a tubus tetejét! El ne felejtsd leengedni a vizet. És semmihez se piszkálj hozzá, hallod?

Jól van, jól van, Mamácska. Lám, te mindent helyesen mondasz. Egyből milyen érthető minden, hogy kitárultak a horizontok, milyen biztonságos a hajózás egy tapasztalt révkalauzzal! Kigöngyölte a régi, színes térképeket, vörös pontvonallal kijelölte az útvonalat, minden veszélyt élénk színű, érthető képpel jelzett: itt egy félelmetes oroszlán, azon a parton – egy orrszarvú; itt egy bálna eregeti játékszökőkútját, amott pedig – egy nagyon veszélyes, csupaszem, halfarkú Tengeri Lány, sikamlós, ártalmas, csábító.

Alekszej Petrovics most megmosakszik, rendbe hozza magát; Mamácska benéz ellenőrizni, nem kent-e össze valamit, mert a szomszédok megint szidni fogják; aztán hami-hami! Ma vajon mit készített Mamácska? A fürdőszobába a konyhán keresztül lehet bejutni. Az öregasszonyok a forró tűzhely mellett morgolódnak, mérget kotyvasztanak a fazekaikban, mérgező füvek gyökerét teszik hozzá, és rosszindulatú pillantásokkal kísérik Alekszej Petrovicsot. Mamácska! add, hogy ne sértsenek meg engem.

Egy kicsit összepancsolta a padlót. Jaj.

A folyosón már tömeg van: a Férfiak és a Nők elindulnak, zajonganak, ellenőrzik kulcsaikat, pénztárcájukat.

A tejüveges sarokajtó tárva-nyitva; a küszöbön ott áll szemtelenül a Tengeri Lány, nevetgél, Alekszej Petrovicsra kacsintgat; egészen keresztbeáll; Dohányfüstöt áraszt; kidugta a Lábát; kivetette hálóját: nem akarsz-e beleesni, he? De Mamácska megmenti, már jön is, mint egy lokomotív, kattognak a piros kerekei, és azt fütyüli: félre az útból!

– Szégyentelen perszóna! Menj innen, azt mondom! Nem elég neked... még egy beteg emberrel is!...

– Ha-ha-ha! – nem fél a Tengeri Lány.

Huss – be a szobába. Megmenekült. Pfu-u-uh. A Nők – szörnyűek. Hogy mire vannak – nem világos, de nagyon nyugtalanítóak. Ha elmennek melletted – úgy illatoznak..., ráadásul – Lábuk van. Az utcán igen sok van belőlük, és minden házban, abban is, amabban is, ebben is, minden ajtó mögött, elrejtőztek, valamit csinálnak ott, lehajolnak, pepecselnek, markukba nevetnek; valamit tudnak, de nem mondják meg Alekszej Petrovicsnak. Most pedig leül az asztal mellé és a Nőkre fog gondolni. Mamácska egyszer elvitte őt a városon kívülre, a strandra; ott nagyon sok volt belőlük. Volt ott egy olyan... egy olyan hullámzó testű tündér... mint egy kiskutya... nagyon megtetszett Alekszej Petrovicsnak. Közel ment hozzá és nézegetni kezdte.

„Mi az, nem láttál még ilyet? – kiáltotta a tündér. – Kotródj innen, te debil!"

Mamácska egy forró lábaskával lépett be. Belenézett. Rózsaszínű, görbe virslik voltak benne. Megörült. Mamácska kirakja, odateszi, letörli. A kés kicsúszik az ujjai közül, és valahová oldalra, a viaszosvászonba siklik.

– A kezedbe, fogd a kezedbe a virslit!

Óh, Mamácska, te útmutató csillag! Arany csillag! Mindent bölcsen elrendezel, minden gombolyagot kibogozol! Az érthetetlen, áthatolhatatlan világ minden zsákutcáját, minden labirintusát lerombolod mindenható karoddal, elsöpröd a válaszfalakat – már meg is van a simára döngölt kis tér! Tégy bátran még egy lépést! Aztán megint csak – pusztító szélvihar.

Alekszej Petrovicsnak megvolt a saját, valódi világa – a fejében. Ott minden

lehetséges. Emez pedig, a külső – kellemetlen és hamis. És nagyon nehéz megjegyezni benne, mi a jó és mi a rossz. Ezek itt összebeszéltek, megegyeztek, lefektették a Szabályokat, mégpedig szörnyen bonyolultakat. És ők meg is jegyezték, nekik jó az emlékezetük. Neki viszont nehéz idegen Szabályok szerint élnie.

Mamácska kitöltötte a kávét. A kávénak Illata van. Iszod – és közben rád ragad. Miért nem lehet kinyújtani tölcsér alakúra az ajkadat, belekancsítani a szájadba és megszagolni önmagadat? Forduljon csak el Mamácska!

– Alekszej, viseld magad rendesen!

Reggeli után leszedték az asztalt, ragasztót, kartont, ollót vettek elő, Alekszej Petrovics elé szalvétát kötöttek, dobozokat fog ragasztani. Ha megcsinál száz darabot – elviszik őket a patikába. Pénzt kapnak érte. Alekszej Petrovics nagyon szereti ezeket a dobozokat, sajnál tőlük megválni. Szeretne észrevétlenül elrejteni, megtartani magának legalább néhányat, de Mamácska figyelmesen utánanéz és elveszi őket.

Aztán az idegenek elviszik őket a patikából, megeszik belőlük a fehér pirulákat, a dobozokat pedig összetépik és kidobják! Egyenesen a kukába dobják, még mit nem – náluk is, a lakásban, a konyhában, a szemetes vödörben látott egy szétszaggatott, összerondított dobozt, egy csikkel a belsejében! Ilyenkor iszonyatos, gonosz harag tölti el Alekszej Petrovicsot, a szeme villámot szór, a nyála fröcsög, elfelejti a szavakat, szeme előtt tűzkarikák táncolnak, meg tudná fojtani, cafatokra tudná tépni! Ki tette ezt?! Ki merészelte ezt tenni?! Bújj elő, na! Felgyűri az ingujját: hol van?! Mamácska pedig szalad, lecsillapítja, elvezeti onnan a feldühödött Alekszej Petrovicsot, elveszi tőle a kést, kitépi görcsösen összeszorított karmai közül a kalapácsot. A Férfiak és a Nők ilyenkor félnek és csendben ülnek, bezárkózva a szobájukba.

A Nap a másik ablakba ért. Alekszej Petrovics abbahagyta a munkát. Mamácska elaludt a karosszékben, horkol, cuppog, fütyül: p-s-s-s-s... Alekszej Petrovics csendben-csendben megfog két dobozt, ó-ó-óvatosan, lá-á-ábujjhegyen, tipi-topi, tipi-topi – odamegy az ágyhoz, és gondosan beteszi a párna alá. Éjszaka előveszi és szagolgatja. Milyen illatos a ragasztó! Lágy, fanyar, tompa, mint az „F" betű.

Mamácska felébredt, ideje sétálni indulni. A lépcsőn mennek le, nem lifttel – Alekszej Petrovicsnak nem szabad liftben utaznia: úgy kapálózik és sivalkodik, mint egy kisnyúl; hogy nem értik meg –, lábánál fogva húzzák, húzzák és rángatják lefelé!

Mamácska halad elöl, köszönget az ismerősöknek. Ma visszük el a dobozokat: kellemetlen. Alekszej Petrovics szándékosan összeakasztja a lábait: nem akar a patikába menni.

– Alekszej, dugd vissza a nyelved!

A magas házak mögött leereszkedett az alkony. Az arany üvegtáblák közvetlenül a tetők alatt izzanak. Ott különleges emberek laknak, nem olyanok, mint mi: fehér galambokként szállnak, egyik erkélyről a másikra röppennek. Tollas, sima mellkas, emberi arc – ha egyszer egy ilyen madár rászáll a korlátjukra, lehajtja a fejét, turbékolni kezd – ha belenézel a szemébe, elfelejted az emberi nyelvet, magad is madárnyelven kezdesz el csipogni és pihés lábacskáiddal ugrándozni kezdesz a vasrúdon.

A horizonton túl, a föld tányérja alatt forogni kezdtek a gigászi kerekek, fel-

csévélődnek a hatalmas szíjáttételek, a fogaskerekek a napot felfelé, a holdat pedig lefelé húzzák. A nap elfáradt, összecsukta fehér szárnyait, nyugat felé repül, hatalmasan, bő ruhában, lengeti a ruhaujját, csillagokat ereget, megáldja azokat, akik a kihűlt földön járnak: viszlát, viszlát, holnap újra eljövök.

A sarkon fagylaltot árulnak. Nagyon szeretne fagylaltot! A Férfiak és a Nők – de különösen a Nők – pénzt dugnak be egy négyszögletes ablakocskán, és jeges, kristályos tölcsért kapnak érte. Nevetgélnek; a földre dobják vagy a falra ragasztják a kerek, ragacsos papírosokat, eltátják a szájukat, és piros nyelvükkel nyalogatják az édes, tűszúrásos hidegséget.

– Mamácska, fagylalt!

– Nem szabad. Meg fog fázni a torkod.

Ha nem szabad, hát nem szabad. De nagyon, nagyon szeretné! Szörnyű, mennyire szeretné! Hogyha neki is lenne olyan pénzecskéje, ezüstös, csillogó, mint a többi Férfinak és Nőnek; vagy olyan sárgás színű papírosa, ami kenyérillatot áraszt – hisz azt is elfogadják a négyszögletes ablakocskában! Jaj, jaj, jaj, mennyire szeretné, nekik mindannyiuknak szabad, nekik mindannyiuknak adnak!

– Alekszej! Ne forgasd a fejedet!

Mamácska jobban tudja. Hallgatni fogok Mamácskára. Csak ő tudja a helyes ösvényt a világ útvesztőjében. De ha Mamácska elfordulna... A Puskin tér.

– Mamácska, Puskin – író?

– Író.

– Én is író leszek.

– Feltétlenül az leszel. Ha akarod – hát az leszel.

Miért is ne? Csak akarnia kell – és az lesz. Papírt és ceruzát fog, és író lesz. Kész, el van döntve! Író lesz. Ez jó.

Esténként Mamácska leül a terebélyes karosszékbe, orrára teszi a pápaszemét és mély hangon olvassa:

Felhő felhőt gyúrva jajgat,
Szélörvény és hóvihar...
Hang üvölt fel – mintha farkas!
Hang sír, tán gyermeki jaj?[*]

Rettenetesen tetszik ez Alekszej Petrovicsnak. Szélesen elvigyorodik, kivicsorítja sárga fogait, örvendezik, topog a lábával.

Hang üvölt fel – mintha farkas!
Hang sír, tán gyermeki jaj?

És amint a szavak a végükre érnek – visszafordulnak, és újra a végükre érnek – és újra visszafordulnak.

Felhőfelhőt gyúrvajajgat,
Szélörvényés hóvihar...

[*] Alekszandr Puskin: *Téli este*. Fordította Szabó Lőrinc.

Hangüvöltfel – minthafarkas!
Hangsírtángyer mekijaj?

Nagyon jó! Pont így üvölt: ú-ú-ú-ú-ú!

– Halkabban, halkabban, Alekszej, nyugodj le!

Az ég tele van szórva csillagokkal. Alekszej Petrovics ismeri őket: ezeket az apró, fénylő gyöngyöcskéket, amik maguktól lógnak a fekete semmiségben. Amikor Alekszej Petrovics az ágyában fekszik és el akar aludni, a lába magától kezd lefelé, lefelé nőni, a feje pedig – felfelé, felfelé, a fekete égboltig, egyre feljebb, és hajladozni kezd, mint a fák koronája a viharban, a csillagok pedig homokszemekként peregnek a koponyájára. A másik, a belső Alekszej Petrovics pedig egyre csak zsugorodik, zsugorodik, összenyomódik, mákszemnyivé, tűhegynyivé, mikrobává válik, elindul a semmibe, és ha nem állítják meg, egészen semmivé is lesz. De a külső, a gigantikus Alekszej Petrovics hajónak alkalmas fenyőként hajladozik, növekszik, tar fejével megkarcolja az éjszakai égboltot, és nem engedi a kicsit ponttá zsugorodni. És ez a két Alekszej Petrovics – egy és ugyanaz. És ez érthető, ez így helyes.

Otthon Mamácska levetkőzik, lebontja nappali falait, piros köntöst vesz fel, egyszerűbbé, melegebbé, érthetőbbé válik. Alekszej Petrovics Mamácska ölébe kéredzkedik! Micsoda ostobaság! Mamácska kimegy a konyhába. Sokáig odamarad. Alekszej Petrovics ellenőrizte, helyükön vannak-e a dobozok, megszagolta a ragasztót, kockáztatott – kiment a folyosóra. A sarki ajtó, ahol éjszakánként a Tengeri Lány vendégei kacarásznak, nyitva van. Látni a fehér ágyat. Hol van már Mamácska? Talán ott? Alekszej Petrovics óvatosan beles a résen. Senki. Mamácska talán a szekrény mögé bújt? Bemenjen? A szoba üres. A Tengeri Lány asztalán – felbontott konzervek, kenyér, leharapott végű uborka. És még – sárga papíros és ezüstös érmék. Pénz! Elvenni a pénzt, leszáguldani a lépcsőn, be az utcák labirintusába, megkeresni a négyszögletes ablakocskát, ott adnak majd édes, hideg tölcsérkét!

Alekszej Petrovics felmarkolja, csörgeti, fellöki, rohan, becsapja az ajtót, hangosan, szaporán kapkodja a levegőt, csetlik-botlik. Utca. Köd. Merre induljon? Erre? Vagy arra? Mit szorongat a markában? Pénzt! A mások pénzét! Az érmék átfénylenek a szőrös mancsán. Zsebre kell tennie a kezét. Mindegy, akkor is átfénylenek. A mások pénze! Elvette valakinek a pénzét! A járókelők hátrafordulnak, összesúgnak: „Elvette valakinek a pénzét!" Az emberek az ablakokhoz tapadtak, lökdösik egymást: hadd nézzem én is! Hol van? Ott van! Pénz van nála! Á, szóval elvetted?! Alekszej Petrovics fut a sötétségben. Csrrr, csrrr, csrrr, csrrr – csörögnek az érmék a zsebében. Az egész város kitódult az utcára. A spaletták kivágódtak. Minden ablakból kezek böködnek, szemek villannak, hosszú, vörös nyelvek lógnak ki: „Elvette a pénzt!" Eresszétek rá a kutyákat! Szirénáznak a tűzoltókocsik, letekerednek a tömlők: hol van? Ott van! Utána! Ide-oda szaladgál az eszét vesztett Alekszej Petrovics! Eldobni, megszabadulni tőlük, el velük, el velük, itt vannak, ni! Lábbal! Lábbal! Eltippporrrni! Így ni... Kész... Már nem is lélegzenek. Elnémultak. Elaludtak. Alekszej Petrovics megtörölte az arcát. Így. Most merre? Éjszaka. Szagok. Hol van Mamácska? Éjszaka. A kapualjakban fekete oszlopokban ácsorognak a farkasok: várakoznak. Háttal megyek előre. Be-

csapom őket. Jól van. Fülledtség. Kigombolom. Mindent kigombolok... Jól van. És most? Mellette Lábukon Nők haladtak el. Hátrafordultak. Kuncogtak. Szóval, így?! Mi-i-i? Engem?! Én – farkas vagyok! Háttal megyek előre!!! Aha, megijedtek? Most utolérem őket, rájuk vetem magam, meglátjuk, milyenek is azok a Lábak! Rájuk rontott. Sikoltás. Á-á-á! Ütés. Ne bántsanak! Ütés. A Férfiaknak Dohányszaguk van, hasba vágják, szájon csapják! Nem kell!... Köpj rá, hagyd – látod... Elmentek.

Alekszej Petrovics lerogyott a csatornavezeték mellé, feketét köp, vicsorog. Kicsinyke, egészen kicsinyke, magányos vagy, eltévedtél az utcán, tévedésből jöttél a világra! Hagyd is itt, nem neked való! Hangos ugatással sír Alekszej Petrovics, és a csillagok felé emeli eltorzult arcát.

Mamácska, Mamácska, hol vagy? Mamácska, sötét az út, hallgatnak a hangok, sűrű mocsárba vezetnek az ösvények! Mamácska, sír, haldoklik a te fiad, az egyetlen, az imádott, a régen várt, a megszenvedett!...

Mamácska szalad, Mamácska fuldoklik, a kezét nyújtja, kiált, elkapja, mellére szorítja, megtapogatja, megcsókolja. Mamácska zokog – megtalálta, megtalálta!

Mamácska kantárszáron vezeti Alekszej Petrovicsot a meleg barlangba, a puha fészekbe, a fehér szárnyak alá.

Megmosott, felpüffedt arc. Alekszej Petrovics az asztalnál szipog, nyakában szalvéta.

– Akarsz lágytojást? Lágyat, olyan folyósat?

Alekszej Petrovics csak int a fejével: igen, akarok. Ketyeg az ingaóra. Nyugalom. Finom, forró tej, lágy, mint az „N" betű. Valami kitisztul a fejében. Igen! Azt akarta, hogy...

– Mamácska, adj papírt és ceruzát! Hamar! Író leszek!

– Istenem! Micsoda bánat! Minek neked... Na, ne sírj, nyugodj meg, adok; várj, ki kell fújnod az orrodat.

Fehér papír, hegyes ceruza. Gyorsan, gyorsan, amíg el nem felejti! Mindent tud, megértette a világot, megértette a Szabályokat, megfejtette az események titkos kapcsolatát, megfejtette a milliónyi különálló dolog láncolatának törvényszerűségét! Villám hasít Alekszej Petrovics agyába! Nyugtalankodik, morog, megragadja a lapot, könyökével odébbtaszítja a poharakat, és maga is megdöbbenve saját örömteli megújhodásán, sietősen, hatalmas betűkkel felírja az épp hogy megtalált igazságot: „Éj, éj, éj, éj, éj, éj, éj, éj, éj, éj."

GORETITY JÓZSEF fordítása

Utolsó előtti gondolatok

(Idill)

az ágyon fekszenek kiterítve, pontosan,
mintha mind egy test lenne, a nehéz,
a mozdulatlanságba hajszolt teste,
úgy hevernek ott kiterítve a ruhák,

az ajtó nyitva, majdnem teljesen,
valaki a vendégeit várta, és most,
hogy jönnek, lépteikkel kopogva,
az ajtót vendégeinek kinyitja, pedig

nem áll ott senki, és a csönd, igen,
nehéz lenne feledni, mert ez ellen
szinte nem is lehet tenni, csak újra

könyörögni, valaki meglocsolja a virágot,
mert kell, hogy az előszoba fénye legyen
zöld, mintha a végtelenségig virágozna

(Hajnali szerenád)

a vendégek alszanak, és alszik mindenki
kiterítve, parketta reccsen a láb alatt, talán
mászkál egy árnyalak, és egybegyűjti
az elheverő szárnyakat ebben a csendben,

és ha felébrednünk, elszalad, majd azt hisszük,
mi álmodjuk a rosszakat, valami
álom, ami nyomogat fekete billentyűt,
és ha reggelig beragad, az véletlen csak,

mert baj nem érheti házunkat, a miénket soha,
nem is kell félteni, legyen nyitva mindig
ajtaja, ablaka, szóljon bent a város

zsivaja, mintha nem jönne el a pillanat
solia, felkelünk és más nem jut
eszünkbe többé, csak egyetlen dallama

(Meditáció)

a nyárfát a szél meghajlítja, nyárfánk
egész a földig lehajolva, mellette az
összes levelét elhullatja, csak a miénken
marad, hogy belezörögjön a viharba,

ebbe a csöndes zivatarba, sehol egy
hang, csak mindenhol némasága,
a villámok lassú villanása, sehol egy
hang, hogy belezörögjön az elmúlásba

mégsem figyeltem a roppanásra, ami
talán majd egy pillanatra azt az
arcot a múltból előmossa, de

nincsen szavam az éjszakára, és
szavak nélkül nem jön elő, hogy
arcát mindig a fény takarja

PÁLFALVI LAJOS

FOGADÓ A HATÁRON

Stempowski Magyarországon

Jerzy Stempowski (1894–1969) Stanislaw Vincenzhez hasonlóan ukrajnai származású „kelet-lengyel" emigráns. Ők ketten teremtették a lengyel esszéiskolát, amely a klasszikus műveltség mellett a régi nemesi beszély hagyományaira épül. E sajátos műfaji változatnak vannak olyan anakronisztikus és elit vonásai, amelyek idegenek a XX. századi profi irodalmár szerepétől. Az esszét mondó alany mintha kívülről figyelné az irodalmi életet, mintha félig-meddig magánjellegű közleményeit nem publikálásra szánná. Mintha Stempowski még a XVIII. századi episztoláris irodalomban érezné otthon magát: megjelent esszéi, kritikái, úti jegyzetei terjedelmüket tekintve meg sem közelítik levelezését, amit csak az elmúlt években kezdtek kiadni. Esszéiben a következő metaforákat használja leggyakrabban elbeszélő s közvetve önmaga meghatározására: ráérős, járókelő, Kasszandra, zarándok.

Ukrajnában és Varsóban töltött gyermekkora után filozófiát, orvostudományt, irodalomtörténetet tanult Krakkóban, Münchenben, Genfben, Zürichben, Bernben. Az antik és keresztény történetfilozófiáról írta disszertációját. 1920-ban harcolt a lengyel–szovjet háborúban. Sokat volt Nyugaton mint diplomáciai futár, külföldi tudósító. 1926-ban hazatért, dolgozott a minisztertanács elnöki irodájában, majd az Állami Agrárbank gazdasági tanácsadója lett. 1935-től rendezést tanított a színiakadémián. Egyénisége olyan sokoldalú, hogy nem közelíthető meg a szobatudós–világfi, konzervatív–avantgárd, kozmopolita–regionalista és más hasonló ellentétpárokkal. Minden világnyelven olvasta a napisajtót, ugyanakkor szenvedélyesen érdekelte a lengyelországi ukrán kisebbség helyzete, ukrán emigránsokkal barátkozott. Varsóban orosz klubot alapított, jó barátságban volt a Merezskovszkij-körhöz tartozó Dmitrij Filoszofovval. Kapcsolatban állt Sesztovval, erősen hatottak rá a filozófus nézetei. Ő fordította lengyelre a *Zsivago doktort*, érdekelte Sztravinszkij, a kínai opera, regényt akart írni Ovidiusról mint az első emigránsról…

1939 szeptember elején Kolomea környékén, Vincenzék vendégszerető házában talált menedéket. Tizennyolcadikán Vincenzzel átlépték a lengyel–magyar határt, hogy kiderítsék, ideiglenesen átköltözhetnének-e Magyarországra. Egy hónappal később Vincenz visszament családjáért a Huculföldre, ahol rögtön letartóztatta az NKVD. Stempowski – kezdődő tüdőgyulladással küszködve – a határig kísérte. A hegyekben maradt, a határsávban. Három hónapig betegeskedett. Egyébként sem akart emigrálni, még 1940-ben is kereste a lehetőséget arra, hogy visszatérhessen Varsóba.

1940 tavaszán Budapestre utazott, segítséget hozott sok menekültnek, többek között Vincenz kisebbik fiát is kijuttatta Nyugatra. Belgrádi kerülővel, Olaszországon át ment Svájcba. 1940 áprilisában érkezett meg. Ott élte le azt a nem egészen három évtizedet, ami még hátra volt az életéből.

Stempowski életét ez a majd' féléves magyarországi intermezzo osztja ketté. Sajátos metamorfózison esett át: elvesztette hazáját, a halál közelébe került, majd megindult a személyiség reintegrációja. Ez utóbbiban az olvasmányok mellett nagy szerepet játszott az, amit Stempowski Kelet-Európa vergiliusi képének nevez. 1945 szeptemberében így írt erről egy barátjának: „Ez valami új szerelem volt nekem, felfedezhettem ezeket az or-

országokat [azaz Magyarországot, Romániát és Jugoszláviát], leginkább ennek köszönhetem, hogy életben maradtam ebben a nehéz időszakban".

A csempészek könyvtára című esszében különös harmónia jön létre az önéletrajzi vonulat és a Stempowski által kedvelt esszéista konvenciók között. Ez naiv, közvetlen olvasatot sugall. A hős több szerepben is fellép: olvasó, menekült, leendő emigráns, utazó, entellektüel és író. Válságos állapota, az a bizonyos *pulsus paradoxalis*, az élet-halál közt lebegő szervezet szimptómája az egész kontinens metaforája. A hős hontalanná vált, elpusztult világát csak a művészetben megőrződött archetípusokból teremtheti újjá. Az élet és a halál küzdelmének a külső világban is megvan a megfelelője: a művészet és a történelem konfrontációja.

Ezzel a bevezetővel csak azt akartam érzékeltetni, hogy a mű magyar vonatkozásai korántsem külsőségesek. Közvetlen kapcsolatban állnak e kiemelkedő életmű központi problémáival. Vincenz esszéit leszámítva ez példátlan a lengyel irodalomban, ezért a magam részéről többre becsülöm, mint az '56-os és egyéb témájú alkalmi versek tömegét, amelyek az ijesztően kiüresedett magyar–lengyel rituálék állandó tartozékai.

JERZY STEMPOWSKI

A csempészek könyvtára

Melyik olvasmányom hatott rám a legerősebben a háború alatt?

Az ember gyakran igen nehezen talál választ a legegyszerűbb kérdésekre. Számomra az olvasás bonyolult, összetett tevékenység, állandó és változékony, mint maga az élet. Háborúk és zavargások idején egyéni sorsunk, olvasmányainkhoz hasonlóan, még inkább a véletlenek függvénye. Így volt ez az én esetemben is. Sok országon mentem át a háború alatt, részben gyalog, útközben használtam magán- és közkönyvtárakat. Mindenhol másfajta könyveket találtam, mind tartalmukat, mind küllemüket tekintve. Országról országra változott a könyvgyűjtők ízlése is – az olvasók három alaptípusára visszavezethető különbségeken túlmenően. Van, akit a tudás démona kísért, szisztematikusan olvas, egyik olvasmánya fogaskerékként kapcsolódik a másikhoz. Mások – akárcsak Montaigne – élvezetből olvasnak, mindenbe belekóstolnak egy kicsit. Megint mások rengeteg híres és drága könyvet vesznek, de soha nincs idejük az olvasásra.

Azt olvastam, amihez útközben hozzájutottam. Nagyon különböző könyvek kerültek a kezembe: keserűek, mint az üröm, vészterhesek, amelyek hasztalan hirdetik évszázadok óta, hogy elpusztul az emberiség minden művével egyetemben; derűsek, könnyedek, amelyek messze elkerülnek minden ismert tapasztalatot; voltak olyanok, amelyeket egy szuszra végigolvas az ember, és voltak olyanok is, amelyek akkor élvezhetők, ha hetente csak egy oldalt olvas belőlük az ember. Melyik volt a legjobb közülük, melyik hatott rám a legerősebben? Erre nem tudok válaszolni. A maga módján mindegyik nélkülözhetet-

len. Némelyik meglepetéseket tartogat, mintha egy ritka szép gyűrűt találnánk a szemetesláda legalján. A normandiai üdülőhelyeket bemutató régi útikönyvben találtam néhány mondatot – szeretnék esszét írni róluk. A látszólag régóta ismert klasszikusokban elképesztő oldalakat találtam, amelyek korábban elkerülték a figyelmemet. Melyiket említsem közülük? Mindegyik ad valami újat és fontosat, mindezek együtt teremtik az írott szó rejtélyes és különös, immár közel száz emberöltő óta tartó életét.

Ahelyett, hogy felsorolnám a címeket, amelyek közül nem tudok választani, jobb' szeretnék a könyvek hányattatásáról írni és arról, hogyan találtak rá a háború alatt az olvasók a könyvekre.

Rögtön karácsony után súlyos betegeket hoztak a mi hegyi kórházunkba. Mintha a zavaros idők és a kisüsti pálinka még az új nap születését köszöntő ősrégi örömünnepet is beárnyékolták volna.

Két magyar katona nyitotta a sort, öngyilkossági kísérletet követtek el, lőtt seb volt a fejükön. Aztán jöttek azok a betegek, akik bélcsavarodást kaptak az ünnepek után, majd jöttek a csonttörésesek, az elővigyázatlanul végzett favágás áldozatai. Egyre nehezebben viseltük, hogy nincs szabad hely.

Három ágy állt a szobámban. Már tíz hetet töltöttem ott, de az első három hétből nem emlékszem semmire. Fekete tábla függött az ágyam fölött, krétával írták rá a nevemet és az érkezésem időpontját: 1939. október 28. és „III. sz. diéta". Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy szinte egyáltalán nem etettek. Gyakran cserélődött a legközelebbi szomszédom. Csak egy került ki közülük élve az ágyból. Ami pedig a többieket illeti, Bergman doktor föléjük hajolt – a háttérből figyeltem, láttam, ahogy behunyja a szemét, hogy jobban érezze az ujjával, mikor hatol át a tű hegye az izmon, a mellhártyán, a szívburkon és a szívizmon. Korunkban az intrakardiális injekció váltotta fel az utolsó kenetet.

Bár csak három napja ment le a lázam, az orvos győzködni kezdett, hogy keljek fel és járkáljak. Balul ütöttek ki az első kísérletek. Pár lépés után, még a szoba közepéig sem jutottam el, nem kaptam levegőt, kivert a hideg veríték. Vissza kellett feküdnöm. Pulzus helyett csak valami bizonytalan vibrálást éreztem az ütőeremben. *Pulsus paradoxalis* – mondta Bergman doktor. Toxikus kar- és lábbénulás maradt vissza a tüdőgyulladásból. Nem éreztem semmit, mintha műlábbal járnék. Nagyon lefogytam, ennek következtében a bal vesém megfordult a tengelye körül, elviselhetetlen fájdalmat okozva. Járás közben oda kellett szorítanom a kezemet a vesémhez.

Közben leesett a hó, csak úgy szikrázott az ablak alatt.

Szent Szilveszter napján végre letettem a vizsgát járásból. Végigmentem a folyosón és felmentem a lépcsőn az első emeletre. Ott várt rám Bergman doktor, és váratlanul megkérdezte, most hova szándékozom utazni. E kérdés hirtelen ráébresztett arra, hogy nincs olyan hely, ahová minél hamarabb el szeretnék jutni. Egy pillanatig tartó kínos hallgatás után azt feleltem, hogy szeretnék visszamenni a csempészekhez, vagyis visszatérnék abba a faluba, ahonnan a körzeti orvos behozott a kórházba. Bergman doktor jónak találta a tervemet. Úgy döntöttünk, hogy január 2-án utazom.

Bár a távolság nem volt több 80 kilométernél, egész nap úton voltam, kétszer szálltam át buszról vonatra és vonatról buszra. Derűs, hideg nap volt. Csak al-

konyatra jutottam el az ismerős kocsmába. Egy idősebb úré volt, külleme Kruger elnökre emlékeztetett, amúgy pedig a csempészkirály nem hivatalos titulusával büszkélkedhetett.

Üresen állt a szoba, ahol korábban elszállásoltak. A csempészek gulyással etettek és *glühwein*nel, könnyű, édes fehérborral itattak, hálózsákba bugyoláltak, párnát tettek a fejem alá és betakartak dunyhával. Úgy befűtöttek, hogy vörösen izzott a kis vaskályha.

Nem aludhattam többet egy óránál. Arra ébredtem, hogy furcsa neszt hallok minden sarokból. Gyertyát gyújtottam. A gyertyatartó mellett egyetlen jégdarabbá fagyott a víz, a pohár szélénél is magasabbra nőtt. A Kárpátok déli oldalán szinte azsúrozottak voltak a házak. Süvített be a szél a fából ácsolt falak résein, az keltette azokat a furcsa hangokat. Egy egész álmatlan éjszakán át csípte az arcomat a fagy.

Reggel jöttek a csempészek, begyújtottak a kályhába és azt mondták, nem maradhatok tovább ebben a szobában. Egész éjszaka üvöltött a szél – mínusz 28 fokos fagyban. Bent a házban is mínusz 20 fokra süllyedt a hőmérséklet.

Lenn a Tisza partján, nem egészen egy kilométerre a kocsmától állt egy négyszobás ház, az egyetlen kőház a környéken. A csehek uralma idején csendőrőrs székelt ott, aztán menedékházként használták. Néhány éve elhagyatottan állt és igen rossz híre volt a környéken, állítólag gonosz szellemek látogatták. Szürkület után senki sem mert a közelébe menni.

– Aztán jó barátságban van-e az ördöggel? – kérdezte tőlem a csempész fia.

– De még mennyire.

– Na, akkor ott legalább jól érezheti magát.

A kísértetjárta ház legkisebb szobájában volt egy magas vaskályha, még a csendőrök állították be oda. A csempészek hoztak ágyat, pamlagot, egy nagy fazekat, amiben lehetett vizet forralni, egy kis lámpát, egy üveg helyben készült petróleumot és egy öl illatos bükkfát.

Ezen a rejtekhelyen kellett eltöltenem azt az időt, ami még megmaradt a télből. Délben felmentem a kocsmába, kaptam gulyást és fehér *glühwein*t, alkonyatkor visszatértem hóbuckákkal körülvett magányos rejtekhelyemre. Egy nappal az érkezésem után a fagy és a hófúvás miatt az egész Kárpátalján leállt a vasúti közlekedés harmincöt napra. Hamarosan elfogyott a petróleum, aztán a gyertya is. Magányosan töltöttem estéimet, szobámban csak a tűz, a kályha rosszul záródó ajtaján kiszűrődő fény világított. Még mindig igen rossz idegállapotban voltam. Ostoba, könnyes elérzékenyülés váltotta fel a depressziót. Társaságban csak gyötrelmes erőfeszítés árán tudtam normálisan viselkedni. Ilyen körülmények között értékelhettem igazán a csempészek diszkrécióját, tapintatát és jóindulatát. Ebben a szakmában a jólneveltség tiltja, hogy bármilyen viszontagságok láttán is kérdezősködjék vagy csodálkozzék az ember. Azt hiszem, abban az állapotban minden más társaság elviselhetetlen teher lett volna számomra.

Pár nappal azután, hogy elhelyeztek a kísértetjárta házban, az öreg csempész benézett hozzám egy percre.

– Biztos egész életében olvasott, és most rosszul érzi magát könyvek nélkül. Próbálok keresni valami olvasnivalót.

Másnap reggel már jött is Andrijko, a fiatal csempész, zsákkal a hátán, és a szoba sarkában helyezte el a rakományt. Amikor teljesen felmelegedett a szoba, kibon-

tottam a zsákot és kipakoltam a könyveket. Elsőként egy jó Horatius-kiadás akadt a kezembe, aztán a *Metamorphoses*, majd Vergilius, a *Bucolica* és a *Georgica* és néhány latinul verselő reneszánsz költő. Utánuk spanyol könyvek következtek, főként a polgárháború idején megjelent kiadványok, de köztük volt Grácián *Agudeza y arte de ingenio* című kötete is. A zsák alján volt néhány angol szerző a romantika korából: Southey, Coleridge, pár Walter Scott, a *Pride and Prejudice* és végül egy kissé megviselt könyv nem eredeti kötésben, *The Fairy Queen* Spensertől.

El voltam hát látva egész télre a lehető legjobb olvasmányokkal.

Hogyan készült ez a furcsa, bár szigorú válogatás, és milyen úton-módon jutott el ez a gyűjtemény a csempészek erdei rejtekhelyére?

Könnyű kitalálni, hogy akármilyen könyv nem jut el erre a távoli hegyvidékre. Kevesen visznek magukkal könyvet, ha hosszú gyalogtúrára indulnak, hátizsákkal felszerelkezve. Ilyesmi talán csak egy nagyon elszánt olvasóról képzelhető el, aki hosszú évek után csak a legjobb, többszörösen átrostált műveket tartja meg a könyvtárában. De még ő sem vinné magával az útra az első könyvet, ami a kezébe kerül.

Nem sokkal később ismertem meg a könyvek történetét, apró részletekből állt össze a kép, mert nekem sem illett túl sokat kérdezősködni.

A latin könyvek egy kis fűrészmalomból kerültek hozzám. Nem messze volt a malom, valamivel lejjebb, a Tisza partján. 1938-ban háborús és zavaros idők köszöntöttek erre a vidékre, ott rejtőzködött akkoriban egy munkásnak álcázott filológus, aki szabad perceiben – nyilván az erdőben rejtőzködve – jelekkel és jegyzetekkel látta el a klasszikusok margóját. Aztán egy nap eltűnt, ugyanolyan rejtélyesen, mint ahogy megérkezett, kevés holmit hagyott maga után. Szűkszavú volt, kerülte a társaságot; senki sem tudta, ki volt és honnan került oda.

– Biztos nagyon szerette a könyveket, ha idáig cipelte őket – mondták a csempészek. – Egyszer majd csak eljön értük.

A spanyol könyvek más utat választottak ahhoz, hogy eljussanak ebbe az elhagyatott kocsmába.

A spanyol polgárháború után két utazó indult kelet felé – nyilván a Szovjetunióba mentek –, át az erdőkön és a hegyeken. Nem tudom, jó utat választottake, mert innen, az erdőtől még messze van az orosz határ. Csak úgy juthattak el odáig, ha átvágnak Kelet-Galícia egy részén, de ott az a veszély fenyegette őket, hogy beleütköznek a Lengyel Honvédelmi Parancsnokság embereibe, vagy Bukovina és Besszarábia felé kellett fordulniuk, ahol a román Siguranza lesett rájuk. A szovjet határőrséggel való találkozás sem ígért nekik semmi jót. Ki tudja, meddig jutottak, milyen sors várt rájuk?

A hegyekben banditák támadtak rájuk. Otthagyták az erdőben, a támadás helyén a bőrtáskájukat, benne tisztálkodószereket és néhány spanyol könyvet, melyeknek nem vették hasznát a rablók. Pár napig az erdőben hevert a táska. De az utazóknak nyilván sürgős dolguk volt, inkább a határ felé igyekeztek, nem mentek vissza az elvesztett csomagért.

– Ki tudja, tetszik-e nekik Oroszországban? Annyi mindent beszélnek róla. Lehet, hogy visszajönnek ugyanezen az úton? Addig is vigyázunk a táskájukra – mondták a csempészek.

Az angol könyveknek bonyolultabb történetük volt. Egy Trieszt környéki

olasz arisztokrata, még azokban az években, amikor az olaszok felfedezték Magyarországot, medvére és hiúzra akart vadászni a Kárpátokban. Nagyon gazdag fiatalember volt, messzire elkerülte a kitaposott ösvényt, így jutott el egészen a Tisza forrásáig, és a rengeteg előtti utolsó településen rögtön vett is egy kis házat, amit a maga ízlése szerint rendezett be. Számos poggyásza között akadt egy láda pezsgő, egy láda szivar és ötven vadonatúj pakli kártya. De a fiatalember nyilván a könyvek iránt is vonzódhatott, mert egy kisebb könyvtárat is magával hozott az esős napokra. Néhány hét után az idegen vadásznak elege lett a Kárpátokból – elutazott és nem is jött vissza, de azért a házát fenntartotta.

A zavaros, háborús időkben német kalandorok tivornyáztak a házban. Pezsgőt ittak, szivaroztak és kártyáztak az olasz arisztokrata kártyájával, a könyvekkel nem törődtek. Viharos idők jöttek. Legutóbb egy pökhendi Gestapo-ügynök lakott a házban, az egész környéken híre ment. A bútorzat egy része eltűnt. Az egyik alkalmi lakó, aki láthatóan az ingóságok jelentős részével távozott, az út menti kocsmában hagyta az angol könyveket.

– Az ember nem azért vesz házat, hogy soha többé ne menjen vissza oda – mondták a csempészek. – Az olasz herceg is visszajön még ide, és talán örül majd, hogy az üres falakon kívül maradt még néhány könyve is.

A csempészek jóslata nem vált valóra. Aki háborús időkben elhagyja a házát, aligha látja viszont. Az olasz vadász nemcsak a Kárpátokban lévő házát, hanem dalmáciai palazzóját is elvesztette. Később hallottam róla, hogy a háború alatt mint emigráns Tessinben mulatott. Egyébként magukra a csempészekre is hasonló sors várt.

Csak a *Fairy Queen* nem volt még mindig senkié. Egy turista hozta, aki a közeli erdészlakban szállt meg, reggel elindult a hegyekbe, a könyvét otthagyta. Csak egy évvel később találták meg a holttestét, télen széttépték a farkasok. De azokban a zavaros időkben már nem jelentkezett senki a családból azon a helyen, ahol eltűnt.

Háborúk és zavargások idején az olvasó egész könyvtárát otthon hagyja. Kedvenc könyvét magával viszi az útra, de attól is meg kell válnia hamarosan az út menti kocsmában vagy az erdőben, a keresztútnál. Ezt a folyamatot érzékeltette a csempészek könyvtára is, ugyanakkor figyelmeztetett is valamire. Háború alatt az olvasó mindenekelőtt az emlékezetére hagyatkozhat. Az út végén csak az marad meg neki, amit az emlékezetében őriz.

Abban a pillanatban, amikor a leginkább szükségünk van rá, az emlékezet sajnos foszladozó, vékony cérnaszálnak bizonyul. Hatalmas földindulás közepette egész nemzedékek hirtelen elvesztik az emlékezetüket és kővé dermedten állnak, múltjuktól megfosztván nem tudják, merre induljanak tovább.

A csempészek rejtekhelyén töltött egy hónap alatt mindvégig gyötört az emlékezet problémája. A betegség és gyengeség miatt hatalmas lyukak nyíltak az emlékezetemben. Rejtekhelyemről nem tudtam írni senkinek, mert nem emlékeztem egyetlen címre sem. Ugyanígy eltűnt az emlékezetemből minden orvosság neve. A szulfonamidok közül, melyekhez gyakran volt szerencsém közvetlenül a háború előtt, melyekkel aztán eredménytelenül kezeltek a kórházban, egyik képlet sem jutott az eszembe, csak annyit tudtam az egész csoportról, hogy „sz" betűvel kezdődik a neve. A sötét szobában leltárt készítettem mindarról, ami megmaradt nekem

a múltból. Ijesztően szegényesre sikeredett ez a leltár. Legjobban a zenei motívumok maradtak meg az emlékezetemben, hirtelen tértek vissza, nagyon kifejezőek voltak, a teljes zenekari hangzás megszólalt bennem.

Ilyen állapotban fél óra hosszat nem mertem kinyitni Horatius *Carminá*it. Emlékszem még a latin nyelvre? Nem űz gúnyt a könyv nyomorúságomból?

Ebben az időszakban mindvégig az olvasással akartam visszatalálni a múltamba, tapogatózva próbáltam átjutni az átjárót eltorlaszoló romhalmazon. Ha most kritikusan tekintenék akkori olvasmányaimra, mindenekelőtt arra a kérdésre kellene válaszolnom, mire emlékszem még ezekből, mi maradt meg bennem.

Legtovább és legfigyelmesebben a *Bucolicát* és a *Georgicát* olvastam. Már azelőtt is jól ismertem mindkét könyvet. Gondolkodóba ejtett a forma különös építménye, elevenségük – tanúskodik erről az utánzatok és reminiszcenciák végeláthatatlan, szinte napjainkig érő hosszú sora.

Csak a csempészek rejtekhelyén döbbentett meg a *Bucolica* realisztikus és pszichológiai tartalma. A hazáját elhagyó száműzött ösztönösen ragaszkodni kezd a földhöz, le nem veszi a tekintetét róla, mintha csak el akarná raktározni az emlékezetében. Nincs már vele semmi dolga, semmilyen gyakorlatias gondolat nem zavarja a kontempláció intenzitását. Ez az ellenállás Vergilius titka, ezért aktuális mindmáig a *Bucolica*. Ez az olvasmány nem maradt hatás nélkül a későbbi terveimre.

1939 végéig elhessegettem az emigráció gondolatát. Azért léptem át a határt, hogy elkerüljem az érintkezést az Országot kétfelől megszálló hadseregekkel, úgy gondoltam, visszatérek az Országba, ha valamelyest átlátható lesz a helyzet. Ezért maradtam én egyedül a határsávban. Sokkal józanabbul tekintettem az emigrációra bajtársaimnál. A messzi végeken születtem, bizonyos fokig már Lengyelországban is emigráns voltam. Ismertem közelről sok, különböző országokból származó emigránst, gyermekkoromból még az 1904–1905-ös lengyel emigrációra is emlékeztem. Tehát pontos fogalmaim voltak az emigránsok balsorsáról és erőtlenségéről. Azt is tudtam, hogy Saint-Évremond és de Gramont lovag kora óta, aki azért hagyta el Franciaországot, mert nem tudta elviselni XIV. Lajos rossz ízlését, az emigránsok – kevés kivételtől eltekintve – soha nem tértek haza. Ráadásul, mivel azelőtt tizenegynéhány évig Nyugaton éltem, arról is meg voltam győződve, hogy az új lengyel emigráció – ellentétben az 1831-es emigrációval – nem kap ott semmiféle politikai vagy erkölcsi támogatást. Amikor a kórházból elmentem a faluba, csak össze akartam szedni magam, hogy tavasszal észak felé átkeljek a hegyeken.

Az Országból érkező hírek meghiúsították ezeket a terveket. Akkori egészségi állapotomban attól tartottam, hogy az Országban terhére lennék a barátaimnak, akik bújtatnának. Maguk az események tereltek az emigráció vakvágányára. Akkoriban olyan szkeptikus voltam, hogy úgy éreztem, nem tudnék ott semmi hasznosat csinálni. Csak úgy tudok szembeszállni a sorssal, ha mindenhol önmagam akarok lenni.

Útban Nyugatra tudatában voltam annak, hogy utoljára látom Kelet-Európának ezt a szegletét, amely immár negyedszázada zsugorodott a lábam alatt. E térség még elérhető részéből akartam magammal vinni Kelet-Európa pontos, vergiliusi képét. Ezért úgy terveztem, hogy kora tavasszal indulok el a csempészek rejtekhelyéről, gyalog megyek egyik falutól a másikig, mindig a mellékutakon járva. Útköz-

ben majd elbeszélgetünk a helyi szokásokról és az ősidőkről, mintha csak ezért járnék arra. Tapasztalatból tudtam már, hogy az ember így mindenütt barátokat szerez és nem kelt gyanakvást. Arra számítottam, hogy aratás előtt nem foglalják el Kelet-Európát, én pedig addigra átlépem az olasz határt.

Ezt a tervemet különböző okokból csak részben sikerült megvalósítanom; útközben anyagot gyűjtöttem egy Vergiliusról szóló hosszabb esszéhez, gondoltam, egyszer majd csak a végére érek és kiadom.

Más könyvekből, amelyeket az erdei rejtekhelyen olvastam, csak részletekre emlékszem.

A *Fairy Queen*ben felfigyeltem a vöröskeresztes lovag új arculatára. Évekkel azelőtt, amikor ezt a szép barokk költeményt olvastam, nem vettem észre, hogy a fegyvertelen lovag nemcsak fennkölt és búskomor, hanem haragos és félelmetes is. *Yet nothing did he dread, but ever was ydread** – ezek a részlet utolsó szavai. Hasát fogná a röhögéstől az ember, ha valaki manapság ilyeneket mondana a Vöröskereszt hivatalnokairól, nem is beszélve az UNRRA és az IRO tisztviselőiről, a spenseri lovag dicstelen fattyairól.

A kegyetlenség és a barbárság a mi nemzedékünket már nem dühíti. A kivégzésekről és kínzásokról szóló tudósításokat – különösen Nyugaton – hitetlenkedve vagy nyugodt tárgyilagossággal, a természeti jelenségeknek kijáró távolságtartással fogadják. Sokan úgy gondolják, hogy a kínvallatás és a koncentrációs táborok ma már mindenütt szükségszerűen hozzátartoznak az élethez.

A vándor olvasóhoz, aki csak emlékezetében hordozza a könyveket, természetszerűleg közel állt a gnomikus költészet, ez az antikvitás idején közkedvelt, mára elfeledett, ismeretlenné vált forma. A latinul verselő reneszánsz és barokk költők még sikerrel művelték, e műfajból szép példákkal szolgálhatnak. A csempészek rejtekhelyén olvasott művekből megmaradt emlékezetemben ez a Tiberisről szóló kétsoros:

Disce hinc quid possit fortuna: immota labescunt
Et quae perpetuo sunt fluitura, manent.

A reneszánsz korában a Tiberis romok között folyt, egy részük mindmáig fennmaradt, a többit maguk alá temették a későbbi korokban emelt lakónegyedek. Egymás után dőltek romba a köztársaság- és császárkori, majd a bizánciak visszatérése után és a középkor különböző időszakaiban készült épületek. A romokon végignéző költő észreveszi, hogy csak egyvalami maradt állandó és változatlan a romok között, a folyó. „Nézd csak – mondja –, mit hozhat a sors: ami szilárd, szétporlad, ami örök időkig hömpölyög, megmarad."

Amikor 1940 telén olvastam ezt a kétsorost, Varsóra gondoltam, ahol talán csak a Visztula maradt a régi. Ma már oly sok európai városról elmondhatjuk ugyanezt.

Minél tovább ismételgettem ezt a verset sötét rejtekhelyemen, annál világosabban láttam szépséges formáját: a belépő széles gesztusa, felemelkedik a függöny, feltárul előttünk a magas campaniai égboltozat alatt elterülő méltóságtel-

* Még nem rémítette meg semmi, mindig rettenthetetlen volt.

jes romhalmaz, aztán jön az agyagos partok közt sietô Tiberis csobogását idézô pentameter susogása. Ha a szó mágikus hatalmával felruházott költô lennék, gnomikus verseket írnék. Ha hiú lennék, ilyen kétsoros szerzôjeként akarnék bevonulni a történelembe.

Volt ebben a könyvekkel való találkozásban valami mágikus elem, olyan volt, mint a terülj-terülj asztalkám, ami kívánságunkra megtelik ennivalóval, vagy a repülô szônyeg, amivel a legtávolabbi vidékekre is eljuthatunk. Nem kerülte el a figyelmemet ez a mozzanat, és ott, a téli rejtekhelyemen volt idôm elgondolkodni ezen.

A repülô szônyeg lényegében csak irodalmi metafora, ami máshonnan már ismert jelenséget ír le. Minden igazi utazónak megvan a maga repülô szônyege. Nem tartóztathatják fel az utazási nehézségek, a határok, a frontok, a demarkációs vonalak, a vízumok, a belépési engedélyek, a nagy távolságok és más akadályok. Amikor ott látjuk lefogyva, napbarnítottan, kisebesedett a lába a több ezer kilométeres gyaloglástól, makacsul hallgat, elkomorult a változó tájak tömegétôl, megérthetjük, hogy az utazás nehézségeivel fizeti meg azt az árat, amit a szenvedélye követel.

A repülô szônyeg akkor lép túl a természet rendjén, ha nem arra hivatottak, vagyis olyan emberek kezébe kerül, akik nem éreznek kényszert az utazásra, akik beérik azzal, hogy kettôt-hármat utaznak a repülôszônyeggel. Aztán megházasodnak és boldogan élik a letelepedett emberek életét.

A Közel-Keleten ismeretes egy mondás, ami levantei franciasággal így hangzik: *Qui mange du caviar noir, Dieu lui donne toujours un peu de caviar noir* – aki kaviárt eszik, annak Isten mindig küld egy kis kaviárt.

Milyen kanyargós utakon jut el a dohány és a mahorka mindenhová, ahol dohányosok vannak? Ugyanígy várnak mindenhol a könyvek az olvasókra. Olyan helyeken is, ahol látszólag kenyeret és bort is alig lehet szerezni, erdei rejtekhelyeken, irtásokon, tutajosoknál és tengerészeknél, mindenhol vannak elrejtett könyvek, és várják olvasójukat. Minél kifinomultabb az ízlése, minél igényesebb, annál nagyobb ritkaság, annál szebb olvasmány vár rá. Elég, ha mindig önmaga marad, mindenáron ragaszkodik az igényeihez, nem adja meg magát a látszatnak, olyan, mint az a levantei kaviárkedvelô, aki kiköveteli istenétôl a jó falatot.

Az utolsó napon, mielôtt elindultam a hegyekbôl, elvittem azt a zsák könyvet a csempészek kocsmájába. Úgy tudom, azt a kocsmát késôbb sokszor kirabolták, lakói vagy erôszakos halált haltak, vagy szétszóródtak a nagyvilágban. Ki tudja, mi lett a könyvekkel? A kocsmát kirabló katonák és banditák leginkább pálinkát és mahorkát kerestek, aligha érdekelték ôket a könyvek. Lehet, hogy ma is a kocsma romjai közt várják olvasójukat. Annak, aki megtalálja és elolvassa ôket, Vergilius és a latinul verselô reneszánsz költôk ismeretlen hívének – *salutem.*

(1948)

PÁLFALVI LAJOS fordítása

JÓZEF WITTLIN

Az én Lembergem

(részletek)

A kiadó adta ezt a címet elbeszélésemnek, így nem érheti szemrehányás a szerzőt azért, mert magáról beszél benne. Azt hinnénk, nincs nagyobb gyönyörűség, mint megmártózni az emlékezet langy patakjában, kacérkodni az elmúlt évekkel. Csalóka ez az öröm. Mert az emlékezet mélyéről hirtelen felszínre törnek, tudatosulnak a rémképek, amelyekről inkább megfeledkeznénk. Egy százszor gonoszabb veszély is leselkedik az emlékezőre: az önimádat csapdája. Hiszen sokszor csak azért kívánkozunk ifjúságunk színhelyére, hogy leplezzük az önimádatot. Nem Lembergbe vágyódunk az elszakadás óta eltelt évek után, hanem Lembergben hagyott önmagunkra. Nincs semmi más, ami olyan félelmetesen torzítaná az ún. valóságot, mint az emlékezet. Mindent meghamisít: az embereket, a tájat, az eseményeket, még az időjárást is. Köztudott, hogy nyáron Zakopanéban gyakran esik az eső. A nosztalgikus emlékezetben a zakopanei nyár mégis napsugaras dicsfényben rögzül, a Tátra lilásba hajló rózsaszín alkonyatban tündököl. Csak a derűs zakopanei napokra emlékezünk, ahogyan halott barátunk jelleméből is csak az erényeket őrzi meg emlékezetünk. Vagyis valóságnak kell tartanunk minden képet, ami emlékezetünk tükrében él a világról. Ez a mi lelki valóságunk. És akkor már tényleg mindegy, hogy Lemberg olyan volt-e, amilyenre emlékezünk, vagy valami más.

Ezernyi árny hangját hallom. Hallom a kacagásukat: a halottakét és élőkét, de már távol vannak, csupán árnyékuk hull emlékezetünkre. Sokat közülük már meg sem ismerek. Elmosódtak emlékezetemben, összefolytak másokkal, képlékeny és színes tömbbé állnak össze, bódítóan árad belőlük az orgonaillat, áthatol az időn és kísért azóta is. Makacs hangokat is hallok, csörömpölve kanyarodik be a villamos az Orosz utcáról – a román ortodox templom mellett – a Váralján. Kavargó sereglet nyomul töltőtollam alá: emlékképek, emlékkísértetek –

* Józef Wittlin (1896–1976) Lembergben nőtt föl, ifjúkorát, mint ötvenéves emigráns, New Yorkban örökítette meg. Az első világháború végén Piłsudski légióiban és a Monarchia hadseregében harcolt. Erről az időszakról írta legismertebb művét, *A föld sója* című regényét, melyet tucatnyi nyelvre lefordítottak (1935). Bár magyarul mindeddig egyetlen regényrészlet jelent meg tőle 1966-ban, igen jelentős és elismert költő, esszéista és műfordító (életművének ez utóbbi része az *Odüsszeiá*tól barátja, Joseph Roth regényeiig terjed). A két világháború közt a *Nyugat* esztétikai törekvéseivel párhuzamba állítható, az avantgárddal konfrontálódó, az irodalmi életben vezető szerepet játszó *Skamander* csoport prominens tagja volt. Franciaországban tartózkodott, amikor kitört a II. világháború, 1941-ben Portugálián keresztül jutott ki az Egyesült Államokba. Fontos szerepet játszott az emigráns irodalmi életben, 1953-ban az ő támogató előszavával, a támadásokat eleve elhárítani próbáló, „megelőző apológiájával" adták ki Gombrowicz *Transz-Atlantik* című regényét. Összegyűjtött esszéi *Orpheusz a XX. század poklában* címmel jelentek meg 1963-ban. – *P.L.*

így tolakodott a *displaced persons* csődülete az UNRRA konyhája felé. Védtelenül, kiéhezetten vacognak a múlt kísértetei, míg magához nem vonja, föl nem melegíti őket egy irgalmas szó. De még akkor sem találják meg a helyüket.

Megidézem a hajdani Lemberg szellemét, az Ősöket miniatűrben. Ne féljetek a szellemektől. Vidáman ünnepeljük Őseinket, mert nem való úgy ünnepelni a derű városát, amilyennek ma látja, hallja és szinte kezével érinti – a honvágy.

Az én Lembergem! Az enyém, pedig nem is ott születtem. Ha pontosan utánaszámolok, kiderül, hogy összesen tizennyolc évet töltöttem Lembergben. Nem annyit, mint azok, akiket okkal vagy ok nélkül lemberginek tartanak, és maguk is felvágnak ezzel. Igaz, ami igaz, gyermekkoromat és ifjúságom első éveit töltöttem ott, és ezek kihatnak egész későbbi életemre. És ha nincs a „nagy háború", ami a legutóbbihoz képest egészen kicsike volt, a mai napig ott üldögélnék a Hetman sáncon vagy a Kormányzói sáncon, szerény öregúr lennék, nyugdíjas az egyik cs. és kir. gimnáziumból, ahol a tanítás nyelve – lengyel. Szívélyesen köszöntenének őszhajú és kopasz úriemberek, akiket hajdanán sarokba állítottam büntetésből; de a hölgyeknek, akik egykor tanítványaim voltak, én köszönnék előre, sőt néha kezet is csókolnék a tiszteletreméltó matrónáknak. Vagy ropogós sóspereccel etetném a már nem létező halacskákat a rég kiszikkadt, maláriás tavacskában a Kiliński park alsó részén. (...) Vagy csak sétálgatnék reggelente éhgyomorra, hajadonfőtt, esőben és kánikulában, télen-nyáron – a Magas Vár sétányon, a fantasztikus, fával benőtt szakadékok partján, s azt hihetnék rólam, rendes tag vagyok a „Félkegyelműek Klubjában". Szájtátva nézném a fodros szoknyácskákat és hallgatnám a cs. és kir. katonazenekart a Jezsuiták parkjában. (...)

Hol vagytok, lembergi parkok padjai, öregség és eső koptatta, érdes és korhadt, középkori olajos rönkök kérgét utánzó padok? Több nemzedéknyi bicska véste rátok a szerelmesek nevét, talán csak ennyi maradt a janówi vagy łyczakówi temetőben nyugvó vén csontok után. Hol lehettek most? Ki farag belétek, és milyen nyelven, szerelmes kezdőbetűket? Vagy egy zord háborús télen összehordtak benneteket tüzelőnek, és az emésztő lángnyelvek ölelésében sisteregve elhamvadtak a szívek? Ne érzékenyüljünk el a padok fölött, úgyis kiderül, hogy nem őket, hanem magunkat siratjuk.

1922 őszén hagytam el Lemberget. Vagyis „az én Lembergem" inkább az osztrák megszállás alatti Lemberg volt, a „Galíciai és Lodoméria Királyság, a Krakkói Nagyhercegség, a Zatori és Auschwitzi Hercegség" fővárosa. Micsoda? Igen – az Auschwitzi Hercegségé. (Elsötétül előttem a világ, ha ezt a szót hallom.) Később „az én Lembergem" – az 1918–19-es lengyel–ukrán háborút jelentette és a visszaszerzett függetlenség első, még vérző esztendeit. Miután elhagytam, legalább egyszer egy évben örömmel utaztam oda vendégségbe. Hevesen vert a szívem (ha van egyáltalán) utazás közben, mint egy régimódi vőlegénynek az esküvő előtt. Türelmetlenül vártam a vonat ablakában, hogy megpillantsam a városszéli erdőket, aztán a zöld halmokból egymás után kibújtak a szívemnek (ha van egyáltalán) oly kedves tornyok: a Szent Erzsébet-torony, a városháza, a székesegyház tornya, a Korniatowski-torony, a Bernardinusok tornya. Aztán a Dominikánusok, majd a Városi Színház kupolája, a Lublini Unió

Dombja és a kopár Homok Hegy. (A német megszállás alatt többezer mártír vérét itta be a hegy homokja.) Szinte eszemet vesztettem, mikor a vonat visszavett lendületéből és diadalmasan besiklott az egymáshoz simuló sziámi nővérekhez hasonló érkezési csarnokba – a félköríves, harmonikusan ívelt, üvegezett csarnokba a Főpályaudvaron. Sok állomáson megfordultam már ezen a gyötrelmes utazáson, amit életnek neveznek, de talán a párizsi Gare du Nord-t leszámítva egy sem ébresztett bennem ilyen izgalmat, ilyen „metafizikai borzongást", ahogy a megboldogult Stanisław Ignacy Witkiewicz mondta volna. Minden lembergi büszke volt a Főpályaudvarra. Jól emlékszem, hogyan épült még szeretett huszadik századunk elején. Hátulgombolós koromban a „bonne" társaságában jártam oda, néztem, hogyan építik ezt a technikai és architektúrai csodát, aminek el kellett homályosítania még a raclawicei körképet is. El is homályosította. Mert az egész akkori Galíciában és Lodomériaban, a Krakkói Nagyhercegségben stb. nem volt még egy ilyen gazdagon és pompásan kivilágított épület. Később évekig szolgált menedékemül a Főpályaudvar a matematika és a fizika elől. Hiszen menekültek vagyunk egész életünkben: a bölcsőtől a koporsóig szüntelenül menekülünk valami elől. Akkoriban csak „az iskola mellé", vagy lembergesebben: *hinter* jártam. Villamossal mentem Łyczakówból Gródekbe és ahelyett, hogy beszedtem volna egypár szekundát a VII. számú cs. és kir. gimnázium valamelyik osztályában a Sólyom utcában, nagyon kellemesen töltöttem a reggeli órákat a másodosztály előkelő várótermében. Nem is váróterem volt ez, hanem valóságos szalon, benne kandeláberek, tükrök, aranyozás és puha, illatos bőrrel bevont kanapék, pamlagok. A távoli világ, a külföld varázsos illata érződött. Nem csak a vonatindulásra, hanem talán a jó szerencsére is várakoztunk itt, de oda a pályaudvari pénztárak nem árultak jegyet. Az első osztályú váróterem egyszerűen elérhetetlen volt földi halandók számára excellenciás cím alatt. Ezért a másodosztályú váróteremben, az ulánus tiszti díszegyenruhát és szőke szakállt viselő Károly Lajos főherceg életnagyságú portréjának oltalmában olvastam az ún. serlokokat, vagyis a detektívműfaj füzetes formátumú remekeit.

Csak szépen sorjában, engedetlen emlékeim! Nehogy szerteszét szaladjatok, mert hívom a csendőrt, jön majd fekete viaszosvászon csákójával, álla alatt fém félholdacska, oldalán görbe kard. Csak füttyentek egyet és csapatostul rontanak elő az idő homályából az „ősök". A felügyelők haladnak az élen arany spádéjukkal, fekete *schlussrock*ban, arany gombokkal és arany vállrojtokkal. Nem mind arany, ami fénylik, de tény, hogy nagyon fess volt a cs. és kir. lengyel schwarzgelb, akárcsak a haditengerészet tisztjei. A lembergi felügyelők krémjéből is kimagaslott Tauer felügyelő, aki kipödört, fekete bajuszt viselt, és mestere volt a választásokat megelőző tüntetések feloszlatásának. Utána következnek a nevezetes ügynökök avagy revizorok, vagyis hétköznapi nevükön: a spiclik. Civilben vannak, fejükön keménykalap, sőt cilinder. A nagy Baziuk vezeti őket, „maga Baziuk", banditák és gonosztevők réme. Mögötte kissé lemaradva masírozik: Przetrzelski, Janklewicz, Lieblich és Ginzberg, akinek 1918-ban egy ukrán gránát cilinderestül tépte le a fejét. Ginzberg felügyelő szakterülete a jobb házaknál szolgáló női munkaerő ellenőrzése és megfélemlítése volt, ha a cseléd-

lányt az ezüst és a batiszt fehérnemű, az Ihnatowicz-féle szappan és más hazai kozmetikai termékek lopásával vádolták; volt egyébként egy csodaszép lánya. A lembergi kriminalisztika hőseit terjedelmes és keserű balladákban örökítették meg az utcai bárdok, ezeket nemcsak a Jachowicz utcai rendőrségi áristomban, a büntetőfegyházban, a Brygidkában vagy a Báthory utcában énekelték. Akárhol történt különleges bűntény vagy szokványos gyilkosság, a csevernyi terület széltében-hosszában mindenhol költöttek dalt a nagybajuszú Baziukról, aki megzabolázta a minden hájjal megkent „dezertőrt", Józek Marynowskit, vagy harcba szállt a bandita Białoń yal. Érdekes, hogy a város folklórjában mennyi helyet követel magának a rendőrség, a bíróság és a börtön. Mert talán sehol másutt nem övezte olyan romantikus báj a gyilkosságot, a kasszafúrást, de még a zsebméretű bűntényeket is, mint itt, a rablók és pandúrok dalos kedvű fővárosában, akik abból éltek, ha nem is túl jól, hogy hűvösre tegyék a betyárokat. A lembergizmus lényege – ezt próbálom nagy vonalakban ábrázolni – az emelkedettség és csibészség, a bölcsesség és balgaság, a költészet és a közönségesség különös elegye. Fanyar a lembergiség íze, arra a gyümölcsre emlékeztet, ami csak az egyik külvárosban, Kleparyban terem, és úgy hívják: madármeggy. A honvágy szívesen hamisítja az ízeket is, arra kárhoztat, hogy csak az édeset érezzük Lembergből. De ismerek olyanokat is, akiknek Lemberg keserű pohár volt.

Ahogy a gavroche egykoron tipikus példánya volt Párizs ember-faunájának, Lemberg leggyakoribb reprezentánsa az utcagyerek, akit az egész civilizált és civilizálatlan világban a magyar „betyár" névvel illetnek. De téved, aki azt hiszi, hogy minden betyár utcagyerek, és alacsony sorból származik. Születtek betyárok a patríciusok palotáiban, gyakran nemesi udvarházakban is. Volt közöttük olyan, aki később a bécsi parlamentet vezette vagy professzori tógában járt, bilincs helyett dékáni, sőt rektori láncot csörgetett. Latinul – ez már csak így van – felső-łyczakówi vagy zamarstynówi akcentussal beszélt, de hát ez nem sérthette az ókori rómaiak szellemét, hiszen nem tudjuk, hogy hangzott az antik latin. Nem vádolhat nagyotmondással, aki ismerte a megboldogult Wilhelm Bruchnalskit, a lembergi egyetem egyik legkiválóbb polonistáját, vagy Zygmunt Łempicki professzort, akit auschwitzi halállal jutalmaztak a németek azért, mert hosszú évekig tanította a Varsói Tudományegyetemen nyelvüket és irodalmukat. És ha már a háború mártírjait említjük, hódolnunk kell egy őslembergi majdnem-utcagyerek, a megboldogult Kazimierz Bartel professzor előtt, aki nagy ember volt, tudós, államférfi és hazafi. A nagy formátumú betyár a városban képződik, annak fizikai és erkölcsi struktúrájában. Magaslatok és mélységek, egzaltáció és földhözragadtság, balzsamos illatok és dögletes bűz. Letisztult olasz egyházi és világi reneszánsz, pompázó barokk, mellette bécsi szecesszió és kaszárnyai sivárság. A betyár-város kiszámíthatatlan. Nem tudni, mikor lép át pátoszból groteszkbe, mikor esik be a három pár Kurkowski-féle feketére festett lóval rendezett temetésről a mitikus „veteránok báljára", ami azzal ér véget, hogy éjfélkor megjelenik két civil, nem szólnak egy szót sem, csak eloltják a villanyt és lekevernek egy pofont.

Ha patikákról van szó, említsük meg legalább azokat, amelyek egyszerre szolgálták a lembergiek egészségét és a városkép festői arculatát. Csaknem mindnek volt védőszentje, ott díszelegtek a cégtáblákon és cégéreken. Gazdag képzelőerőt feltételezett az egészség-arzenálok védőszentjeinek kiválasztása, pedig – ki tudja, mi okból – nem tartották sokra a gyógyszerész magiszterek fantáziáját. Mert az például, hogy a Zöld és a Wincenty Pol utca sarkán álló patika a Szűzanya oltalmába ajánlotta készítményeit és ügyfeleit – rendben van. Nem Lemberg az egyetlen hely, ahol Őhozzá imádkoztak az emberek gyógyulásért. Ugyancsak nem kell magyarázatot fűzni a „Szentlélekhez" vagy az „Isteni Gondviseléshez" címzett patika nevéhez sem (melynek cégérén jókora, háromszögbe foglalt szem díszelgett). De mi indíthatta Antoni Ehrbar „aromatárius" urat arra, hogy a Klarisszák templomával *vis-à-vis* szemben, Alsó-Łyczakówban fekvő patikája patrónusául éppen Titus római császárt válassza? Hacsak nem a zsidók bosszantására, mert ez a császár gyújtotta föl Jeruzsálemet. Őt láthatta mindenki a patika bejáratát közrefogó két színes, üvegre festett medalionon, sőt a bejáratot is a császárt ábrázoló, bronzutánzatból vagy bronzszínűre festett gipszből készült dombormű díszítette. De hogy minden kétségünket eloszlassa, három nyelven olvashattuk, hogy ez a „Titus római császárhoz" címzett patika – Zum römischen Kaiser Titus – Sous(!) L'Empereur Titus(!). Nem tudom, hogy a franciák kedvéért törték-e kerékbe a nyelvüket Łyczakówban, mert amíg én ott voltam, nemcsak Łyczakówban, hanem egész Lembergben nem nagyon éltek franciák. Volt ugyan néhány párizsi származék, akik gyermekfelügyelettel foglalkoztak a „jobb házaknál", de többségük valószínűleg a Pełtew, nem pedig a Szajna partján született; különös tekintettel arra, hogy a Harmadik Köztársaság konzulja – egy jóvágású, őszhajú úr patriarchális szakállal – maga is lengyel volt és Zebrowskinak hívták. Egyszerű a magyarázat: tiszteletbeli konzul volt, mert aki nem volt tiszteletbeli, azzal Lemberg nem tartott diplomáciai kapcsolatot.

Nagy népszerűségnek örvendett mind a betegek, mind az egészségesek körében a „Magyar Koronához" címzett patika a Bernardinusok terén. Nincs mit magyarázni a nevén, hiszen „lengyel, magyar – két jó barát" (de kié?). Dr. Jan Piepes-Poratyński városi tanácsos birtokában volt ez a szépséges patika. Az évek során a tiszteletre méltó nagypapa kényelmetlen hagyatéka, a „Piepes" elmaradt valahol, magában élt tovább a „Poratyński" név, amely egy feltűnő jelenségnek számító férfiút jelölt, aki hosszú, fekete, minden szempontból reprezentatív szakállt viselt. (...) De nem is annyira tulajdonosának erényeiről és szépségéről volt híres a „Magyar Koronához" címzett patika, inkább arról, hogy itt voltak a legszebb kirakatüvegek egész Galíciában, Lodomériában, a Krakkói Nagyhercegségben stb. Olyan szép volt, hogy nem mutogattak mögötte semmiféle patikai árucikket. Maga a kirakatüveg volt a látványosság. Erre a tekintélyes méretű, háromszáz korona értékű üvegre – nem egyszerűen magyar, hanem osztrák–magyar koronáról van szó (látom már, kezdek lassan amerikai kategóriákban gondolkodni) – szóval erre a háromszáz koronát érő szuperüvegre speciális savakkal rámaratták Szent István, Magyarország patrónusa koronáját, azonfelül még különböző szecessziós tündérrózsákat és girlandokat, így hódolván a szeretett évszázadunk kezdetén uralkodó ízlésnek. Minden „kulturált" lembergi mélységes megrendülést élt át, amikor vandálok betörték ezt az

egyébként biztosított üvegremekművet, és az újságok olyan bőségesen tudósítottak róla, mint sok évvel később a szép Gorgonováról, aki Brzuchowicében megölte tulajdon mostohalányát, Lusia Zarembiankát.

Patika és bűntény – ezek általában egymástól távol álló fogalmak, ha nem a Bernardinusok teréről van szó. Mert a (Piepes) Poratyński-féle patikától csak egy ugrás a Büntető Törvényszék, a hozzá tartozó börtönnel együtt. Csak átvágunk a téren és máris előttünk áll a kis kút, mellette ruhátlan, szárnyas nimfácska. Eltűnődhetünk egy percre ezen a lembergi sajátosságon, a „szenzációkon", avagy emberöléseken, illetve gyilkosságokon. Azok voltak a szép idők, amikor városunkban évente egy-két esetben átsegítettek valakit az öröklétbe. A keresztények számára a łyczakówi temetőben kezdődött az örökkévalóság. Mind saját, mind idegen családok sarjait előszeretettel gyilkolták nálunk. Előfordult, hogy egy lecsúszott családtag kiirtotta a rokonságát, de nem gyűlöletből tette, épp ellenkezőleg. Véráldozattal fizetett a visszautasításért, vagyis azért, mert a család nem tudott a vér kötelékével kapcsolódni a gyilkos személyéhez.

Szálljunk le az égből a földre, ha vonzódunk a kocsmákhoz. Nem sok volt belőlük Lembergben, mindegyik más légkört árasztott és más vendégeket vonzott. A *viennois* típusú kávéházak voltak túlsúlyban, ahol három pohár hideg vizet szolgáltak föl a kis csésze kávé mellé, a pult mögött csinos vagy kevésbé csinos kasszírnők álltak, ők osztogatták a pincéreknek a blokkokat, kiskanalakat és a mokkacukrot. A pincérek, azaz az „óberek", vagyis a fizetőpincérek többnyire a német telepesekből kerültek ki, és Bechtloffnak vagy Bisanznak hívták őket. A nap minden szakában be lehetett térni valamelyik nagyobb kávéházba, elkiáltani magunkat: „Bisanz úr!", és biztos, hogy fölállt egy szmokingos uraság, aztán udvariasan így felelt: „Szolgálatára, tanácsos (gróf, méltóságos, professzor, doktor) úr!" „Bisanz úr! Fizetni!" – „Ober úr! Egy mélange-ot!" „Bechtloff úr, egy kapucínert!" – törnek föl a visszhangok az elsüllyedt időből.

Olyan kávéházak is voltak Lembergben, ahová csak férfiak jártak. Aggodalmat keltett és ritkaságszámba ment, ha például a Jagelló és a Május 3. utca sarkán álló Európa kávéházban megjelent egy nőszemély, pedig abban az időben már akadt néhány hölgy, aki üzleti ügyekkel foglalkozott. Más, finomabb ízlésű kávéházak viszont zsúfolásig megteltek a legkülönbözőbb árnyalatú, korú és öltözetű nőkkel. Ezeknek a helyeknek izgató, nagyvilági színt kölcsönzött az *odor feminae*, és ez egyszerre csábított arra, hogy ábrándokba merüljünk és józan mérlegelésbe bocsátkozzunk a hozomány kérdéséről. Feltétlenül szólnunk kell a „Művészet" kávéházról, az Andriolli passzázs földszintjén, amit elsötétítettek, csak a hangulatvilágítást hagyták meg, amikor Wasserman, a hosszú hajú hegedűs eljátszotta Schumanntól a *Traumereit*. A híres Schneider-féle irodalmi kávéházról nagyon ködös emlékeim vannak. Csak egyszer jártam ott, mielőtt lerombolták a házat, amelyben működött, és akkor sem vendégként, hanem magánügyben mentem a fizetőpincérhez, osztálytársam, Kazio Purski édesapjához. Kazio Purski tüdőbajban halt meg a második vagy harmadik osztályban. Később, amikor már rendszeresen jártam kávéházakba, sokszor láttam munka közben Purski apját, de ma is a szemem előtt lebeg, hogy zokogott a fia koporsója fölött.

Különleges hatással voltak rám a Róma kávéház ismerős pincérei, ha vendégként láttam őket mondjuk a Renaissance kávéházban, amint ottani kollégáikat ugráltatják. Feltűnően világos zakót és tarka nyakkendőt viseltek. Ez volt a civil öltözékük. Fekete munkaszmokingjuk és -frakkjuk otthon pihent, akkor párolgott el belőle a hétköznapok fáradsága.

A Renaissance kávéházról őrzök egy olyan emléket, amelyre a mai napig büszkén tekintek vissza. Mindig rajongója voltam a reneszánsznak, de az, amit a Május 3. és a Kościuszko utca sarkán, a Renaissance kávéházban átéltem – inkább középkori alakként állít be. Ebben a kávéházban győztem le a sátán kísértését. Rövid oktatói pályafutásom alatt nagy néha – velem született szelídségem dacára – kénytelen voltam szekundákat osztogatni diákjaimnak. A fent említett sátán, aki egyébként nem volt különösebben középkori, még kevésbé reneszánsz alak, ügyvédjelölt képében látogatott meg. Nem mindig ördög az *advocatus diaboli*, de ez az ügyvédbojtár kétségkívül az volt. Estére hívott a Renaissance kávéházba, amely híres volt jó konyhájáról és sokoldalú pincéjéről. Nem vettem észre a csapdát, elfogadtam a meghívást. Amikor megérkeztem, épp hangolt a híres Schwarzmanoff vezette nagyzenekar, egyveleget készültek előadni a *Toscá*ból. Alighogy leültem az ügyvédbojtárral a márványlapos asztalhoz, ahol legföljebb kávéra és süteményre számítottam, máris megjelentek a bizáncok, és gyanúsan alázatos képpel hófehér abroszt terítettek az asztalra. Mások ezüst evőeszközt hoztak, hideg hússal, zsidó és árja módra készült hallal megrakott tálakat raktak elénk; az óberbizáncok vodkás- és söröspalackokat bontanak – még egy pillanat –, és jégbe hűtött pezsgős vödröket állítanak mellénk, mindjárt pukkannak a dugók...

Megkezdődött a lakoma. Egy kis vodka, egy kis sonka, pár falat bifsztek és bécsi szelet, aztán kibújt a szög a zsákból. Az ügyvédbojtár szavaiból kiderült, hogy a Renaissance egyik tulajdonosának lánya a tanítványom, és joggal számít rossz jegyre nálam, annyira idegenkedik a *Pan Tadeus*tól. A lakoma azonban csak tüzérségi előkészítés volt az általános rohamhoz, amivel a sátánbojtár rám támadott: kenőpénzt ajánlott a jó jegy fejében. Bevett gyakorlat volt ez a régi Galícia, Lodoméria és a Krakkói Nagyhercegség stb. területén, úgyhogy a függetlenség első éveiben azzal áltatták magukat a helybeliek, hogy minden megy tovább a maga útján. Nem alaptalanul számítottak arra, hogy a tanítói test – csakúgy, mint minden más test – gyönge és bűnös.

Nem vágtam a sátánhoz a tintatartót, mint Luther Márton tette egykoron, még a talpas poharat sem, de képzelheti az olvasó, milyen indulattal vágtam oda hófehér szalvétámat és kiáltottam a pincérnek: fizetni! Ugyanakkor a sátán nem engedte, hogy fizessek, és mert nem akartam dulakodni vele a zsúfolt teremben a *Pillangókisasszony*-egyveleg hangjai közepette, fizetés nélkül rontottam ki az étteremből. Hiába telt el egy negyedszázad, még mindig álmatlanul forgolódom, valahányszor eszembe jut. Csak akkor jön álom a szememre, amikor fölidézem, hogy mindennek ellenére úgy bevéstem a szekundát a reneszánsz lánykának, mint a pinty.

Ma már biztos, hogy ő, a papa és az ügyvédjelölt is – árnyak, semmi más. Hallom a kacagásukat. Hallom, ahogy kísértetiesen egymáshoz koccannak a kávéházi dominó csontlapocskái – a kávéházakat mind eltörölték már a föld színé-

ről. A szellem-vendégek szellem-borfiúkat hívnak, újságokat rendelnek, nincs benne semmi más, csak az: hány polgárt öltek meg Lemberg városában. Halottak kártyáznak, halottak biliárdoznak. A zöld posztóval bevont asztalokon biliárdgolyók helyett emberi koponyák koccannak egymáshoz. Pultoslányok árnyai kiskanalakkal csilingelnek a fémtálcákon, ezeken viszik ki a bizánc-árnyak a felejtés italát.

Fülemben zúgnak az igénytelen kocsmák is lármás muzsikusbandáikkal, sörözők, ahol összejöttek a kocsisok és a köszörűsök, és ahol az enyveskezű vendégekre való tekintettel – láncra fűzték a bádogbögréket, mint a kutyákat. Színpompás cégérrel, a felséges úr zsíros libát falatozó képmásával csalogatnak a kocsmák, így csábítják az éhezőket és a szomjazókat. Szerémségi slivovicát, füvekkel ízesített pálinkát és híres lembergi rozsólist kínálnak. A bádogra festett iszákos, szakállas Gambrinus királyok fején csálén áll a korona, szétvetett lábbal ülnek a hordón és pukkadoznak a nevetéstől. Sörhab buggyan kezükre az irdatlan korsókból, átfolyik a vesztes nemzetek történelmén – mintha a pusztulás isteneinek áldoznának. Másutt a bajuszos, hordóhasú Pusztulás lógatja ocsmány pofáját az okocimi sörbe, hallom apokaliptikus csuklását és érzem a pálinka üledéke, a kvargli és az uborka szagát, ami jókora üvegekben áll az ablakban a demizsonban tárolt meggypálinka mellett, addig érik a kaporban, amíg megsavanyodik, ahogy mi savanyodunk itt szomorú idegenben... Megint belélegzem a dalmát borok nemes illatát a „Didolić és Prpić" cég boltjában a Czarniecki utcán. (...)

Nyomomban van a lembergi cukrászdák, gyümölcsárudák, gyarmatáru-kereskedések, Edmund Riedl és Julius Meinl kávé- és teaüzleteinek illata, bárhol járok a világban. Nyomomban vannak – ez a kifejezés pejoratív lehet, de az illatok élvezetesek, bár könnyeket csalnak a szemembe. Valahányszor visszamentem Lembergbe a „nagyvilágból", mindig megtaláltam ugyanazokat az illatokat. Úgyhogy biztos még ma is ott vannak, mert legnehezebben a szagokat lehet elpusztítani vagy elűzni. Tényleg nem tudom – ez már az öregség jele, hogy nem érzem a virágok és fák légies, tünékeny illatát, vagy itt valóban nincs illata semminek? De utánam jöttek a lembergi parkok, magukkal hozták a fákat, ágyásokat, az utak virágszegélyét. A lembergi patikák, kocsmák és gyümölcsárudák is átrepülték az óceánt, és annyi év után még mindig bennem vannak, itt élnek, örülnek. Még az emlékük is illatos. Vagy nem is Lemberg és a varázsos flóra, hanem ifjúkorunk illatozik így?

MIHÁLYI ZSUZSA fordítása

BOGDÁN LÁSZLÓ

átiratok múzeuma

pessoa feladja a leckét a heteronimáknak
és nekifog megfesteni önarcképét

„je – est un autre?" (rimbaud)

fernando pessoa: kálvária XVI.

első fordításváltozat

alkimisták és rózsakeresztesek
bolyonganak az asszociációk
végtelen mezőin és a lélek
felettük repül minden bú kiold
valamit belőle szenvedések
edzik csúfolják feketerigók
kik halálukig oly vígan fütyülnek
átrepülve okot és origót
az én *mit tehet? magát sokszorozva*
tekint vissza zúgó tegnapokra
holnapra immár az lesz majd a gond
ha majd a testnek betelik az útja
romló földi másától elszakadva
hol tűzekedik? hol bujkál? hol bolyong?

második fordításváltozat

alkimisták és rózsakeresztesek
kergetik egymást asszociációk
setét mezőin vidám klown kobold
hancúrozik parádézik a lélek
valamit belőle minden bú kiold
de ki is az én? *feketerigók*
gúnyolják átrepülve az origót
példájuk az egészhez *hozzátold*
valamit az én *magát sokszorozza*
holnapra immár az lehet a gond

mikor a testnek betelik az útja
hol űzekedik? hol bujkál? hol bolyong?
romló földi másától elszakadva
visszarévedve átélt tegnapokra

alberto caeiro: a lélek és a tehén

amikor bizonyos görög bölcselőknél
vagy begőzölt germán poétáknál
azt olvasom hogy a test így meg úgy de a lélek!
kiráz a hideg csalánkiütést kapok hányok
hová jön a lélek? hová?!

a háborúban egy erdőszélen a nem kevésbé
felhevült német bakák
nyomta tökfejük nyilván a vasfazék
véletlenül szitává lőttek egy
fának támaszkodó bús francia tehenet

hogy lelkével mi lett nem tudom?
mindenesetre rögtön csonttá fagyott
iszonyú hideg volt 1917 telén
és a golyó ütötte lyukakon át
a katonák egymás elképedt arcába meredhettek
és a jövőre is nyilván

a lelkem én vagyok!

ricardo reis: anima és animus

Lidia az én lelkem
sovány hűtlen ebecske
elhágy ha úgy van kedve
szertefoszlik a szellem
csupa tettetés kellem
az énünk parádéja
színes hazug egekbe
réved s a fellegekre
és önmagára végül
hancúrpartikra vágyik
s ha hirtelen felindul
s elmegy akár tegnap te
félbehagyott világban
e vigasztalan földön

ha többé vissza nem jön
mit csinálok lelketlen?

alvaro de campos: a nagy kérdések

ma elképzeltem máb királynőt
amint aprócska fogatán áthajt
az orromon amikor alszom
és magával ragadja lelkem

van formája a léleknek? milyen?
kicsi? nagy? sugárzás? álom?

pillanatnyilag az anima *formája foglalkoztat*
és a rettentő múlhatatlan árnyék

a legelemibb kérdésekre keresem a választ
miért szárad ki a fű ha újra kinő?
és miért nő ki újra ha kiszárad?

milyen színű a lélek?
mi van a riasztó árnyékvilágon túl?
hát a tükör túloldalán

ha kérdéseimre megtalálom a választ ráérek
töprengeni mit teszek lelkem nélkül?

bernardo soarez: a szökőkút és én

– kihulló lap a kétségek könyvéből –

Álmomban egy napsütötte téren – ismeretlen fehér városban bolyongva jöttem rá, hogy nem vagyok senki. Hiába írom meg ezerszer is az arcom, eltűnik állandóan, alkotóelemeire esik szét, szertefoszlik a levegőben, s csak kérdőjelek maradnak a helyén. A helyemen.

Igen, én egy kérdőjel vagyok. Maradék kérdőjel, aki válaszra vár. Közben eszem, iszom, ölelkezem, alszom, írok, végzem a dolgom, de hátam mögött állandóan egy testetlen árnyék grimászkodik. „Te nem is vagy" – gúnyolódik és torokhangon, durván röhög.

Megálltam a szökőkútnál álmomban, bámultam a levegőbe ugrándozó vizet, amint fölfelé törekszik diadalmasan, hogy aztán vereségét beismerve, szikrázva visszahulljon. Mielőtt azon töprengenék, mi lesz földi vonulásom befejeződése után bizonyára halhatatlan lelkemmel – már persze ha egyáltalán van lelkem?! –, először azt kellene eldöntenem: ki vagyok én?!

Néztem a napsütésben tomboló szökőkutat és sírtam. Fölébredve sarokba vágtam a könnyeimtől átnedvesedett párnát és tétován néztem szét a szobámban. „Ez nem lehet, én nem ilyen vagyok – meredtem tükörképemre –, ez nem vagyok én", és azt is megbántam, hogy felriadtam. A szökőkút előtt, a víz győzedelmes, de legalábbis *reménykedő* táncát nézve még én is reménykedhettem: mégiscsak kialakul valami, kialakulok egyszer én is, de a hajnali szobában, ólmos árnyékok között, az ugrásra kész, ősállatokra hasonlító bútorokra figyelve, rádöbbentem: ez már végleg így marad! Nem fog változni semmi soha... És újra sírni kezdtem...

pessoa fest

pessoa fest és körülállva nézik
csodálják a bús »heteronimák«
milyen lesz majd ha elkészül az arca
kihez fog végül hasonlítani?
melyikük arcát vállalja a Mester?
a kérdés vad de kikerülhetetlen
melyikük végül az igazi én?
aki elképzelte az összes többit
a másik négyet a huszonhatot
hogy kezdődhessen meg a karnevál
az én farsangja ego maszkabálja
teríthessük ki végre lapjaink
megnyilvánulva írva egyre írva
közelítsük a megismerhetetlent
és leleplezve szó-hálóba csaljuk

„mégis én vagyok" – kiált caeiro
mögötte mélán legelész a nyáj
távolabb tanya olyan békés minden
önmagába békül a világ pihen

„nem inkább én" – így a hajóorvos
ricardo reis és hullámzik a tenger
süllyed a gőzös féloldalára dől
„megoldás nincs az arca én vagyok!"

„hátrább az agarakkal – rikolt fel
alvaro – ez mégiscsak de campos
egekkel perlekedő hajómérnök
enyém az arca! ő ő én vagyok!"

„vagy inkább én" egy segédkönyvelő
most felvihog de inkább sírni kéne

tétován hajlong bernardo suarez
kezében remeg a kétségek könyve

„nem inkább mégis én leszek a képen!
kinek éltében szívfájdítón kevés
figyelmet szentelt" guades beint
és játszani kezd távolabb egy jazzband

„nem inkább mégis én vagyok az én! én!"
mora jön nyomában mind a többiek
alakot adva képzelgésnek vágynak
huszonöten vannak? huszonhatan?
de mind azonnal megnyilvánulnának
megmutatni szeretnék önmaguk
kitörni az árnyékból a fényre
mind szeretnének lenni valaki
és végül ah! csak lenni *szeretnének*

teljesen mindegy somolyog a Mester
négy arcom lesz? vagy huszonhat a képen?
hasonlítni csak magamra fogok
én én leszek ott az enyém az érdem
hogy ők vannak ők az én világom
de ki vagyok én? a semmi közelít
és elragad az árnyék „senki!" „semmi!"
hallom most is az ördög nevetését
sorsom nevemben hordom „pessoa"
„személy" „valaki" „egyén" „ember" „bárki"
hátam mögött grimászkodik a démon
hiába ölt álarcot „senki!" „senki!"

pessoa fest és énekre esik szét
arca eltűnik átírja a fénybe
helyén csupán egy bús angol szonett
árválkodik tűnnek az alakmások
szétfoszlanak beköltöznek a versbe

(1998. október 11–13.)

SELYEM ZSUZSA

768 = 186

Esterházy Péter Hahn-Hahn grófnő pillantása *című regényéről*

Pedig az Írás olyan, hogy a gyermekkel együtt növekszik, de én nem akartam kisdeddé válni s dagadva az önhittségtől magam előtt igen nagyszerűnek tűntem fel.[1]

Naivitásom pedig arra késztetett, hogy csak az ismert jelentéseket vegyem szemügyre, ráhagyatoztam, rémüldöztem, mindig rosszkor.

A két kezdet és a másik

A pontosságra törekvő regényíró nem regényt ír a Dunáról – azt kíséreli meg, azt írja, azt kíséreli meg írni, hogy a regény a Duna. Azt, hogy mi a regény és micsoda a Duna, nem jó előre tudni, még az olvasónak sem. Szent Ágoston idézett olvasási stratégiájára gondolva: akkor az olvasó dagad, nem a Duna, nem a regény.

Két kezdet: induljunk el onnan, hogy nem tudni, mi a regény, mi a Duna, és olvassuk a könyvet, ezt a téglatest alakú tárgyat, melyben betűk sorakoznak egymás után. Az olvasás lineáris folyamata során tudható meg (ha egyáltalán), hogy mi a regény, mi a Duna. Nem általában, a következtetések csak erre a regényre, erre a Dunára, erre az olvasatra érvényesek. Az olvasásnak ebben a pillanatában.

Hogy némi támpontunk mégiscsak legyen arra vonatkozóan, minek a kezdetét keressük, megvizsgáljuk, a betűket tartalmazó téglatest alakú tárgyban hogyan viszonyulnak egymáshoz a „Duna" meg a „regény" rendezett betűhalmazok. „A Duna nincs, ez a napnál is világosabb. A Duna az nem valami, nem a vize, nem a vízmolekulái, nem a veszedelmes mederviszonyok, a Duna az *egész*, a Duna a forma. A forma az nem köntös, mely alatt megbúvik valami nálánál fontosabb és szeriőzebb. (In concreto: a víz...) Mit jelent, hogy egy könyv formája a Duna? Olyan forma volna ez, mint a szonett? Mi itt a tizennégy? Nem szonett, inkább regény? Ott még tizennégy sincs; mi a regény? Ezt, manapság, minden regény külön elmondja magáról, azaz a definíciók visszakanyarodnak magukba, forrásból az ereszbe és viszont; egyidejűek, nem voltak és nem lesznek, csupán vannak."(27[2]) Tegyük e Duna–regény reláció mellé Flaubert számtalan irányba nyitó, Esterházy könyveiben igen gyakran megjelenő regény-definícióját: „Bovaryné én vagyok",

---

* Selyem Zsuzsa és Bagossy László itt olvasható írásai előadás formájában 1998. október 3-án, a hatodik alkalommal megrendezett JAK Tanulmányi Napok az átírásról szóló konferenciáján hangzottak el. A másik két előadást, Thomka Beáta *Aluljárók, felüljárók, belső járatok: átjárhatóság*, valamint Szigeti Csaba *A belső fordításról* című munkáját márciusi számunkban adtuk közre. – *A szerk.*

[1] *Szent Ágoston vallomásai.* Fordította Balogh József. Akadémiai Kiadó–Windsor Kiadó, 1995. 88.

[2] A csak oldalszámmal jelzett hivatkozások Esterházy Péter *Hahn-Hahn grófnő pillantása* című könyvéből valók (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1991).

amely itt a szintén sokszor idézett Musil-féle én-meghatározással folytatódik: „ez az »én« azonban nem koholt személy, hanem a regényíró, dolgokban jártas, keserű, csalódott ember..."(131)[3] Összegezvén: a Duna, a regény, Bovaryné, „én", valamint a regényíró ekvivalencia-relációban állanak egymással. Nem könnyíti meg e felismerés a könyv kezdeteinek keresését, e meghatározás-láncolat nem sokban különbözik a Gertrud Stein-féle rózsázástól: a rózsa helyett Duna van („A Duna az Duna az Duna..." – 186), a Duna meg a regény, Bovaryné, „én", a regényíró. Egyhelyben toporgunk, de a toporgás íve éppen a könyv első mondatához vezet (s ha nem volna az a rengeteg cím, mondatcím, örülhetnénk is, hogy megvan hát a kezdet. Nincsen. Mert egy kicsit korábban már olvastunk mondatot: „Ne csácsogj. Növeled a káoszt." E két mondatra később visszatérünk, maradjunk egyelőre „az első mondatnál", amely legjobb esetben is a harmadik) félre: „Volt nekem egy távoli, fantasztikus és titokzatos nagybátyám, akit mindenki csak Robertónak hívott, mintha olasz selyemfiú lett volna, kivéve apámat, ő nem hívta sehogy, »nevét nem vette ajkára«." (5) Mégis, ez a Roberto kapcsolatban áll a regényíró Robert Musillal, illetve *A tulajdonságok nélküli embert* elbeszélő „én"-nel, magával a regénnyel, azzal a nagytestű befejezetlen Monarchia-regénnyel, meg e „fantasztikus nagybáty" unokaöcscsével, a Duna-regénnyel. (És gondoljuk mindezek mellé Wittgenstein észrevételét, figyelmeztetését: „Annyira nehéz a *kezdetet* magatálni. Vagy inkább: nehéz a kezdetnél kezdeni. És nem megkísérelni tovább visszamenni."[4])

Kijózanításképpen olvassuk, miként vélekedett Maimonidész a maga utazási regényében, *A tévelygők útmutatójá*ban a kezdetről. Először is: nem vélekedik, *idéz*. „Így mondják talmud bölcseink: »Halandó embernek a teremtés művének hatalmáról szólani, lehetetlen, azért beéri a szent írás ez általános mondattal: Kezdetben teremtette isten stb.«"[5] Szólani lehetetlen, ezt a szólni nem-tudást viszont el kell mondani egy folyóról íródó regényben, akkor is, ha már nagyon sokszor és sokféleképpen el volt ez mondva. Mit lehet tenni? Föl*idézni* emlékezetünkben a megformált hallgatásokat. Mint amilyen a Martin Heideggeré.

Utazó eltéved, Messkirchben találja magát (nem találja, de ott van), a kezdetet másként-kezdetként, „a kezdet felé megnyíló gondolkodást mint egy mindig újraismételt öndestrukciót"[6] tekintő korai Heidegger-írások szerzőjének városában. Annak a szerzőnek a városában, aki *két kezdetről* beszél: az első a rácsodálkozás korszaka, azé az elgondolásé, hogy egy helyes Hérakleitosz-olvasattal megalapozható a filozófia, a második kezdet pedig a megrökönyödésé, megrökönyödés az önmaga által létrehozott helyzettől, ennek visszavétele, a türelmetlen közel-hozási szándék eltávolítása. Nem, az utazó nem találkozik Martin Heideggerrel. Az utazó idéz, zárójelben, egy „sváb anekdotát", miszerint az Úristen itt akarta a Dunát visszafordítani, s közben bekopogott „Heideggerékhez". A Duna visszafordításáról később nem esik szó, de a könyv megíródik, szép rendben eljutni Mauthausenen át – ezt nem akarta az Úristen? – a Fekete tengerig. Viszont Heidegger egy szót sem szól. Az Úristen újra meg újra kérdez. „Hallani-tudni – írja Heidegger, megőrizvén hallgatását – egy mondani tudásnak felel meg, mely a lét kérdésességéből szól. Mert ez az a legcsekélyebb, amit a szó terének elkészültéhez nyújtanunk kell."[7]

---

[3] Robert Musil: *Korai tanulmányok és „gondolatlapok"*. In: *A tulajdonságok nélküli ember*. Fordította Tandori Dezső. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995. III. kötet, 601.

[4] Ludwig Wittgenstein: *A bizonyosságról*. Fordította Neumer Katalin. Európa Könyvkiadó, Bp., 1989. 126.

[5] Maimonidész: *A tévelygők útmutatója*. Fordította és e jegyzeteket készítette Klein Mór, Logos Kiadó, Bp., 1997. 32.

[6] Bacsó Béla: *Adódik-e egy másik kezdet?* In: *Határpontok*. T-Twins Kiadó, 1994. 91.

[7] Martin Heidegger: *Beitrage zur Philosophie*. In: *Gesamtausgabe*. 65. köt. Klostermann, 1989. 422. – idézi Bacsó Béla, i.m. 94.

Heidegger a hallani-tudást szembeállítja a létfeledő fecsegéssel. Az Úristen kérdéseire következetesen hallgat. Esterházy korábbi regényében, a *Hrabal könyvé*ben van egy ehhez hasonló szituáció, ott Hraballal beszélget az ugyanezt a nevet viselő személy, és derűsen megegyeznek abban az egy kérdésben, hogy „az asszonyok a Világ mérlege".[8]

Hraballal fecsegnek, Heideggerrel hallgatnak? Fecsegés, hallgatás, Duna: „Fecseg a felszín, hallgat a mély"? Apponyi gróf „négy nyelven, hibátlan kiejtéssel" (213) hallgat Trianonban, a Duna-regény méltóságteljesnek írja ezt a hallgatást, mindazonáltal az adott kontextusban (mi az adott kontextus? Ez is a könyvnek egy olyan helye, ahol Olvasó kitérhet más könyvek felé, el is tévedhet akár, és megtudhat még néhány dolgot az első világháborúról, mint a *Hahn-Hahn grófnő pillantása* egy epizódjáról), tehát az adott kontextusban a hallgatás és a mélység relációja újragondolásra szorul.

„A nyelv a hallgatáson alapul – írja Heidegger –. A hallgatás a legrejtettebb mértéktartás. Azáltal tart mértéket, hogy először szab mércét."[9] Megszabja a mértéket? Előír? Az előírás több szándékszik lenni, mint írás, *stréber írás*, Esterházy kifejezésével élve, „sok".[10] Hasonlóképpen, az előíró vagy előírt hallgatás is lehet redundáns, dagályos, dagadt, *turgidus*.

Claudio Magris Duna-könyvében ír két város, Donaueschingen és Furtwangen eldönthetetlen vitájáról, melyikükben is ered a Duna, illetve ismerteti az eresz-hipotézist, ezt idézi a maga Duna-könyvében Esterházy Péter, a Heine Marxhoz írott levelében: „Már nem is tudom, kicsoda említi[11] könyve német kiadásának 28. oldalán, hogy Dielhelm beszél egy kocsmáról a Freiburgba vezető út mentén, hogy annak az ereszéről egyfelől a Rajnába, másfelől a Dunába folyna a víz. Hát én nem vagyok ez az eresz." (19) Ennek az epizódnak az olvasatai egyfelől más könyvekhez vezetnek, kideríteni, mit írhatott Heine és mit nem (józanul szemlélve a dolgot, Magrist például aligha idézhette, viszont megtörténhet, hogy Magris szövegének van korábbi verziója, s akkor újra kérdezhetjük, hol az eredet?), másfelől megkísérelheti ebben a szövegben elgondolni az egyes szám első személyt. „Én": aki nem az az eresz, amelyikből a Duna ered, az „én" nem eredet, a Duna, a regény viszont mégiscsak ered, igaz, nem tudhatni, honnan.

John Bunyan utazási regényének, *A zarándok útjá*nak kezdete finoman jelzi ezt a nem-tudást, tudáson kívüliséget, az út, a könyv *imaginárius* mivoltát: az egyes szám első személyben mesélő narrátor egy barlanghoz (az angol kiadásban lábjegyzet utal a lehetséges kapcsolatra e barlang és a bedfordi börtön között, ahol Bunyan „utazott"), tehát a narrátor egy barlanghoz érkezvén elalszik, az *ő álma* ez a könyv. A páros rímekbe szedett konklúzióban az olvasás-újraolvasás szerepéről úgy beszél, mintha nélküle a mű, nem több s nem kevesebb, *nem lenne*: „s ha ellököd, mint hiábavalót, nem tehetek mást, újraálmodom."[12] Bunyan tehát radikálisan számol egy lehetséges másik kezdettel, azaz megtörténhet, hogy semmi sem történt, újra kell álmodnia az egészet elölről. Ha nem olvassuk. Vagy ha hiábavalónak olvassuk. Következésképpen újra kell gondolnunk olvasat-leírásunk kezdetén oly naivan megtett olvasat és Duna-regény közötti megkülönböztetésünket.

---

[8] Esterházy Péter: *Hrabal könyve*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990. 185.

[9] Heidegger, i.m. 510. – idézi Bacsó Béla, i.m. 95.

[10] „Apám figyelmeztetett volt, hogy ha elkésünk az iskolából, akkor vagy azt kell mondani, hogy a Kálvin téren leszakadt a villamos vezeték, vagy azt, hogy megtámadott egy tigris, de hogy a leszakadt vezetékű villanyost tigris tartotta sakkban, ez sok..." (136)

[11] Claudio Magris említi: *Duna*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1992. 21.).

[12] „But if thou shall cast all away as vain,/ I know not but 'twill make me dream again." – John Bunyan: *The Pilgrim's Progress from this World to that which is to Come*, London, W. Wright, 13, 1843, 214.

Kezdet? Eredet? Megismerhetetlen, megtapasztalhatatlan, bonyolult, radikálisan értelmezésre szoruló, folyton újraíródó *páros* rímekbe szedett álom. Ebből nem az a végső soron pihentető megoldás következik, hogy ne volna kezdet, ne volna eredet(iség). A helyzet ennél rémisztőbb: van, de megfoghatatlan. A két könnyű kis folyó, Breg és Brigach elválaszthatatlanok, bár egyik a másiknak anyja, „soha nem tudtam, hogy melyik melyik" (70).

Időrésekben tautochrónia

Utazási regényünk 15. része a *Grádicsok* címet viseli. Károli Gáspár zsoltár-fordításaiban az általánosabb „zarándokének" felirat helyett „grádicsok éneke" van. A héber szöveg, az eredeti, erre vonatkozó kifejezése nem érthető pontosan, „valószínűleg »lépcsők«-et jelent".[13] Zarándokolni: „Ulm óta?, nem tudom, mióta, igen, Ulm óta, én folyamatosan csak Mauthausen felé közeledtem." (87) Lépcsők: 768 lépcsőfok az ulmi templomtoronyban, fölfelé, 186 a mauthauseni kőbányában, lefelé. A szöveg sűrűn hallgat a mauthauseni lágerről, nem beszámoló, hanem törés, hirtelen váltások, a mauthauseni kőbánya lépcsőinek, az „egyenetlen, durván kifaragott kőtömböknek"[14] a zökkenői.

Nem folyamatosan íródik a szöveg, nem folyamat. (Ha a Duna folyam, akkor ez nem Duna.) Amiként nem volt meghatározható a kezdet, úgy nincsen folytatás sem. Esterházy minden mondata kezdet, nem kapcsolódik közvetlenül az őt megelőző mondathoz, nincsen közöttük oksági viszony. És nem alárendeltjei a történetnek, a történet, ha van, minden egyes mondatban benne kell hogy legyen. Ez a gondolat jelenik meg Szent Ágoston utazási regényében, a *Vallomások*ban. Mondható szavakat keresvén kérdezi: „Vagy mindenütt egészben vagy jelen s semmiféle dolog téged egészben be nem fogad?"[15] Szerkezeti szempontból: minden mondat egészben a regény, illetve nincsen olvasat, mely egészében képes volna felfogni? Mert „léte nem tömeg, mert a tömeg részeiben kisebb, mint egészében ha pedig végtelen [a tömeg], kisebb valamely térben határolt részére nézve, semmint végtelenségében ..."[16] Nem belső és külső, jelölő és jelentés, forma és tartalom stb. dichotómiájának elmélyítéséről van szó, hanem arról, hogy „mindenütt egészben" és „semmiféle dolog egészben". A mondatok nem utalnak rajtuk kívüllevő valóságra, a mondatoknak magukon kell bemutatniok, testükön, a valóságot: „nagyságod és szépséged te magad vagy".[17]

„Milyen szép, milyen anekdotikus, ahogy állnak sorban a lágerlakók, arra kényszerítve, hogy végignézzék egy gyerek kivégzését, és valaki azt sziszegi, hogy akkor most hol az Isten?, mire a mellette álló a gyerek felé bök, nem látod?, ott!" (91) Ez a mondat egy hosszúlábú amerikai lánnyal való kocsmai beszélgetés egy epizódja, a kocsma Mauthausenben. A láger szó viszont ekkor jelenik meg először. Kizökken a beszélgetés a maga Duna-medréből, s újra más lesz a Duna. Nem folyam, hanem lépcsők, grádicsok, zsoltárok, Danilo Kiš *44. zsoltár*ának története ez. A mondat erős viszonyban lesz a regény vége felé szereplőként mutatkozó Danilo Kišsel, a *„személlyel"* (226 – kurzív az eredetiben). A szöveg megtörik, a kapcsolódások nem közvetlenek, nem szomszédosak, nem azonnaliak, hanem, ha egyáltalán, ha az olvasás folyamán a viszonyok kiderülnek: *megtörténnek*. Nem is a mondatokban, hanem a közöttük lévő viszonyban:

---

[13] A Magyar Bibliatársulat által kiadott, magyarázó jegyzetekkel ellátott Biblia, Kálvin János Kiadó, Bp., 1996. 120. Zsoltár jegyzete, 700. o.
[14] Claudio Magris: *Duna*. Fordította Kajtár Mária. Európa Könyvkiadó, Bp., 1992. 156. o.
[15] Szent Ágoston, i.m. I. kötet, 6. o.
[16] Szent Ágoston, i.m. I. kötet, 94. o.
[17] Szent Ágoston, i.m. I. kötet, 154. o.

TÁVIRAT

De hát melyik az a kő, amely a hidat tartja? Megbízó (Bérlő)

VÁLASZTÁVIRAT

A hidat nem az egyik vagy a másik kő tartja, hanem a belőlük formált ív vonala. Utazó

TÁVIRAT

Mért beszélsz nekem kövekről? Engem csak az ív érdekel. Megbízó (Bérlő)

És viszony nincsen mondatok nélkül, „a mai prózaíró olyan, hogy az élete olyan, hogy az nem halad valahonnét valahová. Így azután a regény sem jut: innét: oda. Vagyis ugye a cselekmény, az ív ...":[18]

VÁLASZTÁVIRAT

Kövek nélkül nincsen ív. Utazó

Ebben a Duna-regényben ilyen kövek és ívek: Mauthausen – a mauthauseni kőbányákból ered a budapesti Lánchíd alapköve (151) – a budapesti Duna hídja, a Dunáé, amelybe „42. január, 44. november satöbbi, jégen lékvágás, zsidók, szerbek belepuskázása ..." (209)

A *táviratok* által a regény látványos megtörése jön létre. Ezek az iratok három szinten radikalizálják, teszik eredendővé *a távolságot*: először, megszakítják a szöveget, olykor mondat-közben, eképpen a távolság a szövegen belül jön létre; másodszor, a Megbízó figurája távolságot teremt szerző és szöveg között, pontosabban a szöveg két különböző intencióját hozza létre; harmadjára pedig a leginkább kéznéllevő, a távirat megnevezéséből adódó távolság, a Megbízó és Utazó közötti *térbeli* távolság. Ez utóbbinak van egy ontologikus vonatkozása, a Bunyan-féle radikalitás párja: abban az esetben ugyanis, ha Megbízó hiányzik, tételeztessék fiktívnek, az utazás meg történjen úgy, mintha lenne (122). Bunyan szövegével együttolvasva, a regény és Isten ontológiai státusának viszonyára[19] vonatkozó nem-tudás a könyv kezdetéről vázlatosan a következőképpen értelmezhető: ha nincs nem vagyok, ha nincs legyen. A nem-tudom tehát eretnek átjárás differenciált létállapotok között.

A szövegbe integrált, a cikloid attribútumát érzékeltetni hivatott szőlőmunkás-példázatban a Megbízó szintén távol van, másképp van. A történet azért botrányos, mert az általa fölfogadott *(bérelt)* szőlőmunkások ugyanannyi fizetséget kapnak, függetlenül attól, hogy hajnaltól vagy pedig csupán késő délutántól dolgoztak. A Duna-szöveg úgy értelmezi a dolgot, hogy a Megbízó egy cikloidra hívta a munkásokat, a cikloid pedig, mint azt Jacob Bernoulli kimutatta, az a görbe, melynek bármely pontjától ugyanannyi idő alatt érni el a legalsó pontig, azaz a cikloid egyidejű (tautochron). Ugyanez a terminus állt ott is, ahol a szöveg a regényhez mint műfajhoz fűződő viszonyát taglalta: „mi a regény? Ezt, manapság, minden regény külön elmondja magáról, azaz a definíciók visszakanyarodnak magukba, forrásból az ereszbe és viszont; *egyidejűek*, nem voltak és nem lesznek, csupán vannak. Lenni – az már késő." (27 – kiemelés tőlem – S. ZS.) A történetnek alárendelt mondatok abban reménykednek, hogy lineárisan előrehaladva, céljukat elérvén, *lesznek*. A nem alárendelt mondatokból álló szöveg széttart, *ex-stasis*ban van, minduntalan kimegy magából, mint a Megbízó a szőlőmunkásokról szóló példabeszédben.[20]

---

[18] Esterházy Péter: *A kitömött hattyú*. Magvető Kiadó, Bp., 1988. 7.

[19] „Nem állítom, hogy a regény akkor és csak akkor halott, ha Isten halott. Nem állítom, hogy ha Isten halott, halott a regény. Nem állítom, hogy ha a regény halott, halott az isten. De a kérdésre, halott-e stb., nagyon határozott és konkrét válaszom van: NEM TUDOM." (27)

[20] „Hasonló a mennyek országa a gazdához, aki korán reggel kiment, hogy munkásokat fogadjon szőlőjébe. ... Amikor kiment kilenc óra tájban ... Ismét kiment tizenkét óra körül és délután három óra tájban...késő délután öt óra tájban is kiment ..." (Mt. 20,1-6. – a már idézett biblia-kiadás szerint)

„Arról hallgattam, amit az ajtórésben láttam" (7) – ezzel a mondattal zárul az első fejezet. Nem zárul, ellenkezőleg: megnyit. Kérdést támaszt, mi történhetett az ajtón túl? És e kérdés mindvégig megmarad kérdésnek, a regényben – hacsak nem szimplifikáljuk az értelmezést – még utalást sem találunk rá. A hallgatás nem átmeneti, a kérdés nem retorikus, a történeten itt valóban rés van. Nem feszültség-teremtés, melyet később követne a megnyugtató magyarázat, itt a feszültséget újabb feszültségek követik (és a mesét újabb mesék). Ez a könyv nem akar elég lenni magának, van is a végén szakirodalom, dunai horgászkalauztól rendszerelméletig. De nem azért, hogy a szöveg réseit betömjék, olykor éppen újabb rések keletkeznek.[21]

A Duna-regényben a *folyam*atosság kísértés? A Duna mentén nem lehet utazni, csak turistaként „abszolválni" a látottakat, s folyni tovább? Mert olyan ez a folyó, hogy ha megállunk akár egyetlen pillanatra is, ha belemegyünk egy történetbe, igen nagy a valószínűsége, hogy nem tudunk továbbmenni? Eláraszt a költészetre vonatkozó adornói ítélet, és eláraszt a hérakleitoszi más és más víz , a konkrétumok sokrétűsége, a vulgáris valóság?

A Dunát végigutazni, a Dunát végigírni retusált jövő-kép, utópia: „És a legnagyobb csábító és félrevezető a Duna! Egyszerűen rossz példát mutat, mégpedig azzal, hogy állandóan folyik előre! Mintha itt valami győzelemről volna szó, hogy lám! Oly sok viszály után mégis! És ha törik, ha szakad, bele fogunk torkollni a tengerbe." (182) Pedig torkig lehetne már. Egy aszketikus mondatban: „Nagyétkű erre a Duna." (209) S zárójelben szikár felsorolás, fordított nemzetség-táblázat, rések (lékek a Dunán) a történeten.

A könyvben sok szó esik az evésről, ételreceptekről, nagy körültekintéssel elkészített pocsék ételekről, drágákról és szofisztikáltakról, tehetséges szakácsról, születésnapi lazacokról, romániai miccsekről, lónyál ízű sörökről. Amikor megkérdezik „ént", hogy országuk alkotmánya melyik alkotmányon alapszik, „én" a karamellkrém után nyúl. Vagy fölidézhetjük a birkapörköltes történetet: ül az ifjú latinóra után a *Góbé*ban az ablak mellett, az ablakon kívül egy nőt ver egy férfi, nekiesik az ablaknak, vére-nyála folyik, az ifjú eszi a birkapörköltjét. Mindkét epizód egyes szám első személyben. Az én megtöri a dualizmust, az ítélet mögötti kívülállóságot („Mintha egy akváriumban volnánk, nem eldönthető, mi a kint, mi a bent." 176.). Ez különbözteti meg Magris szellemes sérelem-listájától, a Ferdinand Thran nevű építész által összeírt *Otrombaságok lajstromá*tól, melyben négy gyermeke halála éppoly kitolás-számba megy, mint a reggeli nyirkos köd.[22]

A nagyétkű Duna nem kérdez, hanem integrál, folyik tovább. „Ennem kell – írja a román Heidegger-tanítvány, André Scrima szerzetes –, hogy ellenállhassak az engem fölfaló időnek, eszem, mert éve vagyok. (...) (A böjt elsősorban nem aszkézisként teljesedik be, hanem mint ami kivon az időbeliség emésztő rendjéből.)"[23]

Az ehetetlent enni nyilván más kérdés. Utazót vallatják, Roberto levelét megeszi. János utazási regényében, a *Jelenések könyvé*ben is a kalauz ráparancsol Jánosra, hogy egye meg az írást (Jel. 9,10.). André Scrima ezt összefüggésben látja az eucharisztia titkával, az „angyali *tempus discretum*mal", amely átlépi, fölhasítja a kauzalitások láncolatát, a lineá-

---

[21] Például ha utánanézünk a cikloid kérdésének a Simonyi Károly írta *A fizika kultúrtörténeté*ben (Gondolat Kiadó, Bp., 1978. 205–206.), arról olvasunk, hogy Huygens tette fel, önmagának (nem pedig Johann Bernoulli a bátyjának) a kérdést, van-e olyan görbe, amelynek tetszés szerinti pontjából (a talpponttól tehát bármilyen messze eső pontból) indított test mindig ugyanakkora idő alatt érkezik a talppontba (i.m. 205.) A kérdés pontos, a kérdés története viszont eltér. Mintha fölcserélődnének a szerepek, a történet lesz a rés, a látszólagos ellentmondás mögötti kérdés.

[22] Claudio Magris, i.m. 79–80. E sérelem-lista is folyamatos bír lenni, akárcsak a sérelmeket elfedő győzelmi ének. Magris írja: „A radikális nevetés természetesen nemcsak a rendbe és az értékekbe vetett hitből űz csúfot, hanem a káosz és a semmi elbizakodottságából is..." (i.m. 401.)

[23] André Scrima: *Timpul rugului aprins* [Az égő csipkebokor ideje, esszék]. Humanitas, Bukarest, 1996. 101.

ris időbeliséget.[24] Angyali struktúrájú a szöveg: „Ha utazom, a létező védangyala vagyok." (95) –, ha nem a valóságot eszi, jelentése nem a referencialitásból következik. Comenius utazási regénye, *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* hasonló szövegszervezési eljáráshoz vezet: nem a referencialitásban, de a szöveg szíve hajlékában találni jelentést. Azazhogy rést, sebet. A *Bevezetés*...-ben a sebek arcokon, városokon hernyók, itt Dalma arcán széles, durva sebhely, ő maga nevezi hernyónak. Nincsen indoklása, csak ott van; a történet már menne tovább, de a seb még mindig ott, Dalma kérdezi Utazót: „ugye holnap is látom?", nincs válasz, csak a seb van: „A seb egyszerre volt rettenetes, mintha egy rés, szakadék lett volna az arcán, valami *régi* ügy, valami ott maradt, archaikus botrány, amiről inkább nem beszélünk, és egyszerre bagatellizálta is mindezen elképzeléseket, inkább megfiatalította az arcot, egy rosszcsont kölök képét vetítve az asszonyéra." (126–127) Tempus discretum: a seb átsurran a lineáris idő alatt, s az arc megfiatalodik és archaikus botrány hordozójává válik egyazon pillanatban.

Az imaginárius szem pillantása

Elhalasztottuk még az útitársról, a kalauzról való írást, de említettük, hogy vele (meg az apával, meg az anyával) kezdődik a könyv. Ki Roberto? Magris *Dunájában* egyetlen egyszer jelenik meg Roberto nevű férfi, aki hatvanéves Paolájára úgy tekint, hogy számtani középarányosát számítja a Paola éveinek, a huszonöt, a harminc stb. éves Paoláknak, a végösszeg így igen biztató.[25] Ebben a Dunában viszont Roberto külön nőket ad össze, de számítani nem számítanak.

„Rejtélyes dolgok történtek, de én akkoriban nem féltem a rejtélytől, nem ijedtem meg az egymással össze nem függő daraboktól, se a sötéttől; Roberto miatt nem ijedtem meg, mert azt láttam, hogy ő kiegészíti ezeket a töredékeket, illetve hogy az összes homály és sötétség benne gyűlt össze, ő pedig sugárzott, fénylett." (71–72) Elhalasztottuk az írást az útitársól, mert éppen a töréseket próbáltuk megfigyelni, melyeket Roberto kiegészít.

Roberto a mondat mondat hátán, a folyam, mely ha törik, ha szakad, beleömlik a Fekete tengerbe. Ott, ahol valóság megszakad, fikcióval pótol. De a valóság megszakadása nem ürességet jelent, nem semmit, ott a szakadás maga a valóság. Utazásuk kezdetén Roberto azt mondja, hogy megbeszélte a közös utat az apával (Esterházynál: atyámmal), Sigmaringenben utolérik őket a szülők telefon-hívásai – akkor tudták meg, hogy Utazó vele van.

A rések természete, hogy a kiegészítésük önellentmondáshoz vezet. Meg további, végtelenített kiegészítésekhez, az apai terminussal élve, csácsogáshoz: „Remélem, nem okoz*tunk* fájdalmat nekik. Mi?! Így igazibb, nem gondolod? Nekiesünk a Dunának, lesz, ami lesz." (55) Nekiesni a Dunának: a fausti *streben* gesztusa, előre törni, feljebb, egyre fel,[26] haladni és halasztani, nem beleveszni a részletekbe, valami nagy történet fikciójában nem-figyelni a történetekre, a résekre: „a fikció szükségszerűen tett turistává a vágyott utazóság helyett." (163) Ez Hahn-Hahn grófnő *vak* szemének a pillantása, a képzeleté. A képzeletet itt úgy értelmezzük, mint nagy történetet, melynek mondatai alárendelt szerepet kaptak. Pontosan: szerepük van, funkciójuk, de nincs *külön* létük. Akár az imaginárius számok esetén: bár nem létezik olyan szám, amelynek négyzete negatív szám volna, mégis lehet velük műveleteket végezni, úgy, hogy a végeredmény valós

[24] Scrima, i.m. 102–105.
[25] Magris, i.m. 159.
[26] Johann Wolfgang Goethe: *Faust. Első rész és Ős-Faust*. Fordította Franyó Zoltán. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1958. 60.

szám legyen. Törless előbb matematikai szinten kérdezi, később a bőrével, ez a kérdése Musil *A tulajdonságok nélküli emberé*nek. (Ezért is nagybátyja Esterházy utazási regényének.) Mert érthetetlen, hogy a réseket elfedő képzelet maga is rés.

Mi történt például Donaueschingenben Robertóval, mit tett, hogy az évek óta nem beszélő valamikor fényes tehetségű atomfizikus Adalbert bácsi egy éjszaka megtöri többéves hallgatását, s egy nevet mond ki gyűlölettel: Roberto? Mi köze e név-kimondásnak a Robertóéhoz, amikor éveken át kínozzák az Andrássy út 60-ban, az „Államvédelmi Hatóság Hauptquartierjében", hogy egy nevet kiverjenek belőle? (Ez a folyamat különben a könyv legfragmentáltabb része. A megtörés nem verbalizált, hanem megjelenített a szöveg töredezettsége által:

A városok és a név. 3.

„Egy nevet."

Tájleírás.

[Két oldalon át más fragmentumok, táviratok a kövekből formált ívről, mely a hidat tartja, és újra:]

A városok és a név. 4.

(...)

„Tudom, hogy elcsigázott. Majd én mondok nevet, maga csak bólintson. Ne féljen.")

Roberto a többi szereplőhöz képest nagyon érzékien és precízen van megformálva, két hiposztázisban: „Roberto most különösen szép volt, seprűs, nagy szempillái, mint egy olasz nőé, és a melegben a barna bőre olajosan csillogott, már-már kékes, fekete haja szorosan hátrasimult. Úgy tetszett, mintha épp a fürdőkádból szállt volna ki." (12–13); „Puffadt, nagy, mint egy luftballon. (...) Olyan undorító a teste. (...) Hájtömegek lógnak le róla, mintha döghúsok. A saját hájával van betemetve." (231). Érzéki megjelenítése ellenére – mellett! mellett! – viszonyai kétértelműek, fiktívek (Utazón kívül senkiben sem bízott), mintha csupa rések volnának. „Én" anyjával valami különös közelség, „én" tud róla, de hallgat – „Arról hallgattam, amit az ajtórésben láttam." (7) –, emlékszünk, ez volt a könyv első elhallgatása. Az apa, meg sem hallgatva a káosz-apológiát, *határ*ozottan megszakítja ezt a viszonyt: „Kifelé!" Ettől fogva lesznek utazók. Roberto és „én" viszonyában is elhallgatás: „Túl komoly lett minden, s ettől féltem, mert nem értettem." (32)

Az első kiűzetés-történet, a második beavatás. Roberto története megjeleníti, jelen időben újrajátssza az egykor legszebb angyal történetét. Dante utazási regényében, az Isteni színjátékban Vergilius odavezeti az utazót a jégbe fagyott Luciferhez. Szépsége az ellenkezőjére fordult, „Ha szép olyan volt, mint most rút amilyen", most: arca fehér és sárga, szőrös, könnyezik és csöpög a nyála.[27] Méreteiben óriási. Akkor már azt képzeli magáról, hogy ő a Duna. És Dalma minden éjszaka kezét végigviszi a hatalmas testen, végig a Dunán. Azt mondja, undorodik. „Én" megcsókolná a kezét, Dalma arcul üti „ént".

Nem tudhatni Roberto és az őt kihallgató tiszt viszonyáról sem, a tiszt kérdez és fenyegetőzik, majd, rendkívül rafináltan, emberi hangot üt meg, Roberto kis híján mindvégig hallgat, mint ahogy Heideggeréknél történt. Roberto végül kimondja a nevet. Együtt olvasva a két „beszélgetést", „kihallgatást", különbségek mutatkoznak meg. A helyszín tekintetében: előbbi Heideggeréknél, utóbbi az Államvédelmi Hatóságnál. A kérdező személyét illetően: a kihallgató tiszt a végére ellágyul, nem kérdez, hanem mond, magáról kezd beszélni, arról, hogy másiknak semmi esélye nincs megmenekülni, végül fölajánlja segítségét, vége; az Úristen mindvégig kérdez, nem „segít" a végén (nem akar a végére érni), még most is beszélgetnek, illetve hallgatnak, ha meg nem haltak.

Az András kihallgatására vonatkozó töredék leginkább Dalma kezének történetéhez hasonlít. A sötét megtapasztalása itt nincs szétválasztva az önmaga megtapasztalásától:

[27] *Isteni színjáték.* Fordította Babits Mihály, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1986. 230–233.

„része vagy a sötétnek", rémület, de „minden a helyén van, ő kihallgat, én hallgatok, ő úgy nyomorult és én így. Sötét van, de a félelem elmúlt." (246)

Szigeti Csaba ír az imbrikáció alakzatáról, a kétszer hármas szókapcsolatról, ahol az egymáshoz tartozó szavak nem közvetlenül egymás mellett állnak. „Az imbrikáció, számomra legalábbis, eredendően és formálisan a szerelem és a szeretkezés leképezése a nyelvben (...) a szerelmi alaphelyzet (...) nem kettős, (...) ternális (...) Lényegében vagyunk mi ketten, meg a szerelem."[28] Esterházy imbrikációja: „Utazó köteles nem egyéniség lenni, lenni akárki, azaz tartozik bóklászni a valaki és a senki között, tartozik lenni a végtelen, vagy álszerényebben a létező, a forma, lenni *egy bödön, egy bőrönd, egy börtön, mézestül, zoknistul, rabostul.*" (38)

Az utazás ebben a könyvben többször a szeretet mellé kerül: „Azért az elég grandiózus elgondolás, hogy a világ a szeretetre van felépülve. Szolidnak nem szolid, de grandiózus. Mi más volna az utazás is?" (122) És: „Volna valami Dylan Thomas-verssor, hogy a szeretők összeroppannak, de a szerelem túlél vagy hogy. (Ez igaz az utazásra is.)" (106)

A Megbízó egyszer azt táviratozta, hogy ne áltassa magát vigasztaló mesékkel. Vagyis ne tömje be a réseket. Ha két mondat között beláthatatlan a távolság, akkor – beláthatatlan a távolság. Lehet-e szeretet-viszony a börtön és a rab (a bőrönd és a zokni, a bödön és a méz) között? Nem, ha szereteten folyamatos gyöngéd érzelmet értünk. Igen, ha a szeretet a nem-tudás precíz belátása, annak belátása, hogy van rés, a történet töredékes, mert megtört. A grádicsokon, melyekből 768 fölfelé az ulmi toronyba ugyanannyi, mint 168 lefelé a mauthauseni kőbányába.

[28] Szigeti Csaba: *Szegény az magyar nyelv? Imbrikációs alakzat Esterházy Péter prózájában.* Jelenkor, 1994/6. 526.

BAGOSSY LÁSZLÓ

ADALÉK A SZÍNPADI SZÖVEGHŰSÉG MORÁLJÁNAK GENEALÓGIÁJÁHOZ

Átirat

Beszédem elején hangosan játszottam el a gondolattal, hogy az előttem szóló *Szigeti Csaba* pódiumon felejtett és szép sikert aratott szövegét újra felolvassam, ezúttal enerváltan, rosszkedvűen és bután, hosszú és fárasztó példáját adva egy *teátrális* átiratnak, melynek generális metódusában (annak minden speciális aljassága ellenére) nem találhat kivetnivalót sem a szerzői jog, sem pedig a Sztanyiszlavszkij és Nyemirovics-Dancsenko[1] virágzó együttműködésére hivatkozó színházi hagyomány. Utóbbiról (most már papírja-

[1] Nyemirovics-Dancsenko Sztanyiszlavszkijjal az oldalán alapította meg 1898 októberében a híres Moszkvai Művész Színházat. Kettejük munkamegosztásában ő volt irodalmár ember, a mai „dramaturg", akinek legfőbb feladata volt, hogy felhajtsa az *irodalmi vadat*, és dominanciát gyakoroljon a színpadi munka megkezdése előtti szócséplésben.

imba pillantva) azt állítottam, hogy „az elmúlt évtizedek magyarországi színjátszásának egyik meghatározó hagyománya, amelynek fontos jellemzője, hogy az irodalmi szöveg színpadi »interpretációját« emlegetve a szöveg prioritását, integritását és sérthetetlenségét tartja szem előtt, s magát a szót, hogy »interpretáció«, minden filozófiai vagy filológiai akadékoskodás nélkül, s nem kevés morális felhanggal (azaz: hűséges) »tolmácsolásként« értelmezi". Ennek megfelelően, teszem hozzá most, egy szöveg színházi-metakommunikációs meglincselése bocsánatosabb bűnnek számít, mint az irodalmi alapanyag bárminemű megerőszakolása, cserbenhagyása, előre megfontoltan vagy hirtelen felindulásból történő összekaszabolása – enyhítő vagy súlyosbító körülményként pedig csak az jöhet számításba, hogy az adott mű hol foglal helyet az éppen aktuális kánon-hierarchiában. Ugyanakkor a *húzás*, és (idegen nyelvű művek esetén) *újrafordítás* még a legszakrálisabb klasszikus drámaszövegek esetében is olyan eljárások, melyek megengedettek, hiszen alkalmasak arra, hogy a szeretve tisztelt *irodalmi* mű színpadi esélyeit diszkrét eszközökkel, s az úgynevezett *szerzői intenció* sérelme nélkül javítsák.

(Érdekes megfigyelni, hogy az efféle Tanulmányi Napok vagy más irodalmi szeánszok alkalmával, amikor a szerző önnön művének előadójává válik – a szöveg minőségétől függetlenül –, milyen furcsa körülmények, alkati sajátosságok, rafinériák vagy véletlenek határozzák meg a felolvasó sikerét vagy dögunalmát. Ezek a „legautentikusabb", mégis alkalmi előadók olykor riadtan megadják magukat saját teátrális gátlásaiknak, máskor hivatásos ripacsokat megszégyenítő kísérleteket tesznek a színpadi hatás kicsikarására, időnként pedig a legszokatlanabb és legszabálytalanabb módon válnak szuggesztívvé, ahogyan Pilinszky falzettja vagy Weöres Sanyi bácsi gyermeki rikácsolása.)

Dolgozatom így folytatódott: *A mai napig monopolhelyzetben tevékenykedő, és Sztanyiszlavszkij tanításaira alapozott Színház- és Filmművészeti Főiskolán magam is többször vettem részt nagy élvezettel azokban a pedagógiai célzatú játszadozásokban, melyek egy „érinthetetlen", de nem feltétlenül drámai küllemű szöveg*[2] *színpadi feldolgozásával trenírozták a diákság fantáziáját. Rövid mondókák, néhány szavas mondatok, sőt lexikonok, szószedetek összefüggéstelen részletei adták az alapanyagot, melyeknek a jelenet közben még a sor- és szórendje sem változhatott.* Előadásomnak ezen a pontján én is megkíséreltem a hallgatóság tudatalattiját tudatosan manipulálni, és az emlékeim közt szereplő példamondatok közül a legtrágárabbat idéztem,[3] nagyon mérsékelt sikerrel, amiért most egy jól fésültebbel próbálkozom. A „szövegkönyv" nem volt más, mint egy rossz színdarab címe: *És te, szépségem, igen, igen, te...* – ezt kellett kiosztani tetszőleges szituációkban tetszőleges szereplők között. Itt pedig kettő a számtalan megoldás közül:

1. KÁRTYÁZÓK
ELSŐ KÁRTYÁZÓ: *(megkezdi a kört, kivágja a lapot)* És!
MÁSODIK KÁRTYÁZÓ: *(kérdőn saját magára mutat)*
HARMADIK KÁRTYÁZÓ: *(a másodikhoz, bólogatva)* Te!
NEGYEDIK KÁRTYÁZÓ: *(jelentőségteljesen megcsókolja az egyik kezében tartott lapot)* Szépségem!
HARMADIK KÁRTYÁZÓ: *(aggódva a negyedikhez)* Igen?
NEGYEDIK KÁRTYÁZÓ: *(fölényesen a harmadikhoz)* Igen!
HARMADIK KÁRTYÁZÓ: *(reszketve kitesz egy lapot)*

[2] A drámai szöveg küllemével kapcsolatos „ontológiai" vizsgálódásokra a magam részéről mindig úgy tekintettem, mint egy irodalomtudományos nyelvjáték produktumaira, színházrendezőként pedig egy szöveg „drámaivá" tördelését olyan technikai eszközként fogom fel, melynek segítségével még a telefonkönyv színpadra vitelekor is tisztázható, hogy ki mikor (esetleg hogyan) beszél, miként azt a hamarosan következő példa is bizonyítja.

[3] „Kaszakő, kaszakő, mi az apád fasza kő?"

NEGYEDIK KÁRTYÁZÓ: *(üti és besöpri a kasszát)*
HARMADIK KÁRTYÁZÓ: *(dühödten megragadja a negyediket és rázni kezdi)* Teeeeee!

2. PRÓBÁN
RENDEZŐ: *(a színpadon várakozó színésznek jelt ad)* És!
SZÍNÉSZ: *(karddal a kezében bőszen megfenyegeti partnerét)* Teee!!!
SÚGÓLÁNY: *(oldalt hangosan felvonyít)*
RENDEZŐ: *(könyörögve a Súgólányhoz)* Szépségem!!!!
SÚGÓLÁNY: *(bűntudattal a Rendezőhöz)* Igen... *(szájára tapasztja kezét)*
RENDEZŐ: *(a Színészhez, hogy folytassa)* Igen!
SZÍNÉSZ: *(megint megpróbálkozik az előző mozdulattal)* Teeee!!!
SÚGÓLÁNY: *(ismét felvonyít)*

Ez a két példa talán érzékelteti némileg, hogy a – nevezzük így – Sztanyiszlavszkij-paradigma szöveghű résztvevőinek szabadsága sokkal nagyobb, mint gondolnánk, s hogy ez a szabadság éppenséggel nem a sorokban, hanem a sorközök végtelen terében tombol, még akkor is, ha ott a – fenti értelemben vett – *interpretátoroknak* nem (a példánkban látható) öncélú garázdálkodása zajlik, hanem a termékenyen homályos „szerzői szándék" beteljesítésének és artikulálásának feladata. A szöveghűség tehát nem egyszerű kényszerneurózis, nem a diktatúra cenzorai által jól ellenőrizhető terület tiszteletben tartása, nem is csupán az irodalom lábaihoz történő leborulás, hanem hermeneutikai játékszabály, amely tehetséges játékosok esetén igen gazdagon képes játszani önmagát. A látszólag *drámasorokat* védő színpadi tolmács a *sorközöket* védi valójában, arról pedig a történelem tehet, hogy ez a sorközökben való játék a szocializmus építésének évei alatt külön jelentőséget is kapott.[4]

Kétségtelen, hogy Magyarországon ama negyven év során a Sztanyiszlavszkij-rendszer hagyományteremtő erejébe a hivatalosság is pumpált némi kalóriát, és e hivatalosság kedvezményezettjének lenni egy rendőr-államban nem éppen hízelgő dolog azokra a tanításokra és eszmékre nézve amiket a hatalom preferál. Szerintem ez a – sokszor csak látens – politikai színezetű viszolygás egyik fontos motívuma a „Sztanyival" szembeni ellenérzéseknek, még olyankor is, amikor a gondolatmenet filozófiai érvekre és hivatkozásokra épül, és – mondjuk Derrida nyomán – piszkos „logocentrikus" és „bináris oppozíciókban" vergődő, szánalmasan elavult konstrukciónak *tekinti az úgynevezett* pszichológiai-realista *színházi gondolkodást.*[5]

Sztanyiszlavszkij *ideológiai ártatlansága* azonban jól dokumentált, és akkor látszik csak igazán, ha a másik nagy mogul, Bertolt Brecht ténykedéseinek fényében vizsgáljuk. Utóbbi bebocsátása és meggyökereztetése a szocialista művészet *hivatalos* talajába(n), valamint „összeegyeztetése" az előbbivel, csupán vágyálomnak és erőt meghaladó feladatnak bizonyult az e téren munkálkodó, s magukat marxistának nevező esztéták számára. Előadásomban egy tudománytalan, felületes és hatásvadász „párhuzamos életrajzot" rögtönöztem az ezzel kapcsolatos nehézségek illusztrálására, mely kezdődött azzal,

[4] A nyolcvanas években ennek egyik (paradigmán kívüli) legszélsőségesebb és legjelentősebb példája volt Jeles András *Szélvihar* című előadása, amely Dobozy feltételezhető intencióival és a politikai rendszerrel szemben egyfajta sorok közötti, de nagyon is leplezetlen, teátrális ellenállást tanúsított.

[5] Ezek az eszmefuttatások rendszerint nagyon kevés jelét adják e hagyománnyal kapcsolatos értésnek és megértésnek, és ha összevetjük őket mondjuk Grotowski vagy Anatolij Vasziljev azon feljegyzéseivel, melyekben a Sztanyiszlavszkij-észjárással és gyakorlattal történt szakításukról beszélnek, akkor egy sokkal puritánabbul megfogalmazott, ugyanakkor sokkal gazdagabban megélt tapasztalat fényében tekinthetünk a kérdésre.

hogy Stanra és Panra hivatkoztam, meg hogy Sztanyiszlavszkij micsoda sudár és szép ember volt, szemben a csúnyácska és alacsony Brechttel, vagy hogy amíg Brecht a tehetség talpig fegyverzetében ugrott elő már zsenge ifjúságában, addig a kis Konsztantyin Szergejevicsnek vért kellett izzadnia minden apró lépésért, amit a tehetségtelenség és alkalmatlanság lomha mocsarából tett a paradigma-teremtő zsenialitás sebes folyamába.[6]

Míg Brecht életének nagy revolúcióját *a marxi tanítással való találkozás jelentette, Sztanyiszlavszkij kupálódását számtalan apró élmény, vagyis a jámbor* evolúció[7] *jellemezte. Brecht tehetségének az* ideológia, *Sztanyiszlavszkijének ellenben a* pedagógia *lett a motorja. Brecht több ezer éves tradíciókból merített, Sztanyiszlavszkij csak néhány száz év polgári hagyományait fosztogatta. Ami pedig e dolgozat szempontjából kiemelkedően fontos: Brecht átírta, plagizálta, újraértelmezte, gazdagította (vagy leegyszerűsítette), és kiváló elődeihez hasonlóan szabad prédának, alapanyagnak tekintette az irodalmat, szemben Sztanyiszlavszkijjal, akinek elsősorban az irodalom generálta a színházát, nem pedig a színháza az irodalmat. Ha a brechti metódus inkább a teoretikus, a sztanyiszlavszkiji inkább a praktikus. Sztanyiszlavszkij a világos példa, Brecht az újabb és újabb magyarázatokra szoruló enigma. Amitől kívánatosak voltak a múltban és utálatossá lettek a jelenben: Brechtnek a „szocializmusa", Sztanyiszlavszkijnak pedig a „realizmusa". Ennek megfelelően Brechtnek (a hatalom felszólítására) önnön realizmusával, Sztanyiszlavszkijnak pedig önnön szocializmusával kapcsolatban kellett védekezőleg hablatyolnia. Miközben Sztanyiszlavszkij tanításaira művészeti főiskola alapulhatott, addig ugyanezen a főiskolán Brecht csupán bizonytalan stílusgyakorlat maradt, s elsősorban az úgynevezett „amatőr mozgalmakban" hatott. Amíg Sztanyiszlavszkij módszerével megszállhatónak tűnt az e sárgolyón összehordott komplett drámairodalom, addig a brechti módszert valahogy senki sem óhajtotta leoldani az ideológiáról és szabadjára engedni, így aztán szegény B. B. kizárólag saját művein keresztül lehetett önnön (esztétikai) metódusának demonstrátora.*

De Brecht átiratait és feldolgozásait csak részben határozta meg az ideológiai horizont: tehetsége, munkamódszere, drámairói és színházrendezői gesztusai ahhoz az évezredes teátrális hagyományhoz kötik, amelynek, szerintem, Jeles András vagy Halász Péter is a rokona. Mások is megfogalmazták már (pl. Lévi-Strauss), hogy a politikai ideológia mitologikus képességekkel bír, ebből a Magyar Népköztársaság színházcsinálói és színháznézői sokat profitáltak, akár ellenzékiek voltak, akár párttagok, s talán ezért is tűnik ma úgy, mintha nagyon sok Brecht-műből kipusztultak volna az istenek, a legtöbbjük igen fárasztó olvasmány, didaktikus és halott.

Sztanyiszlavszkij tisztelte az irodalmat, s ez megóvta őt a piszkos kapitalizmus egyik nagy vívmányától, a szerzői jogi csatáktól. Ő anélkül is képes volt a *Cseresznyéskert* negyedik felvonását harminc perccel hosszabban interpretálni (annál, amit szegény Csehov kért könyörögve), hogy egy betűt is hozzáírt volna. Ezzel szemben Brecht kizárólag régen meghalt szerzőkre specializálta magát, kortársakkal nem vesződött, hiszen ő maga volt a termékeny, kortárs drámairodalom, ellenben lecsapott mindenkire, aki megpróbálta rabolt műveit megrabolni, zsíros jogdíjai NSZK-s bankokban fialtak, s jogutódai máig drasztikusan szigorú tekintettel vigyáznak minden papírra vetett sorára.

A drámai művek átírásának gyakorlata – amely távol állt Sztanyiszlavszkijtól, Brechthez pedig közel –, Magyarországon az 1989-es politikai fordulat után már akadálytalanul terjeszkedhetett, főként azon fiatalabb színpadi író-, illetve rendező-generáció körében, amely tényked̄ését már egy ízlését és politikai orientációját tekintve ezer

---

[6] Esetleg: tiszta tavába.

[7] Itt szeretném megjegyezni, hogy nézetem szerint (a lelkünk mélyén és lehetőségeinknél fogva) mindannyian bináris oppozíciókban és szánalmas normatívákban gondolkodó gazemberek vagyunk, s csupán az különböztet meg bennünket egymástól, hogy mennyire vesszük komolyan magunkat.

darabra hullott nézősereg színe előtt kezdte meg, nem szorították hatalmi, intézményi, esztétikai stb. kényszerek, bár a szakma társadalmi jelentősége is erősen megkopott. Fontossá váltak az „amatőrök", akiket „alternatívoknak" kezdtek nevezni, akarva-akaratlan megőrizve ezzel a színházi intézmények és észjárások közötti távolságtartást és hierarchiát. A drámaszövegek átírása, átszerkesztése, más szövegekkel való összeollózása divatot teremtő gesztussá változott, de ez a gesztus – reményeim szerint – nem moshatja el teljesen a tehetséges és tehetségtelen alkalmazói közti határvonalat. Az *interpretáció* fogalmával kapcsolatos képzetek ugyan nem lettek sokkal filolo- és filozófikusabbak, de Nietzsche egyik interpretációról való megfogalmazásában ma már sokan ismernének önmagukra. *Nietzsche* (akit előadásomban a bennfentes félműveltek szűkszavúságával a „posztmodern egyik nagypapája"-ként emlegettem) *filológusnak és filozófusnak sem volt utolsó,* Adalék a morál genealógiájához *című könyvecskéjében pedig egy helyen igen gazdagon interpretálja az interpretáció fogalmát, annak lényegéhez tartozónak nevezve meg olyan fogalmakat, mint az* átköltés, *a* kiigazítás, *a* megrövidítés, *a* kiegészítés, *sőt a* meghamisítás – *csupa olyasmiket tehát, melyek az interpretálás aktusának hűtlen természetére utalnak, már ami az eredeti intenciókat illeti (ha léteznek olyanok egyáltalán).*

A mai színházcsinálók egyre nagyobb része már nem csupán a gyengébb irodalmi művek belügyeibe avatkozik bele, s nem feltétlenül a koherencia vagy a szerzői szándék megfejtésének normái érdekében, de sorra esnek áldozatul az úgynevezett „remekművek" is, a rendezők pedig nem tekintik interpretátori vereségnek, ha e „mesterművek" szövegének buherálására kényszerülnek/szottyan kedvük, és a színpadon nem tudják/akarják *érintetlenül* szólaltatni meg azok minden egyes szavát.

A drámaszövegek nietzschei értelemben vett interpretálása tehát, vagyis kibelezése, összeollózása, kerékbe törése és karóba húzása a '89-es politikai fordulat óta rohamosan terjed Magyarországon, úgy is, mint egyik fő ismertetőjegye az úgynevezett „posztmodern színháznak" vagy Kékesi Kun Árpád fiatal dráma-tudós megengedhetetlenül modernista kifejezésével élve: az „új teatralitásnak". Ebben a diszkurzusban a teoretikusok részéről nagy hangsúly helyeződik Jacques Derrida gondolatainak színházelméleti applikálására (sok esetben egy Patrice Pavis nevű Derrida-hívő tolmácsolásában), logocentrizmusra és fallogocentrizmusra, reprezentációra és retorikára. Mindez – nagyon is méltányolható szándékuk szerint – egy „posztmodern színháztudomány" alig létező szókészletének megteremtését szolgálja, ami remélhetőleg nem merül majd ki a megszerzett nyelvi territórium körbevizelésében, és a közelbe merészkedő mosdatlan szájúak megugatásában. Egyelőre úgy fest a helyzet, hogy szegény Sztanyiszlavszkij „logocentrikus" és „bináris oppozíciókba" kódolt életműve a pofozógép szerepét játssza, Bertolt Brecht pedig, aki számtalan attribútuma alapján simán beleférne egy posztmodern focicsapatba – még Marx kísérteteként sem igen rúghat labdába.

A drámaszövegekkel szembeni hűtlenség és tiszteletlenség mögött a színházi alkotók újabb generációinak körében ugyanakkor nagyon különböző motivációk, attitűdök és kvalitások állnak. Vannak akik egyáltalán nem látnak tágas térségeket a klasszikus drámák sorközeiben – sokkal inkább interpretációs szeméthegyeket, az (átkos) múlt garmadáját, amitől mozdulni sem lehet. Mások úgy posztmodernek, hogy annál neoavantgárdabb már ember nem lehet. A *progresszió* gyermekeiként munkálkodnak, s a klasszikusok átírásának lehetősége az ő kezükben a lázadás eszköze. Legnagyobb félelmük természetesen a „neokonzervatív" restauráció, viszolyognak a múlttól, és nem hajlandóak szóba állni vele. Ezzel összefüggésben igen erős az ideologizáló-teoretizáló hajlam, a konceptuális megoldások, az olyan ismertetőjegyek, mint amilyen az *átírás* is például, mely ha üres gesztus marad csupán, a legműveletlenebb kritikus számára még akkor is komoly öröm, jól felfogható *szakmai* üzenet, amibe éjszaka, a billentyűzet mellett, a sivár gondolattalanság óráiban, amikor írni kellene valamit, kapaszkodni lehet. Azt hiszem nem elhanyagolhatóak az ödipális szempontok sem, a generációs kényszerképzet, az

öregek esztétikai legyilkolásának burkolt vagy leplezetlen vágya, valamint az intézményes trónok elfoglalni akarása.

Megint mások a darabátírás gesztusát a színház szabadságharcának részeként értelmezik, ám nem a politikai hatalom, hanem az irodalom gyámsága alóli kitörésnek, amelynek végső sikere azt bizonyíthatja, hogy a színház önálló művészeti ág, saját törvényekkel, kifejezőeszközökkel, számtalan irodalmon kívüli ihletforrással, és akár azzal a lehetőséggel is, hogy szavakra egyáltalán ne legyen szüksége.

(Hozzászólásában Csordás Gábor a drámaszövegek átírásának terjedő gyakorlatát a *kreativitás győzelme*ként értelmezte, de az volt az érzésem, hogy ezt erősen politikai-ideológiai kontextusban érti, összemosva azt a két szempontot, amit én oly buzgón próbálnék külön választani, vagyis a politikait meg az esztétikait, s ezzel – talán akaratlanul is – tovább erősíti rossz hírét azoknak, akik nem a szövegátírósdit, hanem a szövegtisztelősdit, esetleg hol ezt, hol azt szeretik játszani. Ezért – bár nagyon örültem, hogy legalább egy valakit megszólalásra késztet a fecsegésem –, nem érthettem egyet a dologgal, hiszen Ascher Tamás vagy Jeles András, Székely Gábor vagy Halász Péter kreativitását, szerintem, értelmetlen volna egymás ellenében értékelni, még ha esetükben nagyon különböző, és a hatalom által is nagyon különböző mértékben preferált ízlések, stílusok és munkamódszerek nyilvánultak is meg. Más kérdés, hogy az európai színháztörténet közel háromezer éves hagyományát nem a szövegtisztelet jellemezte, s hogy e színháztörténetben a kreativitás diadalát a Shakespeare-hez hasonló zseniális plagizátorok, átköltők, feldolgozók és újraírók tényked̈ése alapozta meg: művek egymásra hatása, egymást generálása, mint ahogyan, azt hiszem, nagyjából ugyanígy vannak ezzel az egyéb művészetek.)

Ha a hallgatóság számára nem is volt teljesen világos, az olvasó talán már érti, hogy miféle eszményképek lebegnek előttem a színpadi szöveghűséggel kapcsolatban, de biztos, ami biztos, ahogyan előadásom végén, most ennek az iromány nak a zárásaként is Mohácsi János kaposvári színházrendező munkáira szeretném felhívni a figyelmet néhány mondatban.

Mohácsi „amatőr" rendezőként kezdte pályáját, segédszínészként került a kaposvári színházhoz, és mert „a" Főiskola nem tartott rá igényt, self-made-man-*ként lett meghatározó egyénisége egy olyan nagy múltú társulatnak, amelynek sikerét többek között a tehetségen alapuló kemény hierarchia alapozta és őrizte meg több generáción keresztül, egészen máig. Néhány veretes, klasszikus mű radikális átiratával hívta fel magára a figyelmet, de hamar kiderült, hogy e radikalitást nem az apagyűlölet, nem a politikai szublimáció, nem a divatos teóriák és ideológiák vagy a primér feltűnés vágya fűtik, hanem valami egészen szokatlanul kifinomult szakmai érdeklődés, amely rendkívüli figyelmet fordít az elődök (írók és rendezők) észjárásának megértésére, nagy fontosságot tulajdonít a* tanulás *processzusának, s nem elméleti alapokra vagy prekoncepciókra épül, hanem egy nagyon jellegzetes munkamódszerhez kötődik. Mohácsi előadás-szövegei zömmel a színpadon íródnak, és a mindig nagyon erős rendezői kereteket a színészek szabad játéka tölti ki. Igazi dialógusok folynak ilyenkor magával a szöveggel is, és nem dől el már előre, hogy ki kit győz le majd, kinek a mondatai lesznek fontosabbak, kinek az átköltésére lesz szükség egyáltalán, illetve az átköltés vagy az eredeti szöveg lesz-e az erősebb. Mohácsi, aki a legnagyobb szöveg-rombolók egyikének hírében áll, azt hiszem, nagyon szereti a szövegeket, az írott művek mindig fontos kiindulópontjai és inspirátorai az előadásainak, ahogyan a nyelvvel való játék is kiemelt fontosságú: a beszéd, a duma, a szövegelés, és egyáltalán a verbalitás maga. Az embernek még akkor is az az érzése, hogy egy-egy Mohácsi-előadás az eredeti mű nélkül nem jöhetett volna létre, ha szövegéből végül alig marad meg több, mint annak néhány sora. A beavatkozások mindig igazolni látszanak önmagukat: akár a sorokról, akár a sorközökről van szó, akár színházról, akár irodalomról, a végeredmény egy fesztelen és egyenrangú és tehetséges találkozás lehetőségének dokumentuma.*

KERESZTESI JÓZSEF

KÖLTÉSZET A REMÉNYEN TÚL

Keresztury Tibor: Petri György

Keresztury Tibor Petri-monográfiájának fő nyomvonalát a költő életművében valóban kulcskérdésként felvetődő személyiség–személyesség problémájának, illetve a lírai eszköztár és a szemléleti változások együttes (időnként párhuzamos, időnként egymással termékeny ellentétbe kerülő) mozgásának vizsgálata adja. Ugyanakkor nem lehet azt állítani, hogy a könyv ambíciója csupán e fő szempontok érvényesítésére korlátozódna: a szerző komplex Petri-portré megrajzolását tűzi ki maga elé, s ennek irányát a kötet tagolódása jól láthatóan jelzi. A különböző költői korszakokat időrendben nyomon követő fejezeteket más, egy-egy átfogó szempontot érvényre juttató részek vesznek közre. A költői szereppel és személyiséggel, a szemléleti és fomanyelvi változásokkal, illetve a Petri indulását meghatározó társadalmi és irodalmi közeggel foglalkozó három fejezet megelőzi a pálya diakronikus (és e fenti szempontokat nem nélkülöző) tárgyalását, míg az ezt követő tanulmány a szerelmi tematikát mint Petri György költészetének kitüntetett értelmezési pontját tárgyalja. *A kétely alátámasztása – A pályakezdő Petri és a körülmények* című, rendkívül izgalmas és tanulságos fejezet mindemellett a hatvanas évekbeli magyar líra irodalompolitikai hátterének áttekintésével a költői pálya történetén túli általánosabb érdeklődésre is számot tarthat.

E frissen ható és a különböző értelmezési szempontokat egymás mellett működni engedő szerkesztésmódból következően a vizsgálat iránya sajátos, szimpatikus „körüljáró" jelleget ölt, ami akár szórakoztató lapozgatásra is csábíthatja a szigorúbb szakmai megfontolásokat szerencsés módon nélkülöző, a Petri György költészete iránt pusztán kedvtelésből érdeklődő olvasót. Jelen recenzió is valami hasonlóra vállalkozik: szisztematikus áttekintés helyett néhány centrális problémát kiemelve és továbbgondolva, valamint a szerzőnek a *Sár*-korszak kapcsán levont következtetéseivel vitába szállva igyekszem megközelíteni ezt a – előrebocsátva a konklúziót – komoly felkészültséggel megírt, gazdagon dokumentált, tartalmas és invenciózus kötetet.

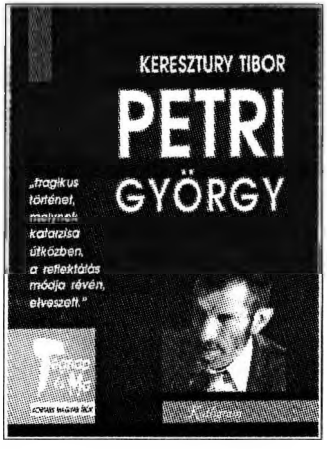

A rövid, kiválóan összefogott bevezető Petri lírai beszédmódjának a magyar költészetben egyedülálló jellegére, s ennélfogva kiemelkedő jelentőségére mutat rá: *„Petri György lírája az őszinteségnek újfajta értelmet ad – annak lényegét a legmélyebb érzések, gondolatok kimondása helyett az ideológiai megrendülés, a létszemléleti változások poétikai következményeinek vállalásában, levonásában mutatva föl. (...) Az őszinteség – ha úgy tetszik: tartás – kritériuma Petrinél másfelől a folyamatos szembesítés gesztusában ragadható meg. (...) ...ez a mentalitás a*

Tegnap és Ma – Kortárs Magyar Írók
Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 1988
236 oldal, 990 Ft

problémák elfedése *helyett minden téren azok* felfedésére, *az őt érintő alapkérdések kiélezésére,* gyökeres *átgondolására törekszik"* (11–12).

Az egyik legfőbb ilyen alapkérdés a költői szerep kérdése. A monográfia nyitó fejezete *(Szerep és személyiség: kritika és „nosztalgia" Petri versfelfogásában)* tárgyalja a költői pálya rendkívül átgondolt, tudatos, a hagyományos lírai köznyelvet radikálisan felülíró indulását, s ezután ebből a sajátos attitűdből következő, a kultikus versfelfogást elutasító költői alapállásból kiindulva száll vitába Fodor Géza Petri-monográfiájának „romantikus Petri"-koncepciójával *(Petri György költészete,* Szépirodalmi, Bp., 1991). Keresztury ellentmondásra lel a „nem programként, hanem problémaként" kezelt, nem adott, hanem feladott költői személyiség valóban meggyőző érvekkel alátámasztható felfogása, illetve a Fodor Géza által tételezett, az életvilág és az értékvilág kibékíthetetlen ellentétére épülő romantikus költői beállítottság között: *„a világkép szentimentális-romantikus alapstruktúrája csak a kultikus versfelfogás személyiségképével volna Petri esetében meggyőzően alátámasztható. (...) Mert e kétpólusú szerkezet egyik »oldala«, a nyomasztó, deprimált külvilág (...) adottnak mondható ugyan, de a szembeszegülő értéktételezés – nem kevésbé markáns formában, de – legfeljebb az állandó ráutalás mozzanatában lesz tetten érhető. Aki itt a versben beszél, az ítélkezés erkölcsi többletét és pozicionális magabiztosságát teljes mértékben nélkülözi – a felülemelkedés fölénye helyett a figyelmes jelenlét az, amit demonstrál (...), ily módon semmilyen értelemben nem reprezentatív"* (22).

A fönti ellentmondáshoz természetesen az is hozzátartozik, hogy Fodor Géza nem fogadja el a Petri-líra alanyának megkérdőjelezett vagy eltűnt személyiségét, hanem (elsősorban Radnóti Sándor és Danyi Magdolna olvasatával vitába szállva) egy *„egységes, plasztikus, összetéveszthetetlen személyiség"* léte mellett érvel. Anélkül, hogy ebben a vitában hiú módon igazságot próbálnék tenni, a kérdés egy másik aspektusára szeretném irányítani a figyelmet. Keresztury Tibor – jó okkal – szoros és szerves összefüggést tételez a költészet és a költői szerep kultikus felfogásának elutasítása, illetve a „csak egy személy" pozíciójának eltávolító gesztusa között. Figyelemreméltó meglátása szerint Petri György költői nyelvének radikalitása a hagyományszemlélet és a hagyományos költői szerep *„kiterjesztése, határainak tágítása helyett annak* korlátozásában *rejlik. Egy defenzív programban tehát, amelyben a lírikus szerep teherbírását s a művészi magatartás karakterét nem az átörökített konvenciók mintatípusai, sem pedig az azokkal való szembefordulás látványos gesztusai hivatottak eldönteni, hanem az alkat és a szerep pontos önismeretre való megfeleltetése"* (20).

Az ihlet romantikus mítoszával szembeállított techné-központú, racionalizált költői beszéd azonban több, mint az adott pillanatban uralkodó líranyelv visszavonása, defenzív ellentételezése. Petri ezzel a legteljesebb mértékben tudatos gesztusával hagyományt választott, egy, a romantika elé visszanyúló versbeszéd hagyományát (tanulságos volna ebből a szempontból megvizsgálni például filozófiai versfordításait). Kultusz- és mítoszellenessége alapvető racionalista-szkepticista beállítottsággal párosul, s az értelem fantázia fölötti kontrollja (ld. 69) nem csupán az első kötet korszakának marad meghatározó eleme. Fölmerül a kérdés (melyet most nyitva hagyunk), hogy ez az alapállás *egyáltalán* megengedhet-e egy szélesebb értelemben vett, kitüntetett és felstilizált költői személyiséget, más szóval: a „csak egy személy" pozíciója, a problémaként értelmezett költői személyiség vajon nem a választott beszédmód, a gyökereiben a magyarázat szervezőelvére épülő líranyelv logikus és szükségszerű folyománya-e?

A vizsgálódást mégsem ebbe az irányba kívánom folytatni, hanem inkább a Petri-költeményeknek *„az állandó ráutalás mozzanatában"* tettenérhető értékvilágára koncentrálnék: meggyőződésem ugyanis (és ez az a pont, ahol vitába szállok a monográfiával), hogy az életmű mindvégig olyan morális töltetet hordoz, amely még ebben a közvetett formában sincs híján a *„pozicionális magabiztosságnak"*. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy amennyiben a versekben megszólaló beszéd valóban nem mások helyett, egy létező vagy elképzelt közösségre érvényesíthető ítéletet alkotva szól, vajon milyen pozíció ez, és miféle magabiztosságot kölcsönözhet?

A kérdést Petri fentebb említett defenzív programja felől szeretném megközelíteni –

ez a program olyan régi-új területeket nyitott meg, amelyek a hagyományos, kultuszközpontú költői szerepfelfogás számára illegitimnek bizonyulnak, s így kizáródnak a költészet e felfogás által tételezett illetékességi területéről. Ennélfogva Petri nyitása egyszersmind számos lehetőség *visszanyerését* is jelenti. Ahogy Keresztury fogalmaz, *„ez a versmodell önkorlátozó, önkritikus, reflexív jellegéből adódóan akkor is belül marad a hagyományos lírai alapviszonyon, amikor több strukturális összetevője – nyelvi, poétikai, tematikai radikalitása – a lírai beszéd közmegegyezéses területén túlmutat"* (20–21). Amikor ezt a közmegegyezést mondja föl Petri, nem egészen szűz területeket hódít meg a költői beszéd számára, hanem képessé válik lírán belüli nyelvi formát adni olyan, a magyar lírai hagyományban radikálisan új témáknak, amelyekkel eddig vagy nem volt még alkalma szembesülni az olvasónak, vagy akár olyanoknak, amelyektől, hogy úgy mondjuk, elszokott a „hagyományos" líra közönsége.

Ez utóbbi típus „legszembetűnőbb" képviselői, természetesen, politikai versei, illetve a szamizdat-korszaknak az „alkalmiság" elve köré szerveződő darabjai. A magyar költői beszéd és költőszerep tradíciója szempontjából ezek a költemények azért tekinthetők rendkívül fontosnak, mert itt Petri nem csupán politikailag tabuként kezelt témákkal dolgozott, hanem mert ezeket a témákat költőként volt képes feldolgozni, tehát a civil kurázsin felül jókora poétikai kurázsiról is tanúbizonyságot tett. Poétikai kurázsit pedig általában a hagyományból képesek meríteni a poéták (nem ritkán a hagyományellenesség hagyományából, noha Petri esetében nyilvánvaló képtelenség avantgárd hajlamokról beszélni). Meglátásom szerint Petri György legtöbbször a kultikus költészet- és költői szerepfelfogást egyfajta „negatív szűrőként" használva választ a rendelkezésre álló lírai-poétikai tradíciók közül. Az életmű „politikai vonulata" például nemcsak egy, az adott pillanatban uralkodó hagyomány ellen hatott, hanem egyszersmind egy elveszettnek látszó beszédmód visszanyerését is jelentette: *„Mert igaz ugyan, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a felhalmozódott indulat önveszélyes bátorságával mondja fel a költő a kódolt politikai beszéd (ön)cenzurális szabályait,* költészete szempontjából *nagyobb jelentőségű az a tény, hogy evvel a végigvitel költői stratégiájának egy újabb horizontját nyitotta meg. (...) ...egyszerre rúgja fel a Kádár-éra társadalmi közmegegyezését és a »kimondhatatlan« körülírásának, áttételes, emelkedett megközelítésének jegyében fogant lírai törekvések általános esztétikai szempontrendszerét. Az előbbi revelatív hatású, példaértékű tettnek, az utóbbi igen termékeny költői megoldásnak bizonyult, hisz általa a magyar politikai líra megszakadt hagyományát értelmezte át, újította meg"* (37). Ugyanakkor a direkt, alkalomszerű témák vállalásának előföltétele a költői szerep felfogásának átértékelése, amely jelen esetben – véleményem szerint – nem csupán a Petőfi nevével fémjelezhető romantikus politikai lírában talál mintát, hanem azon túl egy, a kultikus költői szerepmodellt megelőző (de legalábbis megkerülő), egyfelől a konkrét és racionális érveléssel megközelített, másfelől az e szerepmodell nézőpontjából költőietlennek minősülő témákat és megoldásokat vállaló hagyományban is.

Amint Keresztury megjegyzi, az *Örökhétfő* kapcsán *„a jelentésképzés rövidre zárásának, az értékszerkezet egyoldalú megbillenéseinek nyomaival is szembesülnünk kell"* (110). Amennyiben ezt a rövidre zárást sem puszta negatívumként fogjuk fel, hanem a költői beszéd elveszett területeinek visszahódítására irányuló kísérlet velejárójaként, talán meggyőző választ adhatunk az egyes Petri-darabokat direktséggel illető vádakra is. És ne csupán a politikai versekre gondoljunk. A „költőiséget" a jelentésképzés szóródásával azonosító, illetve azon mérő felfogások bizonyára a költőietlenség vádjával illetnék többek között az olyan műveket is, mint például a *Sár* kötetben megjelent, az emlékvers tradícióját drasztikus kegyetlenséggel visszájára fordító *N. L. emlékére*. A versbeszéd itt a legmesszebbmenőkig személyes és konkrét. A megfogalmazott vélemény egyáltalán nem reprezentatív, nem gondolható el sem valamilyen elképzelt közösség felől, sem egyfajta elemelt, a művészet felkent papjaként megszólaló beszélő pozíciójából. Ugyanakkor távolról sem állítható, hogy ez a megszólalás nélkülözné *„az ítélkezés erkölcsi többletét és pozicionális magabiztosságát"*:

Örülök, hogy már nem élsz.
És a drága Margit sem.
J. F. még megvan,
szívós fajta, minden rendsz...

Naivitásod örökre hiányzik.
Hogy ennyire ál. Hogy ilyen naív.
Mintha az ablakon át tükörbe.

Noha, mint említettem, amellett szeretnék érvelni, hogy az „erkölcsi többlet" és a „pozicionális magabiztosság" nélkülözése nem terjeszthető ki a Petri-életmű egészére, sőt bizonyos morális-etikai tartalmak minden költői korszakban keményen jelen vannak, most csupán a *Sár*ral kezdődő korszak verseit venném figyelembe – Keresztury szerint ebben a kötetben *„szinte átmenet nélkül szűnik meg a tisztánlátás, a nézés vagy akár a nézelődés morális kényszere, a végső evidenciák felőli beszéd létjogosultsága"* (159), vagyis véleménye szerint a költő itt eljut egy olyan pontra, ahonnan nem lehet többé az „el nem fordult tekintet" éthoszáról beszélni. Mindemellett a szerző a monográfia több pontján is vitába száll azokkal az értelmezésekkel, amelyek Petri költészetét *„a költői magatartás erkölcsi tartalma felől"* (85) interpretálják. Amennyiben ezen a tartalmon a politikai-közéleti közösségre irányuló, hatást kiváltani szándékozó megszólalást értjük, az efféle értelmezések szűkre szabottságának vádja teljességgel elfogadható. Petri György valóban nem mozgalmi költő, és az életmű valóban ellenáll az efféle értelmezéseknek: mint Keresztury több helyen rámutat, Petri számára a politikum személyes probléma, s ily módon politikai verseiben is mindig egyes szám első személyben beszél. Ugyanakkor a közéleti szerep problémája természetesen nem fedi le a morális tartalom kérdéskörét, s az is belátható, hogy a reprezentativitás elkerülése itt nem jó ellenérv. A „csak egy személy" nem vátesz és nem próféta, valóban nincs *„semminemű képviseleti ambíciója (...), magán kívül senkit sem képvisel, de saját képviseletét sem engedi át másnak"* (102; ez utóbbi félmondatot Schein Gábortól idézi a szerző – K. J.) – ám retorikája egyszerre szkeptikus és racionális, így ítéletei elvileg oszthatók, és akár általános érvényűként is elfogadhatók. Ha elfogadjuk, hogy Petri költői beszédmódjának egyik fő szervezőelve bizonyos retorikai racionalitás kontrollja, akkor ettől a beszédmódtól nem tagadhatjuk meg a rajta átszűrődő etikai-morális következtetések levonásának lehetőségét. Talán még akkor sem, ha az olvasó nem követi a költőt a – főként a kései versekben – megfogalmazott konzekvenciák levonásában, hanem „csupán" a versbeszéd sötét tónusú éthoszában osztozik: a morális tartalmak közvetítése ugyanis a beszédmód hitelességének személyes példáján átszűrve történik.

A *Sár*t Keresztury meglehetősen szigorúan ítéli meg: *„amíg ott* (ti. az 1990-es *Valami ismeretlen* kötetben – K. J.) *a versvilág (...) a klasszikus-modern lírahagyomány főként a kései József Attilán »átértett« eszményét és annak radikális elmozdítását még egyszerre tartja fenn (...), a Sár az egységbe foglalás (...) »működtethetőségének« éles kritikájaként, sőt feladásaként értelmezhető. S mert ezáltal Petri Györgynek a visszavételek »továbbíró«, megújító folyamatosságával építkező költészete olyan határpontra jut, amelyen immár önnön kezdettől megőrzött szemléleti-poétikai alapvetéseit teszi kérdésessé, indokoltnak tűnik, hogy ezt a váltást a pálya minden korábbi fordulatától eltérőnek látva (...) e költészet revelatív egyensúlyának megbillenéséről beszéljünk"* (157). Mint megjegyzi, a kései *„Petri költészete radikálisan visszavonja a lírai teljesség azon emlékeztetőit, melyek e pálya legjobb teljesítményeiben egy megírhatatlan nagy vers árnyékát vetítették a létrejött költemény mögé. Lét- és versszemléleti értelemben mindez a* valahol megvan *bizonyosságának elvesztéséről tanúskodik, s arról, hogy a beszéd e mélyebb tudásban – s a korábbi szakaszokat jellemző ideológiakritikai attitűdben – rejlő etikai érvényre sem tart már igényt. (...) ...szinte átmenet nélkül szűnik meg a tisztánlátás, a nézés vagy akár a nézelődés morális kényszere, a végső evidenciák felőli beszéd létjogosultsága. A költői tartás oly igényesen őrzött konzisztenciája fellazul: látványosan megnő a* verset létrehozó *személyiség szerepe a* vers-

ben megjelenő *rovására"* (159). A pálya ezt követő darabjait, az önálló kötetben nem publikált *Vagyok, mit érdekelne* ciklust a szerző szintén a *Sár*ral kezdődő korszakhoz kapcsolja (jogosan), s ezt a költő-szerep deszakralizációjának végpontjaként, egyfajta folyamatosan továbbírt függelékként értelmezi, csekély változást felmutatva: a *Sár*-versek *túllét* felőli beszéde itt dialógusba lép a költői pálya korábbi szerepeivel is. Ugyanakkor meggyőző érveléssel száll vitába a kései korszak nyelvfilozófiai, a nyelvi megelőzöttség tapasztalatából kiinduló olvasataival.

A pálya kései szakaszának leírásában nincs mit vitatnom, csupán néhány következtetést érzek túlzottan erősnek: véleményem szerint nincs szó éles, az egész eddigi életművet átértékelő-fölülíró-visszavonó váltásról (például a korszak gyönyörű szerelmi darabjaira egyáltalán nem illenek a fönti leírások), inkább látványos poétikai és tematikai hangsúlyeltolódásoknak lehetünk tanúi. Az itt szereplő művekből egyáltalán nem tűnt el az úgy a tágabb, mint a szűkebb értelemben vett közéleti-politikai vonal, hanem egészen új, negatív-kirekesztett szerepet kapott. Ezért nem érzem úgy, hogy a politikai témájú elmozdulások csupán kivételes alkalmak volnának; az életmű ismeretében e témákat épp ez az elutasító megközelítés teszi, ha nem is centrálissá, de kiemelt fontosságúvá. Ezt legjobban talán a *Kívül* című költeménnyel lehetne illusztrálni:

Hát igen. Pitvaronca ennek a Pitvarnak sem leszek.
Pedig lehettem volna az előzőnek is.
Ismerem az észjárásukat, a modorukat.
Nyelvhasználatuk nüancairól
órákat adhattam, „intenzív tanfolyamot"
tarthattam volna.

Mindemellett pozitív értékekre vonatkozó explicit állításokat is találhatunk ezekben a szövegekben. Legkézenfekvőbb példaként a *Vagyok, mit érdekelne* ciklus *Hogy jövök ahhoz, hogy idejöjjek* című darabja kínálkozik. A költemény hosszú, meg-megbiccenő párrímes sorokkal szemérmesen ellensúlyozott, visszafogott pátosza zavarbaejtően világosan nevezi meg a megkérdőjelezetlen értékeket:

Ha elindulok Szabadkán az Ulica Gellert Perlován,
megtántorodok: hogy jövök ahhoz, hogy idejöjjek?
Hol van az én vanásom, ahhoz képest, ahogy ő volt?
Bizony, élőbb lehet az elevennél a megholt.
Bizony, a mi becsületünkért halt meg Nagy Imre,
ezért méltó neve egy halálosan komoly játszi rímre.

Nehezen tagadható, hogy a kései Petri költészetében a politikai szféra már nem bizonyul költőileg belakható területnek, tágabb hordozójának, a szabadságnak az eszméje viszont megőrzi mindenkori tétjét, a folyton kockára tett és folyton kiküzdendő emberi méltóságot. A Petri-költészet egyik fő nehézkedési pontja, a reflexiók (magyarázatok) tétje mindvégig a – leginkább a hazugság által fenyegetett – emberi méltóság, ennek megtartása-visszanyerése az értékvilág hiánya mellett, hol a tragikus pátosz, hol a groteszk, hol a kínosan tárgyias tabusértések hangján.

Ugyanakkor nem lehet egyenlőségjelet tenni az ideológiakritikai attitűd elhagyása és a morális tartalmak negligálása közé sem. Az – Angyalosi Gergely kifejezésével – *„negatív teológia mintájára kiépített erkölcsiség"* (160) visszavétele a fent említett (és Keresztury Tibor által pontosan számbavett) hangsúlyeltolódásoknak csak látszólagos következménye. Az én olvasatomban az „el nem fordult tekintet" ezekben a költeményekben sem hunyt ki, csupán az optikája változott, ezért gondolom úgy, hogy csak fenntartásokkal fogadható el, miszerint *„[a] Sárban Petri a* helyett *poétikáját teremti meg. De azt, hogy* mi he-

lyett, *már nincs kedve elmondani, csupán a szétszerelés érvényére figyel, nem kis mazochizmussal, akkurátusan. (...) ...a lírai személyiség megalkothatóságának feladott reményével, szándékával költészete arról mond le, ami eddig egyik legfőbb összetartó eleme volt"* (158–159).

Nem feltétlenül a lírai személy megalkotásának reménye foszlik semmivé ezekben a költeményekben, hanem *az általában vett remény*. A kései Petri radikálisan jövőellenes, és ebben az értelemben valóban függelékíráshoz hasonlíthatók a versbeszédei: az el nem fordult tekintet átnéz, felülemelkedik bizonyos dolgokon, amelyek korábban *undort* és gyűlöletet váltottak ki a szemlélőből. A pálya bizonyos szakaszaiban igen nagy költői energiákat hordozó *undor* visszaszorulása, és a – meglátásom szerint – ennek helyét átvevő, a szövegszervezést fellazító poétikai-versnyelvi formaelemek (megakasztások, betoldások) Keresztury Tibor által is kiemelt központba helyezése talán a kései korszak egyik leglátványosabb fejleménye. Ezeknek a verseknek a legtöbbje drámai-tragikus konzekvenciák nélkül mond le az értékvilágról, ám ez a gesztus egy komoly tapasztalat morális nyereségét hordozza: az önámítás, önhazugság megszüntetésének nyereségét. A reményt feladva élni: ha ezt nem tesszük meg, mondja a kései Petri, akkor sem lesz kevésbé keserű a helyzet, csak hazug – tehát rosszabb. *„Eszmények vagy eszmék helyett ez a költő a nyelv elkötelezettje* – írja Keresztury –, *s* mert nincs rá felhatalmazása (kiemelés tőlem – K. J.), *nem is akar ennél többnek látszani"* (192). A szerző itt tipikusan morális-etikai érvvel támasztja alá Petri költői szerepvállalásának defenzív programját, s tökéletesen igaza van abban is, hogy e racionális önkontrollban megnyilvánuló nyelvi elkötelezettség a kultikus költői szerepfelfogás ellenében fogalmazódik meg. A Petri-költemények éthoszának, hitelességének *legfőbb* hordozója épp az őszinteségnek az az újfajta (és megítélésem szerint az egész ouvre-ön végighúzódó) értelme, amellyel kapcsolatban már idéztem a monográfia szerzőjét. A reflektált költői beszéd kíméletlen őszintesége, a – ha úgy tetszik – *„a* szemben- *és a* kívül*állás (de soha nem a* felül*állás)"* szituációjáról a *lejegyzés* lehetőségére (160) vagy a *ráhagyás* gesztusára (167) áttolódó hangsúly mindvégig meggyőző, hiteles (és a kései korszakban minden reményen túli) tartást hordoz. Ezeknek a költeményeknek a legfőbb erőfeszítése a felstilizálás vagy az elhazudás ellen irányul, és elsősorban ez az erőfeszítés teszi jogossá a Petri-életmű moralitás felőli értelmezését.

A fentieket áttekintve az az érzése támadhat az olvasónak, mintha valaki egy kertben sétálva sűrűn dicsérné annak szépségét és mesteri felépítettségét, miközben percenként nagyokat húzna sétapálcájával a rózsák harmatos fejére. A látszat csal. Méltánytalanul hosszasan fejtegetett ellenvetéseimmel tulajdonképpen egyetlen tétel, Petri teljes eddigi életművének a moralitás, a morális tartás felőli megközelíthetősége mellett próbáltam érvelni, Keresztury Tibornak elsősorban a *Sár*-korszak kapcsán levont következtetéseivel szemben.

Mindemellett van még egy pont, ahol vitába szállnék a szerzővel, aki a monográfia utolsó mondatában Szegedy-Maszák Mihályt idézi: *„Könyvem jövőjét így mély meggyőződéssel, roppant sötéten ítélem meg, hisz »Minél maradandóbb értékű egy műalkotás, annál inkább ki vagyunk téve a veszélynek, hogy a mi értelmezésünk is éppoly gyorsan elavul, mint elődeinké«"* (193). Meggyőződésem, hogy Keresztury Tibor könyve nagyon hosszú ideig megkerülhetetlen műve lesz nemcsak a Petri költészetével, hanem a korszak magyar lírájával foglalkozó szakirodalomnak is. A költői pálya belső logikájának érzékeny és okos interpretációja, a Petri-irodalom átfogó és ökonomikus kezelése mellett több olyan szempontot is nyújt, amelyek mentén termékeny módon gondolhatók tovább a témakör egyes kérdései – azt hiszem, ez az, ami egy nemcsak filológiailag, de gondolatilag is igényes monográfia számára hosszú életet képes biztosítani.

BORBÉLY ISTVÁN

„MONDATOKBA KÉNYSZERÍTETT BÁNAT"

Kaszás Máté: A Hradkov-hegyi kolostor kerengője

„Mintha nem is az eszemmel gondolkodnék már, hanem egy régi bánatommal. Mintha a szomorúságommal gondolkodhatnék, s csakis arra kell ügyelnem, hogy a mondataim, gondolataim bánattal teljesek legyenek, szinte mindegy is, mit mondok el általuk, velük. (...) Gondolom, mindnyájan így teszünk félálmunkban: eleresztjük képzeletünket és lebegünk, ha aludni akarnánk már, ám beszűrődnek még zavaró hangok, zajok. Úgy lehet, ott az álom a kapaszkodó, itt ugyanarra szolgál a fáradtságra hangolt beszéd, mondatokba kényszerített bánat." Kaszás Máté eddig megjelent három könyvében (*Lázregény*, 1992, *Korom és hó*, 1995, *A Hradkov-hegyi kolostor kerengője*, 1997) egyaránt szomorúságra hangolt, bánattal teljes próza olvasható. Ez azonban, miként a *Korom és hó* nyitó novellájának idézett gondolata utal rá (mely egyébként *A Hradkov-hegyi kolostor kerengőjé*nek regényszövegébe *átírva* további új hangsúlyokat kap), nem csupán modalitásbeli meghatározottság, több annál: filozófiai aspektus is, amely erkölcsi hitvallásnak és írói ars poeticának egyként alapul szolgálhat. E tekintetben kivételes egységet alkotnak, mindhárom könyv az érzelmi determinizmus és az analitikus létértelmezés igényének és elvárásának termékeny feszültségéről árulkodik. A vállalkozás jelentőségét pedig, egyszersmind óriási tétjét, a fájdalmak megörökítésének, megmunkálásának, átlényegítésének kibomló (rettentő) gazdagsága mutatja – aminek stációi gyanánt is fölfoghatók az egyes könyvek. Ám a folyamat mélyén rejlő paradoxon következtében (beszélni és hallgatni, tenni és várni, adni és kapni, szeretni és gyűlölni... ugyanakkor) az egymásra rétegződésnek inkább abban az értelmében, amely a bennefoglalás örök egyidejűségét jelenti, hiszen kezdet és vég, múlt és jelen ez esetben átjárják egymást: a szenvedéstörténet teljessége ízenként feltárható. A kötetek tartalmi-formai ösz - szekapcsoltságára (egymásban-foglaltságára) utalva közös motívumok, azonos helyzetek, rokon formai eljárások *változatai* említhetők például. (A szeretet pokoljárása, a kitörés vágya és kísérlete, a boldogtalanság viselése, a gyermek elvesztése, a szabadságtól megfosztó szerelem/szeretet természetrajza, a bűn, bűntudat, bűnhődés, bűnbocsánat kálváriája, a szenvedély elrendeltsége, az átváltozás, elidegenülés szorongása, a beszéd és kimondás kényszere, az alkotás gyötrelme, az önértés akarása, az elfáradás, a test és lélek betegsége, a halállal való szembenézés, a csoda átélése, az idő kizökkenése, az álom és valóság keveredése, a vallomás lehetősége, a szö-

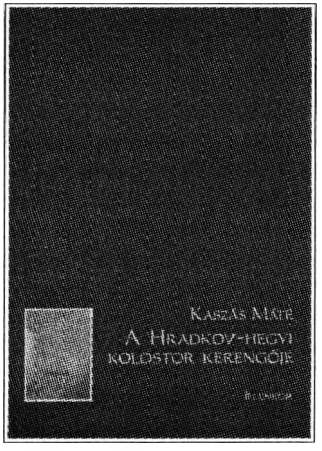

Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1997
137 oldal, 720 Ft

vegvilág megelevenítése, átírások, idézés, az élet mint írás...) Ebből a részenként (és részekből) szervesülő, különös, dinamikus belső állandóságot elszenvedő, öntörvényűségében valószínűleg vég-nélküli (mert kimeríthetetlen) „kompozícióból" a maga sajátos szintézis-törekvése miatt lehet kiemelni a sorban utolsó könyvet, *A Hradkov-hegyi kolostor kerengője* című regényt. E törekvés szomorú, kizárólagos *tudásának* és időtlen magányának a bemutatásához következnek közelítések a regény „cselekményének" és „szereplői viszonyrendszerének" a vizsgálatában, illetve az *elbeszélés* lehetőségének, lélektani, bölcseleti érvényének az átgondolásában.

A történetet egyes szám első személyben elbeszélő férfi Hradkov-hegyi házának magányában (végső magára maradottságában) idézi fel a múltat régi füzetei, cédulái, levelei segítségével. A visszatekintés narratív pozíciója azonban nem egyszerűen keretként szolgál, mivel az emlékezésben, önértelmezésben az eseménysor más-más pontjain felbukkanó „hallgatóknak" különféle formában „elmondott" beszámolóira támaszkodik (ilyenek a kezelőorvosával, illetve betegtársával, egy *„trampli nő"*-vel folytatott beszélgetései az olohi klinikán, ahova a történtek következtében beszállították, a nyomozók kérdéseire adott válaszai, akik egy a hegyen talált női holttest ügyében végeztek vizsgálatot, vagy a nagyanyjának Stockholmba címzett, de el nem küldött levelei). Az elbeszélés(ek) helyzeteinek megsokszorozódásából adódik a történetmondás szaggatottsága és többszólamúsága: a főhős életében sorsfordító események ugyanis különböző státuszú, tartalmú tér-, idősíkok eltérő intenzitású felfénylésével (képlékeny áttűnésével, párhuzamba állításával, szembesítésével) és különböző érdekeltségű, szabadságfokú beszédmódok alkalmazásával körvonalazódnak. (Ezért lehet korlátozott érvényű e körívek „kiegyenesítése" valamiféle lineáris egymásutánisággá, különös tekintettel a valóság és képzelet, realitás és fikció kényes, a bizonyosság-keresés következtében nem egyértelmű viszonyára.) A *„pokoljárás"* kezdetét a férfi távozása jelentette otthonról, miután nyilvánosan „megvádoltatott", hogy titokban szerelmes egyik munkatársába, egy fiatal, férjes, gyermekes asszonyba, és erről beszámolt feleségének is, aki közölte, hogy régóta tudott az esetről. Gyermekkorának falujába, Hradkovba menekült gondjával, ahol az apai örökségként rá maradt vadászházban töltött pár napot *(feltehetőleg* egyetlen régi „ismerősével" találkozott csupán, a szerelővel, aki a kocsiját javította). Nem is sejtette, hogy korábban ugyancsak ide tért vissza, itt húzta meg magát (szerelmével) rég elvesztett, „tékozló" fia is. Erről éppen a fiú keresése kapcsán megismert fiatalasszony tájékoztatta, aki ezt a hírt tudatni igyekezett felkeresni, s akivel a férfi gyötrelmes kapcsolatát ekkorra már lezártnak tekintette. Fiát azonban most még nem találta meg – aznap éjjel hazament a feleségéhez. Két nap után ismét elmenekült otthonról, vissza Hradkovba. Tudomására jutott, hogy hazatérésének éjszakáján meggyilkoltak egy nőt a hegyen. Kétely és bizonytalanság közt őrlődve próbálta tisztázni magában a történteket, lehetett-e köze mindehhez, tartozik-e felelősséggel a dolgok ilyetén alakulásáért. A nyomozók „vallatását" és a holttest „megtekintését" követően találkozott végre rejtőzködő fiával, akitől újra – immár végleg (?) – el kellett szakadnia. Homályos körülmények között került a vadászházból valamiféle *„tetőablakos »cellába«"*, onnan többszöri újulás után a klinikára – ahol *feltehetőleg* idegösszeomlását kezelték. Itt derült fény arra, hogy hű hallgatója, a halálos beteg *„trampli nő"* volt fia hradkovi szerelme, és ő esett – tévedésből – az ismeretlen – a fiú (?) – támadásának áldozatául azon az éjjel, úgyhogy csak volt férje, a szerelő segítségének köszönhetően maradt életben. (Ezáltal azonban megmentette az igazi célpontot, a férfitól távozó – állapotos – fiatalasszonyt.) A férfi a klinikán mindvégig érzett maga körül egyfajta rejtélyes gondoskodást, de csak a beteg társa temetése napján szembesült ismét feleségével. (A sírgödörnél ott látta a bilincsbe vert szerelőt is – *feltehetőleg* az agyonvert nő gyilkosát.) Ezután maradt kint végleg a Hradkov-hegyi kolostor közelében lévő vadász-

házban, egyedül a feljegyzéseivel, a madarakkal és az alkonyattal, magányosan, tovább viselve felesége konok szeretetét.

Az elbeszélő férfi neve Arnold, és ugyanígy hívják fiát is, a fiatalasszonyt Emanuélának *kereszteli el* emlékezésében, és dr. Franz Klauth-hoz beszél a levelekben, stockholmi nagyanyja (Klára) legbizalmasabb barátjához, aki kész fiává fogadni az ő fiát. Névtelen marad viszont felesége, a *„trampli nő"*, a szerelő, a két nyomozó, a meggyilkolt nő és a visszatekintésekben megidéződő különváló szülők, anyja és apja is. Emblematikus ugyanakkor a „szerepük" ebben a történetben: a feleség – az egyetlen ember, akit a férfi szeretni tartozik, akivel régi közös fájdalmat viselnek, és aki bírja a lelkét kezdettől; az elveszett, tékozló fiú – aki megkésve érkezik meg hozzá, akinek szeretete félelmetes, megsemmisítő teher egyszersmind; a fiatal nő – aki szépséget, derűt áraszt, akit Arnold gyűlöl és szeret, összetör és felemel szenvedélyében, a hírhozó, aki nevében rejti a vigasz ígéretét; a betegtárs – a bolond, kegyetlen nő, a hallgató, az együttlélegző, akit *Arnold* gyűlölt és szeretett, és aki ottlétével tudott életet menteni. A nyomozók a feltárulkozás folyamán mintha Vallatókká lényegülnének, a bűn nem közönséges (e világi) üldözőivé, vizsgálódásuk akár valamiféle örök ítélkezés jegyében is értelmezhető. Miként a szerelő döntő fontosságú alakja, mely hasonlóképp levetkőzheti reális vonatkozásait, hogy a bűnbűnhődés dermesztő sorsközösségének (cinkos) lehetőségét nyújtsa. Fantázia és valóság bizonyossága, illetve bizonyosság-nélkülisége a keresés gyötrelmében rajtuk keresztül nyilvánul meg a bűntudat poklát járó ember számára. Vétkesek és áldozatok, bűnhődők és büntetők nem különíthetők el egymástól, éles határvonal nem húzható közéjük: *mindenki* (lehet) bűnös és áldozat egyszemélyben, *mindenki* átélheti a büntetést adóként és kapóként egyidejűleg. (Elviselni és kimérni a bűnt, büntetést összeférhet egymással.) A férj szenved a bűntudattól, miközben a szenvedély (a sors) áldozatának tudja, érzi magát, ugyanakkor bünteti szeretteit, s vezekelnie is kell saját akaratából. A feleség egyszerre áldozata önnön rajongó szerelmének és férje vétkének, áldozatvállalása a bűnbocsánat... Közös terhük, a gyermekek elvesztése, alig tűrhető, még mélyebbé, teljesebbé változtathatja körülöttük a szeretet örök éjjelét. A fiú félelmeivel/ben újraírja (elsajátítja) az apa bűnét, büntetését – hogy ezzel növelje az apa bűntudatát, aki áldozatvállalásában magára veszi a fiú bűnét. A *szeretők* „megismétlik" egymás és a feleség áldozatát, hogy kivívják magukban a bűnbocsánatot a *szeretettek* számára. Végső soron mindenkinek szembesülnie kell önmagával, múltjával, jelenével: a *„trampli nő"* halála előtt megtalálja, amit elvesztett, amit keresett; Emanuéla gyermeket fogan, akiből hitet meríthet; a fiúnak is felkínáltatik egy új élet lehetősége (szüksége?); férj és feleség pedig egyedül maradnak várakozásba dermedt maradék-életük csendjében.

Az elbeszélés/visszaemlékezés bizonytalansága (másként: a vég-re következő kezdés nehézsége) abból fakad, hogy valóság és képzelet együtt adják a visszaemlékezőt\elbeszélőt. „Ami megtörtént" éppoly lehetetlen, mint „ami történik" és „ami meg fog történni". A szubjektív (emlékező) idő köznapi kontinuitásában – tegnap, ma, holnap – a jelen mindenesetre az *után* jelene. Az *előtt*, *akkor* és *után* szakadatlan áramában (miközben egymás életét élik) semmi nem pontszerű, minden kiterjedt, mindennek van kezdete, közepe és vége. Épp a vég előlegzi az (előrelendülő) új kezdést, amely által az *után* az *akkor* lenyomatát viseli magán, mivel annak következményeit tartalmazza (azaz nem függetlenedik a múlttól, az előzményektől – s mégis az új nap vitalitása feszíti). Amennyiben a jelen nem új *akkor* (de még új *előtt* ígérete sem), ahogy normális időben elvárható, hanem „csak" *után* (vagyis megfosztatott az önállóság, a teljesség képességétől: féloldalas függőségbe került az előtte történtekkel), akkor nyer értelmet és lesz kitüntetett az ilyen visszatekintés. Fel kell tárni, meg kell magyarázni, hol tolódtak el észrevétlenül a hangsúlyok az időben, mi az oka, hogy a szakaszok nem kisebb-nagyobb megtorpanásokkal,

hosszabb-rövidebb ideig tartó megszilárdulásokkal, de mégis folyamatos átmenetekben, átlényegülésekben követik egymást, hova tűnt az elevenség a jelenből, miért degradálódott *után*-ná, amelyben sem a most, sem a majd nem jelenti, amit különben jelentene, hogyan lehetséges, hogy csak a régnek van (maradt) jelentése: abnormálisan felfokozott jelentősége... A tegnapban történt *trauma* (esetleg megrázkódtatások finom láncolata, esetleg ismét szétválaszthatatlanul a külső és belső világban), ami megbénította\megbénítja az időt, ami a jelent kiüresítette, megölte, önmagában inkább lehetséges kiindulást kínál, mint elégséges magyarázatot. Kiváltója (összetevője) lehet valaminek, ami egy *több rétegű* kör-struktúrát eredményez(ett), amelyben az idő például – ez által – körbe hajlik. Az *után*-állapot totális üressége, élettelensége (*„Azóta megöregedtem egészen. Megöregedett az arcom, a kezem, a hajam"*), a majd elvesztése, jelentőség-vesztése (*„Nem tudom, hová készülök. Nem tudom, minek ehhez ekkora változás"*) abban ölt testet, hogy a jelent (ami pszeudo-jelen) kitölti a múlt (az egykori igazi jelen) (*„Azzal töltöm az időmet, hogy kirakom magam köré régi irkáimat, céduláimat..."*). A kérdés kínzó: miként lehetséges elveszíteni a jelent és a jövőt; a vállalkozás célját tekintve csak a remény marad (*„...megnyálazom a gyűrődéseket, azután lepréselem, remélve, hogy így minden rejtett zug szépen kisimul"*). A keresés kezdőpontja újabb bizonyítékot állít az *után* ál-jelenvalósága mellé, az *előtt*-re való visszatekintés a *szeretet* paradoxiáját tárja fel, a sötét eshetőséget vetíti előre, miszerint az elbeszélés ideje a szeretet *„pokoljárása"* utáni idő. (*„Mennyivel jobb volt, amikor kevesebb embert ismertem! Akiket bizonyára nem is szerettem."*) (*„...azon a nagyszabású és látványos fogadáson, ott vágták a fejemhez [...], hogy szeretek egy nőt."*) Ebben a felismerésben már ott sejlik az idő kiüresedésével együttjáró következő sérülés: a nem oldható magányé. Úgy tetszik, ennek a függőségnek a szálai (a kapcsolatok végzetes csonkulása miatt) nem szakíthatók el mások segítségével. Az embernek egyedül kell viselnie a súlyokat, amiket a múlt – a szeretet – rakott az ő, és csakis az ő vállára, vagy másként: amiket a múltban – a szeretetével – ő vett a maga vállára. (Hiábavaló minden kívülről jövő igyekezet, a teljesség nem nyilatkozik meg gyógyítani akaró orvosok kérdései által, sem hivatásos vallatók nyomozásában, de még a fényét vesztett szeretetből áradó együttérzésben sem. A titok megnyílásának csak a külső és belső csend önvizsgálatában van esélye.) Dermesztő az elzárkózásnak ez a kategorikussága: a szeretet-gyűlölet a féktelen pusztításban, rombolásban teremt(het)i meg (irányuljon bár önmagára vagy másra), a képzelt és valós ön- és világáltatás (igaz és hamis) gőgjében, vagy a félelem bénító kétségbeesésében (amelyek az akarat-vesztés ördögi körébe záródnak: ha nincs majd, nincs akarás, ha nincs akarás, nincs majd). Mi hordozza a feloldás lehetőségét: a gyógyulás, az önanalízis, a vezeklés? A sodródás (amely képmutató *és* őszinte)? Vagy ezek eredménye? Eredmények a lemondás, a bűnbocsánat? A magány?... Az élet határhelyzetbe kényszerült, a krízisnek, amelybe került, a *más-lét* közelsége adja a lényegét: megszűnik az éjjelek és nappalok kontinuitása, és benne az élet, a remény fény-játékát az emlékek, a múlt nappali sötétsége váltja fel. (*„Olyankor elfogyni éreztem a jelent, s a sötétséggel inkább a múlt visszaérkezését véltem, semhogy a holnap eljövetelének ígéretét kaptam volna."*) A veszteségek súlyosak, az *után* rom-világában létezni annyi, mint kínnal öntudatra ébredt mementónak lenni az *akkor*-ból és (paradox módon) a majd helyett. A nappal (tulajdonképp az éjszaka csökevénye) csupán gyűrű a magába hajló éjjel körül, az élet üres álcája, hideg hold a *más-lét* bolygójának vonzásában. Az éjszaka Napja a Hold, az *után*-világot a Hold uralja (ciklikussága a keletkezés-múlás keserű paródiája, mivel sápadt ragyogását többé nem oltja ki az igazi fény). A *véges* zsarnokságát hirdeti, hiszen a tekintet, az akarat, a szeretet határokba, falakba ütközik: a visszahajló idő korlátaiba. A béke egészen kivételes pillanataiban nyílik (nyílhat) mód csupán kitekinteni a *végtelenbe*, máskülönben nem marad más, mint a mardosó vágy utána, az elvesztett, az elmulasztott, az eltaszított után. (*„De legalább nem fogadnak már el a nappalok. Ez is egy válasz, azt hiszem. Esténként kiállok a hegy fo-*

kára, és elnézem hosszan a csillagos eget. Errefelé bársonyosan puha, már-már híg felhők úsznak a Hold előtt. S olyankor a Hold kis időre feloldódik bennük. S akkor a helyén mindig felragyog egy fényesen tiszta mezőség; azon keresztül jól kilátni a végtelenbe.") A végtelen-lét eufóriájához képest a véges-lét tapasztalata öröm helyett szomorúsággal szolgál, fény helyett sötétséggel, diadal helyett vereséggel, remény helyett lemondással, illetve (torz) vággyal. Az élet helyét a halál veszi át, pontosabban: ebben az életben (ki még nem veszett, de) megfogyatkozott a lét, és (ki még nem virágzott, de) megeredt a halál. (Miként a valóság és a képzelet, vagy a külső és a belső, úgy az élet és a halál sem különíthetők el ugyanis egymástól; a teljességet alkotó elemekként arányaik torzulnak el az *után*-állapotban.) *(„S mondjak olyanokat, hogy: Világ. Súly. Meglévő és alakuló térségek. Súgjam a fülébe, hogy: Idő. Meg hogy: Mindezek egyszer le fognak győzni engem. Le fognak győzni, tudom. Mert közülük igazából semmi sem az enyém...")*

A visszaemlékezés/elbeszélés szükségessége: fel kell törni az idő burkát, meg kell szerezni a méhében megbúvó magot, látni, tudni, érezni kell a *közben (előtt* és *akkor* és *után)* kikristályosodott titkot. Még ha újra (és újra) neki kell lendülni az illúziónak (az egészhez képest), még ha a megértés körének újabb (és újabb) közelítési kísérletei következnek is (a megoldáshoz képest). Ha az eredmény nem kecsegtet(het) új napok teljességével, csak az ismétlés rafinált változataival (amelyekben minden parányi elmozdulás a kör tökéletességének ígérete: a kezdet és vég harmóniájáé). *(„Egy madarat figyelek az ablakból. Színes tollú fakopáncs. Nézem, ahogy ágról-ágra a diófa legtetejébe száll. Méregeti a száraz burkában árválkodó diót.") („A madaramat figyelem napok óta. A színes tollú fakopáncsot. Nézem, ahogy a diófa legtetejébe száll újra s újra.")* A próbálkozás tudatos és tudattalan késztetései a töredékek egységbe foglalására irányulnak, noha az állandó változás közepette az „egység" sokszorosan relativizálódott; rétegek rakódnak egymásra (körök kapcsolódnak össze), illetve oldódnak fel és lényegülnek át folyamatosan. A feladat reményt keltő és lehetetlen: megközelíteni a szükséges vagy kínálkozó mozzanatot (emlék, gondolat, pillanat...), lefejteni róla a külső, mára funkciótlanná vált rétegeket (a korábbi szerves részletek inkább akadályozzák a feltárást). *(„Néhány jól irányzott koppintással megkopasztja a termést a petyhüdt buroktól.")* (Az első nehézségek jelzik: bármikor könnyen meghiúsulhat a szándék; az időbeli távolságon áthatolni, hogy közben ne sérüljön végzetesen a lényeg, óvatos határozottsággal talán sikerülhet, ügyelve, hogy a vágyott – sejtett –, félt tartalom ne hulljon a feledésbe, megtartsa igazságát, elkerülje a szimplifikáció veszélyét.) *(„Ezt elkerülendő, kúszik az ágon körbe-körbe, amely vele hintázik.")* A következő kör teljes koncentrációja minden rejtett (elfojtott) képességet mozgósít: nem szabad eltűrni, hogy a rendkívüli erőkifejtés bénítólag hasson (megengedve a feladás, a kudarc lehetőségét a céltalan önreflexióban, amint magára kérdez: mitől kivételes ez a pillanat?), a holtponton túllendülve vállalni kell a feltárást egyedül lehetővé tevő eljárás megtalálásának (megkeresésének) fájdalmas kockázatát. *(„A diót végül egyetlen mozdulattal emeli le, úgy, hogy a lábával közben megtartja. Így viszont nem tud elrugaszkodni vele, bele kell mélyessze a csőrét a szár lágyabb hegénél.")* A voltaképpeni elsajátítás kitartást is követel, elszántságot, kíméletlenséget *(„...jó, nagyon jó a visszafogott, lappangó kegyetlenség, mely a beszédemből folyamatosan érezhető")*, megfelelő helyzetet kell hozzá teremteni, alkalmas körülményeket – a szükséghelyzet kényszere revelatív erővel bírhat. *(„A zsákmánnyal ezután odarepül a fa egyik vastagabb ágának hasadékához, kezdi ütemesen kalapálni. Sokáig csépeli a hegyes csőrével, mind erőteljesebben.")* A folyamat célja (befejeződése): elérni, megismerni, megérteni, befogadni... (csillapítani valamelyest a kínzó lelki szükséget), hogy aztán újrakezdődjön minden kör, hisz egy probléma „megoldása" nem általthat a törekvés gondjának a „megoldásával" (a törekvés áradása nem nyugodhat a vég állandóságában, különösen, ha időközben értelemszerűen újabb problémák feltárási igénye indukálódott). *(„Azután*

biztonságosabb helyre száll vele. Ott bontja tovább, egy vízszintes ágon. S amint befalatozta a dióbelet, tüstént repül egy másikért, föl a csúcsra.)

A mint Alfa, és mint a két Arnold (apa és fia) nevének kezdőbetűje, kezdet. Kezdete egy útnak, egy szónak, valaminek, ami utána következik, amit jelöl. Uralja és felszabadítja azt, fölötte áll, aminek része is. A kör kezdete visszavisz önmagához: merre vezetnek az Idő, az Én körei? Az Élet, a Szeretet körei? Ha az örök mozdulatlanság mozgása soha meg nem érthető, miért az igyekezet, ha a csend szavai kimondhatatlanok, miért a beszéd? Ha a szeretet képessége szenvedést jelent, visszaretten, és a gyötrelemből gyűlölet sarjad, elragad, miként egyesülnek a szenvedélyben? Ha az élet kezdettől magában hordja a halált, hogyan lehetséges az újjászületés?... A visszatekintés útja befelé visz, a személyiség, az Én belső világa felé, a magyarázat lehetőségéhez (a válasz reményéhez) – talán a csend közelébe, a nyugalom partjára. De a kongruenciáért fizetni kell, elérésének stációja lehet egyúttal: az adott és kapott sérülések fájdalmas sorozata (amelyek kitöltik az ember életét). A vezeklés elrendelt, kegyetlen büntetése (amit a „bűnös" – sokszor – maga mér magára). A világra nyíló tekintet (kifelé néző szemek) vakulása (ami az elhomályosuló látás nyugtalanságát gerjeszti). A mindent magába foglaló idő átérzése az örök ismétlődésben (ami elementáris, kétségbeejtő tapasztalat). A bánattal teljes gondolatok, mondatok tartóztatása (ami már a szomorúság abszolút fokát idézi). És végül – minden paradox volta ellenére – a tulajdonképpeni teljes elszakadás, kiüresedés, önfeladás (amely élet és halál határmezsgyéjén lehetséges). *(„Egyazon pillantással tekintettem tehát belülről kifelé és kívülről befelé. [...]* ...önmagam-nélkülisége *sejlett föl egy pillanatra, az a fajta függetlenedés a dolgoktól, amely csakis a halottnak jár, csakis őt illethetné sírba tételekor.")* A lélek mélyéből, a tisztán látás ritka, megszenvedett pillanatában, a lélegzetvétel ritmusára szakad fel megvilágosító erővel a *szenvedély* „felszabadító teológiájának" gondolata. A sorsába zárt ember önértelmezése, keserves maga mentsége (a létét uraló, egyetemesnek hitt hatalommal való szembesülés által), amely magyarázatával mégis oldja a felelősség terhét cipelő bűntudatát, enyhíti tehetetlenségének, kiszolgáltatottságának reménytelenségét. A szenvedély fogságát tudatosítani igyekvő ember nem megnyugvást talál benne, inkább végzetes bizonyosságot, utólagos értelmet a szeretet-gyűlölet, a vágy minden vétkére. *(„Arról te semmit sem tehetsz...") („Mindannak, ami történt velem, így kellett történnie.")* Ám a teljes feloldozást még nem nyer(het)te el. Ahhoz nem elegendő e *„vihar"* eufórikus teljesség-élményének a megtapasztalása; az út tovább visz, a kezdet és a vég, a halál misztériuma felé... Az emberek itt: a szeretet bűnösei, tévelygői, megalázottjai, zsarnokai, szolgái, megszállottjai, vezeklői és vértanúi. Van, aki azzal vétkezik, hogy tűr, együtt érez, inkább ad, semmint kap, aki sokat veszített (rettenetesen sokat), szembesül a kudarccal, a hiánnyal, erőt konok rajongásából merít, odaadja magát teljesen – és végül egyedül marad (bár a szívében nem lesz egyedül soha). Másnak a hiány másféle arcát mutatja, akarattalanul engedelmeskedik az elbíró és az ítélő szenvedély rejtett hajlamának, majd belátja a tévedést: a „keresés" eredménye nem gazdagodás, hanem gyötrelmes némaság (űr) a vágyak helyén. De neki (is) megadatik a különbéke eshetősége, amely a szeretet valóságos erőpróbájának virtuális győztesévé avatja, és képessé teszi e diadal valamennyi megrendítő indulatának az elviselésére, a fájdalomtól a gyalázatig. (Szégyenét, reményei szerint [amelyek a bizonyosság éltetői] enyhíteni fogja a tudat, hogy a szívében nem lesz egyedül soha.) Van, aki bűnében fél, meglapul, mert szeret, eltörpül mérhetetlen szeretetében, titokban vágyakozik (az igazi) egyenrangúságra, küzd, harcol, s mivel úgy érzi, kudarcot vall (eleve reménytelen), lázad és megtagad. Sokáig tékozolja kincseit, mindent megpróbál, gyengeségében erősnek hazudja magát – valóban meggyengül, könnyen sebezhető lesz, eszközzé válik. (Meghaladja erejét a feladat, és nem tehet egyebet, folytatnia kell a kóbor keresést, jóllehet az eredmény végletesen bizonytalan [valakihez tartozni], s maga sem hiszi, hogy a szívében nem lesz egyedül so-

ha.) Másnak a szeretet megszenvedett boldogság és rászakadó boldogtalanság, *„pokoljárás"*, nappali sötétség (amelyet, már majdnem észrevehetetlenül, Nesszosz ingeként viselt pózok és rossz hangulatok határolnak). Amelynek világfordító (-teremtő és -pusztító) vad lobogás és lassan őrlő, kibírhatatlan szürkeség, unalom jelzik mélységét, a kiábrándultság, megvetés, csalódás, a végső magára maradás adják következményét. Dacos, gyilkos szavakban, simogatásra következő pofonban, véres csókban egyaránt megnyilvánulhat. Formája lehet feszes, hideg elutasítás és féktelen, őrjöngő dühkitörés. Az ő vétkének kerengőjében e szeretet kiterjeszti hatályát a zaklatott álmokra, lázas képzelgésekre is. A megosztott lelket vissza nem követelheti (a közös seb lüktetése eleven), mégsem mond le törekvéséről az önérvényesítésre. Ugyanannak a körnek a változatait futtatja végig ördögi következetességgel, amíg összes energiáját ki nem süti az ellenpólusával való viharos találkozásban, eggyé válásban. A szeretettek megtagadásában, eltaszításában öntörvényű: önnön vétkéért önnön vétkével fizet. Fiú és apa, fiú és anya viszonya úgy ismétli magát és egymást, hogy újrakezdődjön apa és fiú kapcsolatában. Férj és feleség szétválása/összetartása pedig különös fénytöréssel tükröződik férfi és nő (szerető) széttartásában/összeválásában. (Ahhoz, hogy valaki végérvényesen kiszakítsa magát e kerengésből, áldozathozatalra van szükség...) Megérezni az őrlő szeretet nagyságát, és megtudni erejét annyi, mint szembesülni a megsemmisülés félelmével (s átélőjének csak reménye marad, ígéret a bizonyosságra, hogy a szívében nem lesz egyedül soha).

Kedves István,

köszönöm leveledet, nagyon megtisztelő fölhívásodat körkérdéseid megválaszolására; barátságtalan volna nem válaszolni rá, legalábbis „magánlevél" formájában; soraim a beléd (belétek) rokonszenvvel „ölt" munkát jelezzék, mert különben aligha „publikusak": némely kitételük (kimondásuk) a honi köz-békét perturbálná, zárt társadalom hangulatot is kordában tartó, egyensúlyozó konszenzusát sértené, némelyikük pedig nyomdaképes sem volna, *quod licet* az ifjonti *Lupus*nak, már s még nem a vén szamárnak, tudományban s elmeélt tekintve amannál jóval gyarlóbbnak, a romlandóban behozni semmi esély. De van még szomorítóbb, „történelmibb" magyarázata is, miért volnék manapság kevéssé illetékes a jelent mérlegre tenni, jövendőre jósolgatni, s persze bárminő többes számban megnyilvánulni. Kicsúszott alólunk az idő, pottyant ki belőle a távolban remetéskedő agg, nem politikai választásával, de kövületes sorsával végérvényesen és bárhol „emigráns"; fura, de azzal, hogy elvileg fölhúzták a vasfüggönyt, ritkás személyes jelenléttel nehezebb ott, köztetek tájékozódni, mint korábban a formálisan biztonságos elszigeteltségben; „hivatalból" és hivatalokat kijátszani már nem érkezik a Szajna partjára afféle „köteles példány", drága portéka lett nálatok a könyv, még költségesebb a posta, palackposta minek is, ha nem az ismeretlen távolból kell várni az ellenszolgáltatást, hiúság legyezgetését és persze erkölcsi-politikai-esztétikai igazolást: palackra akad ott elegendő horgász, az eszkimók meg a fókák, ha lényegesen több a rendkívül fölkészült ítész, recenzor, pártoló, mint a pártolni, „disszertálni" érdemes munka. Jót, gyengébbet mire ide elsodor a víz, már sokszorosan mustrált, címkézett, fölbontott. Vigasztaló talán csak annyi ebben, hogy a körülmények igazolják: kölcsönösen, nékünk s a világnak már semmi sem sürgős, senki nem veszít semmit, ha éveket késik a találkozás, mert lám a *Zsivagóval* is szinte egy emberöltőt kivártunk, az egykor nálunk agyonajnározott Doctorowot pedig még mindig nem vettük kézbe, s talán úgy fogunk meghalni, hogy Melville-*ről* is csak olvastunk, az *Abafi*ról is csak sejtéseink vannak, Sade márki és Henry Miller több könyvét is az első száz oldal után visszatettük a második sorba, magyar aufklärista szakértő dolgozataiba sem néztünk bele soha, a Spiritus Rector Diabolicus tanulmányairól is közös ismerőseinket számoltatjuk be. Vagyis, mai magyar irodalomra térve: bizonyára *mindenkinek* jobb, ha a kierőszakolt találkozással nem bosszantjuk föl magunkat, hiszen kedvezőbb a közöny legyintése, mint az undorkodás és az ellentmondás ingerültsége; s akkor maradjon tőlünk távol kuláköltés és termelési krimi, franciáskodó rímkovácsság és svádás-löttyös klapancia, sziámi sompolygás, takonypőczködés és pöcsejdiskedés, pattanásos pornó, hátultöltős ál-avantgárd és „radikális eklektika", leányzsúros adyendréskedés, neszesemmi-attulócska „posztmodern" publicsiszta pislogás és kacsingatás, szájtépés, fenyegetés, dohogva böhöm asztmás indulat a nikotinelvonó menhelyen. Rövidül az élet, jobb, ha (méltatlankodni bár) nincsenek kísértő „alkalmak"; s helyesebb, ha bevalljuk, hogy lettek ritkuló ismereteink is esetlegesek, másodlagosak, – bár jómagunk elégtelensége ne minősítené kedvezőtlenül a közvetítőket, forrásokat. Vagyishogy manapság többet tudunk (sejtünk) nem alaposan tanulmányozott könyvekből, hanem a még mindig, széles spektrumban, jónak mondható, s minden számban valaminő érdekeset tartalmazó és szinte kivétel nélkül *liberális* és *patrióta* folyóiratokból: a *Kortárs*ból és a *Holmi*ből, a *Jelenkor*ból és a *Forrás*ból, másokból is, ha Debrecenben, Pozsonyban, Szombathelyen, Veszprémben, Újvidéken, Tatán nem sajnálnák ránk a bélyeget, de persze a *2000*-ből s akár a *Népszabadság* heti irodalomkritikai váltójától. Olvasunk itt szövegeket, szívesebben verset, mint egység-prózát és próza-részletet, folytatásost; s nagy figyelemmel, ki-ki nem is sejtené, hogy éppen őt is hálásan, nagy haszonnal, ha egy inkább törté-

nészi hivatottságú fiatalasszony (SzÁ) helyezte nékünk távlatba Lator László költészetét, Sch. G. segített a „szent öreggé" ifjonti léptékkel is előlépő Rába György lírájának jobb értésében, ha MI és RV győzött meg végre róla, hogy a tudós „anglicistáink" közül a legtöbb poétikai nyugtalanságot alighanem Nádasdy Ádám kínálja, egyazon RV, hogy Marno Jánost miért lehet és kell becsülni szűk szektánál, baráti körnél nyitottabb agapén. Még igazabb, mert magánéletünkben intenzívebb, tanulni, tudni, művelődni, némi nemességet is kölcsönözni (úgy tenni), mily sokat köszönhetünk élőszóban azoknak a kritikusoknak, irodalombarátoknak, kiknek néha hajnalig lophatjuk drága idejüket: Margócsy Istvánnak és Spiró Györgynek, Földényinek és Sándor Andrásnak, ÁM-nek, DL-nek, WA-nak, Néked, Keresztúrynak; s ha hagynák magukat megkörnyékezni, fejtágítóra (a miénkre), magán-spec. koll.-ra fölvennénk persze Angyalosi Gergelyt, Radnóti Sándort meg Kulcsár Szabó Ernőt és Beáta nénit (Th. B.), óh. Tanuljuk tőlük, miről és hogyan kell vélekednünk, jószerivel nem csupán az irodalomról, de az életről, történelemről, politikáról, Kelet-Európáról, oroszságról, lengyelségről, Ámerikáról, gazdálkodásról, gyermeknevelésről, udvarlási szokásokról és barkácsolásról. S ott, unalmunkban, kivetett magányunkban persze figyeljük is kissé, azt, mit ott „irodalmi életnek" lehet nevezni: kajánsággal, bánatosan néha megindítót is tapasztalva életről, életekről, irodalomról. Nézni, megfigyelni, hogy áll a bál, a versengés, a lepketánc az irodalmi piacon, hogyan lesi déltől kora estig a Város metszőpontján tucatnyi költő, egy szál olvasó melyikőjük kötetét emeli le végül; majd vonul azután a népség, kettősök, kis klánok, a kardoskodó nagy osztást perturbálva, egy szomszédos intézménybe; egyetlen irodalmi kávéházba; egy fedél alatt mindenkit összehozó levegős térségbe. Szomorkodni esetleg, vékonyka létszámot növelni egy piszkosodó csilláros szálába, hol mindig más irodalmi özvegyet köszöntenek csoszogó gáláns lovagok, a régi harcosokból lett keseredett elleneskedők; vacogni másutt a frissen mázoltan már salétromos falak között, a Gyászoló Csókával és két udvarhölgyével, két teológus-félével, hátizsákos, bajszos filozopter-fruskával, Dakszlival és Létrával, itt sem többel, mint féltucattal, áhítattal hallgatni a közönségnél alig csekélyebb számú, szakállba csomagolt tudós kommandót (a csupaszképű, keskeny arcú, acélszürke tekintetű N-t; a szigorú ajkú W-t, ki fehérlő kecses kézzel lapozgatja jegyzetkötegét; a ragyásképű, elhízott, nehezen szuszogó S-t; a pátriárkára csapzottan hajazó B-t), hogyan vesézik a *mi* Hölderlinünket és Salingerünket; de mindez nem is csúfolás, mert mi a csuda vinné ilyen helyekre az (egyre inkább) idegent, ha nem némi pietás, vegyük frivolabbra: az utolsó pislákoló libidó, a kíváncsiságé. S van néha véletlen szép ajándék is, ha a bóklászó például bebotlik egy szintén szűkkörűre sikeredett *Holmi*-estre, szűk utcában gyertyafényes vecsernyére: meghallgatni három Petri-verset, egyre szorongóbb torokkal, majd kicsorduló könnycseppel, avagy azonosítani (fölismerni) egy törékeny legénykét, talán még egyetemistát, bizonyos Varró Dánielt, kit bár patronálója és fölvezetője csak virtuóz parodistaként méltatott, de hát a mi lelkünkbe a fiatalember belemarkolt, lehet, csupán azért, mert egyik bök-, nékünk inkább: beleélő verse KD-ről szólt, s mi egész életünkben úgy voltunk KD-vel, mint KD Görög Ilona szerint is RGy-vel; vagyis egy csomag papírzsebkendőt elhasználtunk ezen a *Holmi*-esten, jó, hogy sötét volt, RP nem láthatta, kopf-fény glóriában és ennen napkirályi glóriájában kint ült az asztalnál, hátul, a bejáratnál pedig, kulák, csicskás, frontember és karhatalmi nem leselkedett.

Ennyit visszajelzésként és bevezetőként, kedves István és kedves JELENKOR; akár megállhatnánk; akár csak azért, mert kegyes körleveleteket a lét fullasztó kudarcába dőlt lakásomban, *isa por és papír*, nem találom; kérdéseitekre csak homályosan emlékezem, s így iskolás pontjaim csak személyes szeszélyt, rá- és mellékbeszélést rántanak össze.

*

Tehát: magyar irodalombarátként mit éltünk meg élményként, eseményként 1998-ban; előzőkből következik, nem föltétlenül könyvvé kötött könyvben lapozgatva?

1. Nékünk a legfontosabb esemény talán a Műcsarnok hatalmas és páratlan *Erdély Miklós*-kiállítása volt, melyben két nyavalya között, de szerencsére éppen még a zárás előtt egy intenzív hetet tölthettünk: ujjongva, némely korábbi fenntartást is nagyon kedvezőre kiigazítva, találkozva ott az egykori „misztérium" néhány közösével, jószerivel a Magyar Műhely holdudvarából (Csutak Magdával és Megyik Jánossal, Szentjóbyval és Tábor Ádámmal, „Danival" és persze itt is F. Lacival, de lám, mert *ebben* nincsen (el)választó vonal, Gy. P.-vel is), s emígy, lelkünkben, a miénkben búcsúzva is szerencsétlen életünk talán legjobb szakaszától, az ún. „férfikortól". A kimondásra is késztető régebbi meg most konfirmált fölismerés: Erdély Miklós (a „kellemetlen fráter") a mi életünknek is volt, akarva-akaratlanul, egyik vonatkozó pontja; fontosabban: hogy személyisége, szerepe, de megannyi „műfajból" való, egyidejűleg és osztatlanul ott lévően, *művei* is meggyőzően tartoznak bele a 20. század európai művészetébe, *Du Mont* kislexikonba kéretik sürgősen fölvenni őt s bárminő korszak-monográfiába legalább egy Beuys- vagy egyéb fejezethez csatolni, hiszen a nyomdában lévő monumentális katalógus anyagot, érvelést garmadával hoz bármely áttekintésre kész (s akár nyugati) történésznek: köszönet érte Beke Lászlónak, Peternák Miklósnak és messze nem utolsó sorban Szőke Annamáriának! S hogy „irodalom"? De hát EM-nak igazságot szolgáltatni feladata volna az irodalomtörténészeknek is, akár új kategóriát kitalálva arra, amit ő tollal, ceruzával a kézben írásban művelt: meddig prózavers, honnan hegyibeszéd, intés és kétkedés, paradoxális bölcselet, ezoterikus kihívás, örökelvű „avantgarde"?

2. *Tandori Dezső* 98-ban 60 éves volt. De TD persze *van*, mint a folyamatosság, mint az irodalom, mint a perpétuált lelkigyakorlat, mint a breviárium. A Dorottya utcában egy kis (?) kiállításán újfent tapasztalhattuk, a világirodalomból ő egymaga többet fordított, mint amennyit mi valaha megismerhettünk, s nyilván ennen nevén is többet közöl, mint amennyit mi elolvasni tudunk. De nyugtalan benső igénnyel folyamatosan olvassuk őt, lényegi kortársunkat, tesszük gonddal félre, mit majd az utópikus későbben, néki biztosítani újabb és újabb helyet visszük le a pincébe a feleslegesebben cifrázó, kevesebbet mondó poligráfokat.

3. Nagyon örültünk *Oravecz Imre* Szajla-kötetének; örültünk Esterházy rajongó méltatásának: szerzett miatt, ezúttal szerző végett is.

4. Örültünk, hogy londoni *Czigány Lóránt* a Magyar Tudományos Akadémia patinás termében jó három lusztrum (történelmi...) késéssel, de nagydoktori disszertációként megvédhette angol nyelvű (s eleve angolul írt) magyar irodalomtörténetét, minél jobbat, talpraesettebbet, hasznosabbat eddigelé „modernistább" honi társa sem követett el (*The Oxford History of Hungarian Literature*. Clarendon Press Oxford, 1984.). Mulatságos volt az egyébként egyszerre meghitt és emelkedett hangulatú akadémiai vitában, hogy a magyar tudományosság színe-java (köztük ifjúkorunk bálványa, más öreg barát, gimnáziumi osztálytárs és főiskolai évfolyamtárs, derék barátné, fiatal férfiként is tekintélyt parancsoló tudományosság pl.), nyolcan-tízen különösebb *à propos* nélkül s csupán mintha beinduló testületi kényszerrel szinte fuldokló kórusban pattantak föl egy Márai Sándor fölmagasztalására, s taposták sárba a kéretlenül előrángatott ellen(ség)képet, James Joyce-ot; mulatságos, mert az inkább józanul konzervatív és a Nyugaton is enyhén „finitista" (szebben: „patrióta") Dr. L. G. Cziganynak kellett a mégiscsak nyilvánvaló világirodalmi nagyságrendet helyreállítania! (S néked, István, szerkesztőnek is egy zárójel: Czigánynak az esztendő végére jelent meg az 1957-ig terjedő önéletírása, az *Ahol állok, ahol megyek;* jómagunk a könyvvé szerkesztett végső változatba bujkáló kis kajánsággal fogtunk bele, hol hagy ki az emlékezet, hol lesznek „lyukak" az önéletrajzon, ám egy-két ív után úgy olvastuk, mint egy nagyon igaz regényt. Irodalmi értékéről döntsön persze valamelyik hazai kritikusod, ki a szerzőnek nem emberöltő óta mindig csak „volt barátja"; mi most csak azt tudnánk igazolni, nékünk, 35-ösöknek a legapróbb reáliákig ilyen

volt, így volt a történelem. Így, mint egy későbbi szakaszról, az emigráns-sorsról is az írországi Kabdebó Tamás széles sodrú Duna-folyamregénye, egy igazi Duna-regény; így, mint amilyennek sejtjük a *2000* első rész-közlése alapján a szintén nemzedéki társ, Vekerdy Tamás honban leélt életének fölidézését.)

5. Ha lett volna beleszólásunk: 1998-ban a Kossuth-díjat *Krasznahorkai László*nak adtuk volna, a Nobel-díjat pedig minden magyar író közül (most: előtt, mert Mészöly versenyen kívül): *Nádas Péter*nek. (Nádasnak, lásd fentebb: „imamal*munk*", „breviárium", kire *nulla dies*, reá gondolásunk nélkül; mint pl. minap egy háromszor négy órás színházi esten: Broch *Alvajáró*inak dramatizált változatán, a krakkói *Stary Teatr* előadásán, Krystian Lupa megigéző rendezésében; Péternek kívánjuk, értse, értsd: Brochot.)

6. Irodalmi áhítatra is, irodalomról, magyar művészetről és modernitásról, a „mi a magyar?", „mire képes a magyar?", „mennyit ér a magyar?" kérdés-féleségekről *(et d'autres conneries)* egy hónapon át töprengtünk a Magyar Nemzeti Galéria hatalmas *Rippl-Rónai* emlékkiállításán, majd ennek utóbb a Párizs-környéki *Saint-Germain-en-Laye*-ben télen megismételt valamivel karcsúbb, bár némely újdonságot, sőt fölfedezést is kínáló átvételén; időközben az utolsó betűig és ritkás sajtóhibáig tanulmányozva a Bernáth Mária által kiválóan szerkesztett mázsás katalógust is. Talán majd máskor az ún. „nagy kérdésekről", magánlevél meghittsége elviseli az irodalmi kegyelet megvallását: álltunk, álltunk Budán Osvát, Móricz, Schöpflin, Karinthy pasztell-portréja előtt, itt, francia földön is nézve hosszan, hosszan Babitsét, Szabó Lőrincét: több országhatáron át, ilyen a bepárásodó magyari „csillagnézés". (Babits, *Nyugat*, Babits választottja, „Lőrinc" barátja, Illyés és a *Magyar Csillag;* Réz ott lehetett volna a *Nyugat* szerkesztőségében, Kis Pintér Imre a *Magyar Csillag*nál, ezért tudják: ma nékik a *Holmi*t és a *Kortárs*at kell csinálniok.)

7. Hír az eleje, csikorgó tréfa a vége: „a gödröt, hol egy Nemzeti süllyedt el". Minap Párizsban, a *Théâtre de l'Athénée*-ben bemutatták Csiky Gergely 1880-as *A proletárok* című színművét, persze a szó azóta elavult értelmét igazítva: *D'honorables canailles* (kb. „Tiszteletre méltó csirkefogók", vagyis „Jómadarak") címmel. Adták tisztes közönség- és feltűnően jó sajtó-sikerrel; érdekes, hogy Csikyben egy igencsak jeles drámaírót, bizonyára tájékozatlanság is, hogy a magyar drámairodalom legjelesbjét köszöntve. Ehhez az idétlen, másutt nem is lehetetlen, ha volna, akkor lenne. Franciaországban Jean Vilar történelmi érdemű és rangú népszínházát, a *TNP*-t (a *Théâtre National Populaire*-t) jó negyedszázada Párizsból Lyonba telepítették, európai híresség, Roger Planchon (s átmeneti időre Patrice Chéreau) gondjaira bízva. Játszadozzunk: francia miniszter a magyar Nemzeti Színház gondját hátha hasonlóan oldotta volna meg: a legnagyobb nemzeti drámaírónak sejtett szerzőről elnevezett épületbe küldi, főként ha tudja, Kaposvár legendájából máig maradt valami, s elvégre főállásban ott tevékenykedik a „legjobb" magyar rendező, Ascher Tamás, s ott a legtapasztaltabb „kormányos", mellesleg nagy irodalmi (és magyar irodalmi) műveltség (civilben akár: magyartanár), Babarczy László; s ezt BA se venné zokon, hiszen tréfa; hálásan köszönjük mindig, ha remekül működő és mindig zsúfolt kis termébe legalább egy pótszékre beenged, magyar nézőknél sokkal lelkesebben tapsoltunk minap Krleža *Agónia*ján, Ibsen, Gogol is mily kitűnő volt, Cs. M.-nek még tartozunk egy Albee-val, hátha Winnie lesz belőle, volna, lenne, inkább.

*

Mi nem tetszett akkor az elmúlt esztendő során? Jeleztük már, miféléket engedtünk el magunktól méla undorral; ha mégis tévedtünk: könnyelmű felelőtlenséggel. De amibe véletlenül, fölszólításra mégis beleléptünk? – ne legyenek szaporázók a példák, ha egyéb tétje nincsen, minek. De hát olvastuk bizonyos Hazai Attila (talán még 97-es) *Budapesti skizó*ját, formátlan hablatyolást, kis malackodást, hajdani „csörszögésnél" gyarlóbbat,

dokumentumnak is haloványkát. S akkor tekintélyérvvel támogatnánk a magunk lagymatag viszolygását, ha a művecs (finoman szólva:) „ki-vesézését" nem kisebb kritikai ágyú, mint Bán Zoltán András tollából láthattuk a *Holmi*ban: BZA-t pedig eszes, jószemű ítészként tartjuk számon, alkati vonzódás nélkül, de meglátásaival majdnem mindig egyetértünk; magyar területen ritkán téved önkompromittálóan; a határon túl botlik néha, történelembe, tárgyi hivatkozásban, nagyságrendiben: helyi használatra ez sem tragikus, mit nekünk Hekuba, Chartres és roses rouges. Igen ám, de egyazon *Holmi*-számban ott állt BZA novella-pályázatos díjnyertese, bizonyos *Kotányi főhadnagy;* elsőre átlapoztuk, filoszok *unikális* szépirodalmi próbálkozásaiban nem nagyon bízunk, itt, hol élünk, még kevésbé, mint amott; s maradt is volna máig olvasatlanul, ha egy elbűvölő cincogó-kuncogó leányhang nem szól bele *interurbán* az éccakába, nem szép dolog, hogy a szelídszőke, szobatiszta kisfiúnak föltűnő HA alteregója, „Feri" mindig a „hátsó falra spricköl", de ha tudnánk, miket követ el Kotányi főhadnagy, mit tegyünk, nékünk már az idők végeztéig: BZA lelki kivetülése! Nos, komolyabban a döbbenet, hogy a helytálló kritikus ennenmagára sokszorosan kényszerű alkalmazni, mert a *Kotányi főhadnagy* mindközönségesen: gyomrot emelő s vért is lázító FÖRMEDVÉNY: a „nemzetgyalázás" ismérveit is kimerítő történelmi vélekedéseivel és ráfogásaival; szado-anális ember- és asszony-szemléletével; vélt példaképeit, Déryt, Doderert megcsúfoló löttyös utó-expresszionista stíljével: „fülzsír" a „száradt mustárcseppeken", jó étvágyat kantoni kutyabordához, pesti bélszínhez; az önmagát parodizáló legrosszabb Moldova óriás BZA-hoz képest; Moldova egyáltalában, szeretni vagy kevésbé, máig író, BZA soha nem lesz az. S akkor a mentség, hogy ez a „legomenon hapax" csak a politizáló munkásság alkalmi része a különben böcsülhető kritikusi pályán? Dehát a döbbenetnél kínosabb a *skandalum:* a *Holmi* legfinnyásabb legkiválóbbjai hogyan tüntethették ki ezt a „förmedvényt"; egyik találgatás lidércesebb a másiknál...

*

Tisztulni: jót is, hiszen a csalódások szarkazmusában is a vágyódó idealizmus éltetné az emberfiát; távolból, fogyó létben hogyan lehetne másként, tragikusan és ócskán pátoszos konklúziók nélkül, cf. Léon Bloy Huysmans-ról. Pl.

Mert igenis: költőinkben nem csekély örömforrásra talált. Tandorit, Oraveczet és Petrit már említettük, Rábát, Latort visszaigazoltan jó érzéssel, Marnót s akár Nádasdyt ígérjük magunknak is. Kukorellynek már nem kell a mi külön bátorításunk, dicsérgetésünk, emlékműve ott áll K. U. K. O. Relly fölirattal a Liszt Ferenc téren, tartja két Atlasz: F. A. R. K. A. S Zsolt és Hölderlin, a „kiigazított": drága jó Bandi, persze hogy szeretünk, s persze a miénk vagy! De, szerintünk, ennek az esztendőnek is az egyik legkiválóbb költője volt Kalász Márton, kinek lírája, mint a német Lied, minél egyszerűbbnek tűnik föl, annál enigmatikusabb, ilyen egy Neckar-völgyi magyar népi költő, az nem csupán „nacionalista", minimálisan: európai, baranyai Hölderlin, „rózsázó" Rilke, ki tájainkon is beéri mörikei szerénységgel; nem csekélyebb, mert ki csekélyebb, ha kiváló: Orbán Ottó, ki az öregkor (?) nagy bölcsességéhez érkezett az ő pokoli megpróbáltatásai közepette is megőrzött ifjonti dinamizmussal; s mi tudjuk nagyon becsülni Bella Istvánt és Balla Zsófiát is, mert talán legnehezebbet, közéleti és „szociális" lírát, szerintünk, így lehet decensen, az igazmondás vértjében nyakasul mívelni. Jó volt nyugtázni Marsall László begyűjtését, így szeretnénk látni, ha majd láthatjuk, Bánszky Lászlóét, s várni alkalomra, Csokits János és Kemenes Géfin új összegereblyézésére is. Találgatjuk, hogyan áll össze Kemsei István „ovidiusi" sorozata, ki csigamenetben kapaszkodjék még följebb: legyen az ő gondja, pásztori múzsa csókja után újra proletár-múzsa ölelésében: várjuk, tőle. Találgatjuk, mi a titka, van-é titka Háy Jánosnak, Vörösnek: jó jel, ha egyiket nem mindig értjük, másikról nem mindig tudjuk, merre tart; s lám, mintha Szakács Eszter és Kun Ár-

pád is kezdene minket meggyőzni valamiről, ne legyen léha, sértő a fogalmazás. De ne legyen most a névsornak olvasása se partatlan, a feledékenység sok kihagyásával, hiszen majdnem minden folyóirat majdnem minden számában volt jó vers, kincsesbánya a *Holmi* kitűnően szerkesztett rovata, akit VSz odaenged, tőle a legjobbját kényszeríti ki. S akkor elnézését kérjük azoknak, kik rokonszenvező jelzősítésére most, magánlevélben, nincsen már tér: Rakovszky, Buda Ferenc, Parancs János, Villányi s persze: Tolnai Ottó; s hogy némely kéretlen nemzedéki kötekedőnek is mondjuk, legalábbis szándéknak bejelentésével; bizony kíváncsiak vagyunk, mi rejlik Mesterházi Mónikában, Payer Imrében, Orbán Jánosban, semmi kicsinyítés, vállon veregetés a *stb.*-ben.

1998-ban prózában mintha kevesebb élvezetünk támadt volna; folytatás, rész-közlés a folyóiratokban manapság nekünk már inkább csak jelzés, mint elmélkedő s azon nyomban merészkedve disszertáló alkalom. Mészöly, Nádas, Krasznahorkai bennünk keretező dátumoktól függetlenül él, így némi további várakozással (de jó néki, még előrébb léphetni) Márton László (az író) is. Fábián László és Zalán Tibor várt könyvét viszont nem hozta meg a posta, Balázs Attiláét vagy Bálint Péterét sem; azt sem tudjuk, írja-é a világhíres világlusta Ambrus Lajos az ő „mackós", „kutyás" Mednyánszkyját; Zeke, Lábass is küldhetné az övét, két léha kurafi, hiszen annyit tudhatna, irodalom ide vagy oda, témáikon, hangjuk vételén élvezkedhetnénk. Podmaniczkyn, Péterfyn hiányos fölkészültséggel egyelőre csak tűnődünk: erősen hinnők, hogy vannak; de akár azon is, ki lehet pl. Margittai Gábor, kinek, „kezdőnek" (?) a „legliberálisabb szerkesztő" is megengedi, mit nékünk óvatos kitéréssel aligha. S ha szabad még a „szépprózа" rubrikáiba egy 97-es könyvet is fölvenni: ez Bikácsy Gergely filmtudományi monográfiája, *Buñuel-napló*ja volna; nékünk, filmben dilettánsnak: gyönyörű regény is, életrajzi tanúskodás, *de nostra res,* szívünk pitvarában. Glauziusz Tamásként is ígért volt valamit szépíróként BG, Bikácsy néven tovább teljesíthetné, be.

Drámairodalom? Egyéb „profi" irodalmár-levelező (talán Tarján vagy Pályi kivételével, mert Koltait vagy Bérczest aligha kérdezted meg): kevesebb figyelemmel kísérheti; noha, hoznánk legalább a hírt: volna érdemileg megjegyzendő is. Spirót például, ha színen látjuk, mindig igen jónak tartjuk; szerintünk, ha idővel a „démoni" is kitetszik, van maradandó azokban a darabjaiban is, melyeket manapság csak „Zeitstück"-ként szokás becézni. De tehetséggel létezik például Kárpáti Péter és Hamvai Kornél is, kiktől csak jól működő ennen-kezű regény-adaptálást láttunk 98-ban; biztató náluk, hogy az írótársadalom íróinál mintha kevesebbet törődnének a divat-kényszerrel, a csúf p. c. korrektséggel, ízlés-és-vélekedés terrorral: sem véle, sem ellene, másutt: papíron, színészre, színre, megemelni a „vanó"-ról.

Kritikusok, tanulmányírók? Részünkről megbecsülés, tisztelgés, hála; az is sokat segíthet, dialogizálni magunkban véle, kivel nem értünk egyet; olyanok is, nagy haszonnal, „lengyelesek", „oroszosok", „baltikumosak", Kiss Ilonától Szilágyi Ákosig és Bojtár Endréig, kinek szakterületén csak vágyakozó dilettánsok maradtunk: éppen ezért, éppen ők. Néked nyilván nem meglepő, ha Sándor András Madách-tanulmányát avagy Kemenes Géfin erotikai kutakodóját ajánlanánk a tágabb keblű nagyközönségnek is; talán még azt sem tartanád orcátlannak, ha „Sándor úr", Radnóti két-részesét a *Holmi*ban neveznők „alapító" dolgozatnak. Meglephet, mily nagy becsben tartjuk az időnként a mi orrunk alá is borsot törő, de rendkívüli képességű és nagyon fölkészült Farkas Zsoltot (Lupus homini lupus): jelenre, jövőre jó, hogy van, inkább nyugodtan „sértegessen", a zistenért, dehogy sértődésbe meneküljön; s még inkább csodálkozhatsz, mily nyájas szelídséggel mosolygunk fene-*dekon*os (*il déconne?*) Odoricson: Rúzsa Sándor durrogtassa csak ustorát, lője ripityává a horgasi csárdát, valójában óvatosan kakaskodó legényúr csak azt mondja, harsogja, miből mi már az ő világra jötte előtt vizsgáztunk volt, emberöltővel korábban egyazon kánont fújva; helyi, szögedi öreg pártfogója, SZL és SZM nyilván

ugyanígy vélekedik, KCGY olykor alátesz, követni persze nem bolond. Érdekességként és tüstént kedvezően említenők egy dráma- és színjátszás-elemző iskola bejelentkezését is Veszprém és Pécs között, a pannon térségből (Jákfalvi Magdolna, Kékesi Kun Árpád pl.): jó, hogy vannak, lettek, számos nyelv szakirodalmában jártasak, kívánatosan „tisztogatnak" is egy tárgyat, noha nem biztos, hogy szigorú tudományosságuk mindig érvényes és meggyőző egy olyan területen, hol a gyakorlat módosítója, gyarapítója sokszor az esetleges, a véletlen, s hol arról is számot kellene adni – az olvasásnál nehezebben tetten érhető és totalizálható nézői, egyéni és közös, minden este másként megszülető élményről – miről se jobbat, se hitetlenebbet nem mond sem az „impresszionisztikus", sem pedig a „metaforizáló" kritika; kicsit olyan ez, mint a nálunk is nagyon divatba jött képzőművészeti „szemantika" és „hermeneutika": nemes „csipkeverő" (cö: Sch.) buzgósággal előszeretettel azok művelik, kik nemhogy egy Lastmant és egy Elsheimert, de talán egy Velasquezt és egy Riberát sem tudnak megkülönböztetni felirat, puska nélkül. Végül, a futam végére, Néked, fölfedező szerkesztőnek egy kis hízelgő Szajna-parti hír: fényes sikerrel a minap védte meg a Sorbonne-on francia nyelvű doktori tézisét az a fiatalasszony, Lőrinszky Ildikó, kinek tájékozott és elegáns Flaubert-esszéjét, kedves István, Te közölted legutóbb a *Jelenkor*ban; szegény Tamás most fázhat, futna, hogyha gyáva, – mintha ez állna a korhadt kopjafákon...

*

Konkludálnunk lelkesen kellene mégis, de hát nem élhetünk természetünk ellen? Mentség, ha nem: hiányos *corpus*unk; dobtuk tűzbe tüstént felét, pótlás meg nem érkezett; többeknek, kik szívünknek-elménknek nagyon kedvesek, 98-as érdemes könyvéről nem is tudunk; Mészöly már az örökkévalóságba szellemült át, Nádas pihenjen, hátha valami „formátumosra" futja még néki az időből; más meg egyszerűen lassabban hordja ki a művet, Márton László (az író), Lengyel Péter, Szilágyi István, reméljük végre, megint valami súlyosabbra Grendel. Válságba kerültek mások, „istenadta" tehetségek? – tapintatlan a kérdés is. Mögötte csak annyi: dehogy bánnánk, ha hihetnénk, esztendőre, kettőre Parti Nagy Lajos előáll egy formátumos, megtervezett verskötettel, a Próbatételek Paksi Cantóival, stíljét persze addig is készséggel fogyasztjuk, parádés adagolásban akármiről, sajtóban, színpadról, adaptálásokból, falvédőről és párnahímzésről. Kényelmetlenebb Esterházy Péterről szólni, ki autonóm szépíróként mintha évtizede, az ún. „rendszerváltoztatással" némi válságba került volna; csak ha a dátumokra nézünk, ijedten észlelve, hogy az egykori remeklések, a *Termelési-regény*, a *Daisy*, a *KMP*, a *Fuharosok* bizony már irodalomtörténeti távlatba nemesedtek; érte egymást viszont, napok, hetek idő múlását felejtető lerakódásával ama bizonyos Mór és Móricka (és a jó esetben: „Móric bácsi") tündériesen masszázott szellemében az a néha bizonygató publicisztika, mely mára e. p. (esti, etc.) választott mesterét a műfajban le is pipálja. Nincsen ezzel semmi baj, legfeljebb mi rándulunk, ha olyasmire akarnak tanítani, mi több mint fél évszázada, régebben: mozdíthatatlan meggyőződésünk; s persze, ha holnap Krónprincünk meg Cárevicsünk új remekművel hazudtolja meg dohogó aggályainkat, dobáljuk majd sipkánkat a levegőbe, s kiáltunk harsány vivátot. Esterházy persze csak példa, azért zaklató, mert valójában változatlanul szeretnénk érte rajongani. De példa rá, hogy az elmúlt tíz év magyar irodalmában, azonosíthatóan főként a prózában, mi nem történt meg, mire nem adódott válasz, sőt: mire nem is nagyon tevődött föl kérdés; illetve, ha valamit mégis „tükrözött" (jelzett stb.): bizonytalanságot, zavart, meghasonlást, közönyt, el- és (éppen a határok megnyílásával) bezárkózást, félelmet, valaminő neo-provincializmust és irgalmatlan opportunizmust, – tisztelet a kivételnek. A kórisme persze nem egyetlen jelzőből áll, gyatra korunk önhazugságával és hízelgésével mégis a magyar módi „posztmodernet" említhetnők. Posztmodern-foszlányok persze úsznak a földrészeken, van köztük lé-

tező, kívánatos és kedvelhető is; van, hol csak nominalista lelemény, szóvicc-fűszer; van ország, irodalom, hol lehet nélküle élni, arra sem használják a szót, mire esetleg illenék. Nélkülözhetetlen nálunk? Akik érdemmel tudnák (tudják) mívelni, megvannak nélküle; róla való érdemes gondolkodást sem sokaknál fedezünk föl, Vajda Mihálynál leginkább. Önátmentő, ködösítő annál több; linkesedés, orv tolvajlás, hüjéskedés sajna fiataljának büntetlennek vélt kísértése. Nem folytatjuk, dohogás lesz a vége, inkább ide másoljuk Rippl-Rónai katalógusából azt, amit Kosztolányi Dezső írt Móricz Zsigmondról: „Körülbelül arra célzok, hogy egy írónak kell jönnie, ízig-vérig művésznek és keservesen-igazán magyarnak, aki úgy megírja a népünket és a földünket, mint ahogy megírták az orosz kispolgárt, a francia világfit és a norvég magányosokat…" Köszönt, ölel:

S. GY.
(: Albert Pál.)

P. S. Most, hogy gépelem a levelet, hozta a posta Pályi András „lengyeles" tematikájú gyűjteményes tanulmánykötetét (*Suszterek és szalmabáb*). Izgalommal lapozunk bele, nagyon jó jel, mert a fölajzott figyelem jele, hogy tüstént találunk három sajtóhibát, s hiányoljuk, hogy nincsen benne elegendő Kantorról meg K. Lupáról, utóbbiról időrendi okokból joggal. De a hiányérzet is az ujjongó lelkesedés tünete: hetekre lesz ez a könyv legkedvesebb olvasmányunk, azután is kéznél tartjuk, ígérjük, úgy pl. mint Bikácsy korábbi francia filmtörténetét. Pályi könyvével helyreállt a világrend, megint az egyazon közösben élünk, csak Belzebub meg három szolgálója, a 3 Melák (Harács, Böhöm, Sumák) furakodott közénk, tűnődünk is, honnan a szereposztás: lengyel iskoladrámából, népi játékból, Mickiewiczből (Az Ősök?), egy Wyspiański-futamból? Így délben; két órával később lemenve az utcára: a sarki újságárusnál értesülünk, a délutáni *Le Monde*-ból, hogy meghalt *Jerzy Grotowski* (1933–1999). Hívtam tüstént Pályit, ő már tudta a lengyel TV-ből; nyeltünk, hallgattunk; ami utó-utópiában összeáll, széthullik az is, elmennek, maradunk, elmegyünk. *Vale!*

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát április 29-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai
iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.